

תשרי תשפ"ב, גיליון מס' 13

מבית ההוראה

בימה לעיון
הלכה,
בירור סוגיות
ותשובות
הלכתיות
אקטואליות
מעולחן
בית ההוראה
כפר חב"ד

יוצא לאור על ידי: **בית הוראה כפר חב"ד**

רחוב צעירי אגודת חב"ד 2 • טלפון: 077-2277013 • דוא"ל: beithoraah@gmail.com
מחלקת איסור והיתר: הרב ברוך בליזינסקי, הרב ישראל הלפרין, הרב בנימין כהן, הרב חיים פרוס
בית הדין לממונות: הרב ישראל הלפרין, הרב אליהו קירשנבוים, הרב אברהם מאיר רבינוביץ

שו"ת בדיני מזוזה

הרב ברוך בליזינסקי

3

השגת גבול - יסודות הדין

הרב נפתלי נוסבויים

6

**השמחה היתירה של חג
הסוכות**

הרב בנימין כהן

8

התוועדות חסידית

עם הרב יקותיאל גרין

10

**מותר לאדם לעלות
על טיסה אם ע"י כך
ימנע מקיום מצווה
במקום נחיתתו?
הרב ישראל הלפרין**

14

**הלוואה תמורת הלוואה
הרב אליהו קירשנבוים**

18

**תוכנו של איסור
'עובדין דחול'
הרב חיים פרוס**

21

**רשלנות רפואית בראי ההלכה
הרב אברהם מאיר רבינוביץ**

25

**גם כבוד אב
וגם תורה לשמה
פנת ההלכה לצעירים**

שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים". וכאשר אדם נמצא במצב זה, נשמטים חובותיו הקודמים.

להתרומם משורת הדין

בכדי שהשמיטה אכן תשמט את החובות, צריך להפקיעם מהבית דין. וכידוע, שההלכה היא, ש"המוסר שטרותיו לבית דין אין שביעית משמטת אותם". אם אדם מוסר את חובותיו לבית הדין, אין על כך דיני שמיטת כספים.

תוכן הדברים ברוחניות: על האדם להשתדל אשר ענייניו יגיעו לפני הבורא יתברך בכבודו ובעצמו, יחידו של עולם, שהוא למעלה מכל ההגבלות של מידת הדין. אזי יושמטו כל חובותיו הקודמים.

כדי לפעול שינהגו עמו מלמעלה שלא על-פי הגבלות מידת הדין, צריך האדם, בחייו ובהנהגותיו, לצאת גם כן ממידת הדין וההגבלה, ואזי יפעל שכן ינהגו עמו מלמעלה – מידה כנגד מידה.

ודבר זה צריך להיות בכל שלושת הקווים שעליהם עומד העולם:

הן בצדקה – לתת צדקה לפני משורת הדין, בלי להתחשב עם חשבונות של מעשר וחומש שעל-פי דין, ולעזור לבן ישראל או בת ישראל הנצרכים בלי הגבלות;

הן בתפלה – להתפלל על צרכיו הגשמיים לא כפי שהם מצד עצמם, אלא עם כוונה שתינתן לו מנוחה מדאגות וטרדות כך שיוכל לקיים ציוויי הקב"ה, ולמלא את תכלית ירידת נשמתו למטה;

והן בתורה – ללמוד לא כדי להראות שתורתו מרובה משל חברו, ולא בכדי לרוות את תשוקתו לשכל וחכמה, ואפילו לא רק בכדי לידע את המעשה אשר יעשה, אלא הלימוד יהיה לקיים את מצוותו של הקב"ה, ה' אחד, אשר נתן לנו תורה אחת.

על-ידי כך יוצא האדם ממדידה והגבלה והוא נעשה דבוק ביחידו של עולם, ואזי נשמטים כל חובותיו. וכיוון שאין לו עוד חובות – חוזרים ונותנים לו שוב הלוואה בכל המצטרך לו מכאן ולהבא.

•

ונחתום בברכת שנה טובה ומתוקה בגשמיות וברוחניות, שנת שמחה ובריאות, לכלל ישראל ולתושבי כפר חב"ד שי' בפרט.

בהתוועדות ש"פ ראה תשי"ב, ביאר הרבי את תוכנה הרוחני של מצוות שמיטת כספים, באופן השייך במיוחד לימי תשרי, הזמן בו בני ישראל נוטלים מהקב"ה שפע למשך השנה הקרובה ב'הקפה'.

וזו נקודת הדברים:

המשנה במסכת אבות (פ"ג מט"ז) אומרת: "החנות פתוחה והחנוני מקיף, והפנקס פתוח והיד כותבת וכל הרוצה ללוות יבוא וילווה". כלומר, הקב"ה נותן לכל אדם מישראל שפע וכוחות בכל המצטרך לו בבני, חיי ומזוני רויחי; אך כל זאת הוא בתור "הלוואה" – "כל הרוצה ללוות יבוא וילווה".

המושג "הלוואה" כולל שתי משמעויות: א) "מלווה להוצאה ניתנה". בשונה מהשאלה שבה השואל חייב להשיב למשאל את גוף החפץ השאלו שניתן לו, ההלוואה ניתנה להוצאה בידי הלווה. ב) את ההלוואה צריך לפרוע בממון כעין שלוה הלווה, שלא כמתנה שניתנת לגמרי למקבל ואינה חוזרת לנותן.

וכך גם ברוחניות: א) כל השפע שמשפיע השי"ת לבני ישראל הוא ל"הוצאה", לשם שימוש של היהודי בחייו הפרטיים; ב) מצד אהבתו של הקב"ה לבני ישראל, בניו יחידיו, השפעתו אליהם אינה בדרך "נהמא דכסופא", כמתנה שאינה חוזרת לנותן, אלא בתור הלוואה שהלווה, היהודי, צריך לפרוע אותה חזרה למלווה, הקב"ה.

כיצד פורעים את החוב?

פירעון החוב צריך להיות מעין עניינה של ההשפעה:

כאשר השי"ת משפיע ליהודי בנים ובנות – הפירעון צריך להיות בכך שמחנכים אותם בדרך התורה והמצוות, כרצון הקב"ה בתורתו;

כאשר השי"ת משפיע חיים ארוכים, בריאים ושלמים – צריך לזכור כי "ימים יוצרו ולא אחד בהם", ולכל יום יש את התפקיד והמטרה שלו, ויש לנצל את הזמן שניתן מהקב"ה כנדרש ע"פ תורה;

וכאשר השי"ת משפיע מזוני רויחי – צריך לתת מעשר או חומש לצדקה, כרצון הקב"ה.

אבל גלוי וידוע לפני הקב"ה, שלפעמים "הלווה", היהודי, צריך הלוואה נוספת אחרי ההלוואה הראשונה, ואחר כך יש צורך להוסיף ולהלוותו שוב, ולא תמיד יכול הוא לסלק ולפרוע את חובו.

לפיכך נתן הקב"ה לישראל את שנת השמיטה המשמטת את כל החובות.

אמנם על האדם להתאמץ לסלק את חובותיו ולא לסמוך על השמיטה שתשמט את חובו. וכמאמר חז"ל במשנה במסכת שביעית (פ"י מ"ט): "המחזיר חוב בשביעית רוח חכמים נוחה הימנו"; אבל אם אין לו במה לשלם – אזי השמיטה תשמט חובותיו.

עניינה של שנת השמיטה הוא – "ושבתה הארץ שבת לה". כלומר, שבייתה והפסקה מארציות וחומריות כדי לדבוק בה' ביתר שאת ויתר עז. ובדוגמת הזמן שלעתיד לבוא – "יום

שו"ת בדיני מזוזה

מאת הרב ברוך בליזנסקי שליט"א
מורה צדק בבית ההוראה

בדיקת מזוזות במקום ציבורי

שאלה: באיזו תדירות צריכים לבדוק
מזוזות במוסד ציבורי?

תשובה: מנהלי מוסד ציבורי המועסקים
בשכר – צריכים לבדוק את מזוזות
המוסד מידי שנה. ואם אינם מועסקים
בשכר – יש מקום לומר שאין מוטל
עליהם לבדוק המזוזות בכל שנה. ומכל
מקום, ראוי להחמיר בכל זאת ולבודקם
בכל שנה.

נימוקי התשובה:

מן הדין חובת בדיקת מזוזה הקבועה
בבית פרטי היא פעמיים בשמיטה,
כלומר, בכל שלוש וחצי שנים, ואילו
מזוזות הרבים חובת בדיקתה היא רק
פעמיים ביוכל, כלומר, אחת לעשרים
וחמש שנים.¹ הטעם העיקרי לכך
שמזוזה השייכת לרבים לא הטריחם
לבדוק את המזוזה כמו היחיד, הוא
מאחר שבהיעדר ממונה אחד, כל אחד
יטיל את האחריות על חברו והדבר לא
יעשה.²

והנה, כיום נוהגים להשתדל לבדוק
מזוזות פעם בשנה, מכמה טעמים.³

אך בנוגע לעיקר הדין, דנו הפוסקים
אודות מקומות ציבוריים שונים, האם
יש למזוזה הקבועה בהם דין של
מזוזות הרבים, ומהם: חדרי מדרגות
בבנייני מגורים, בתי כנסת ובתי מדרש
וכדומה, שמצד אחד נחשבים למקומות
ציבוריים, אך מצד שני, יש ממונים

המופקדים על ניהולם ואחזקתם,
וממילא ניתן להטיל עליהם את
האחריות לבדיקת המזוזה.⁴

אך יש מי שכתב, שכיוון שברבים
ממקומות אלו הממונים לא מועסקים
בשכר, אם כן אין להטיל עליהם את
האחריות לבדיקה, ודינם כמזוזה של
רבים⁵ הפטורה מבדיקה בכל שנה מעיקר
הדין. אולם יש שחלקו על דבר זה. ועל
כן ראוי להחמיר ולבודק המזוזות בכל
שנה, ותבוא עליהם ברכה.⁶

ובמוסדות ציבוריים שיש ממונים על
ניהולם ואחזקתם תמורת שכר, ודאי
שעל הממונים לבדוק מזוזות המוסד
פעם בשנה, כמזוזות היחיד.⁸

בית מזוזה ממתכת

שאלה: האם יש בעיה בבית מזוזה
העשוי ממתכת?

תשובה: מעיקר הדין אין בכך בעיה,
אבל מובא בשם הבעש"ט להימנע מדבר
זה, משום שהמזוזה מיועדת לשמירה
ולהאריך ימים ואילו הברזל מקצר
ימים. אך יש שאין מקפידים כן אלא
בברזל ולא בשאר מיני מתכת. ומסופר
שאדמו"ר הזקן העניק מתנה בית מזוזה
העשוי כסף.

נימוקי התשובה:

מדברי הפוסקים נראה, שאין הקפדה
מיוחדת מאיזה חומר יהיה עשוי בית
המזוזה.⁹ אולם מובא בספר דעת

המיועדים לרבים נחשבים כבית של רבים. וראה
גם ספר קביעת מזוזה כהלכתה פ"ד הערה 10.

5. ראה לשכת הסופר כלל יח ס"ק א.

6. חובת הדר חלק א הערה לו, ספר קביעת מזוזה
כהלכתה שם.

7. ראה קביעת מזוזה כהלכתה שם.

8. ראה בהמצוין לעיל בהערה הקודמת. וראה גם
ספר פתחי מנחות, חלק בית מזוזה פרק לב ס"ו.

9. ולפי הטעמים המבוארים בספרים שצוינו לעיל
הערה 3 בטעם הבדיקה כיום מידי שנה, לכאורה
כן הוא גם במזוזות של מוסד ציבורי.

9. ראה בבא מציעא קב, א. רמב"ם הלכות מזוזה

קדושים¹⁰ בשם הבעש"ט, שנכון לקבוע
את המזוזה בבית שאינו מברזל, וכמו
שנאמר לגבי בית המקדש "לא תניף
עליו ברזל"¹¹, ואמרו חכמים¹² שלא
ראוי שיהיה מונף הברזל שמקצר ימים
על המזבח המאריך ימים. והוא הדין
לגבי מזוזה, שגם בה נזכר ענין אריכות
ימים, בפסוק¹³ "למען ירבו ימיכם".

ושם מביא שהוא הדין לכל סוגי המתכת,
אך מסתפק בזה מאחר שבדברי חכמים
נזכר רק ברזל.

ולמעשה, יש המקפידים שלא להניח
המזוזה בבית העשוי מכל מיני מתכות¹⁴;
ויש המקפידים בזה רק בברזל ולא
בשאר מיני מתכות¹⁵. וכך יש ללמוד
מהנהגת אדמו"ר הזקן, שהעניק כמתנה
בית מזוזה עשוי כסף למורו ורבו רבי
מנחם מענדל מוויטבסק זצ"ל.¹⁶

ברם, הרבה אנשים סומכים על עיקר
הדין ואין מקפידים כלל שלא לתת
המזוזה בתוך נרתיק ברזל או של שאר
מיני מתכת.¹⁷

קביעת מזוזה מאחורי הדלת

שאלה: כאשר יש צורך בכך, האם ניתן

פ"ה ה"ו. טור וש"ע יו"ד סימן רפט.

10. סימן רפט ס"ק א.

11. דברים כז, ה.

12. מידות פרק ג משנה ד.

13. דברים יא, כא.

14. ראה שו"ת אפרקסתא דעניא ח"א סימן צט.
שו"ת נהרות איתן ח"ב סימן עז. קובץ בית הלל
גליון לג עמוד עא. וראה גם ספר נתיבים בשדה
השליחות פרק יז ס"ד ובהערה 20 שם שכן הורה
הרבי.

15. ראה שו"ת שבט הלוי ח"א סימן רה וח"ב
סימן קלו. קובץ מבית הלוי גליון ד, הלכות קביעת
מזוזה ס"ה. קובץ בית הלל שם משו"ת מחוה
אברהם ח"ג, יו"ד ס"ו יב. ועוד פוסקים ושכן דעת
הראשון לציון הגאון רבי מרדכי אליהו זצ"ל. וראה
גם שו"ת נהרות איתן שם.

16. ראה גיליון כפר חב"ד מס' 1265 עמוד 24.

17. ראה ספר מזוזות מלכים אות כו. מים חיים

חלק ב, יו"ד סימן סט. קובץ בית הלל שם.

לקבוע את המזוזה מאחורי דלת הכניסה?

תשובה: אם יש צורך להצניע את המזוזה, לכתחילה ראוי לחפור חפירה במקום הסמוך לפתח ולהניח שם את המזוזה בהצנע. ויעשה סימן היכר שהמזוזה שם; ואם אין הדבר אפשרי – ניתן לקבועה מאחורי הדלת ללא ברכה.

נימוקי התשובה:

מקום קביעת המזוזה הוא במשקוף הכניסה, בטפח (8 ס"מ) הפונה אל מחוץ לבית או החדר, זאת על מנת שיפגע במזוזה עוד טרם היכנסו לבית וכתוצאה מכך יזכור את ה' ואהבתו; וכן שכל הבית יהיה בכלל השמירה שהוא מסגולת המזוזה.¹⁸

ונחלקו הפוסקים, האם ניתן לקבוע את המזוזה בחלק המשקוף שמאחורי דלת הכניסה.¹⁹ ולכן, לכתחילה אין לקבועה שם, אם כי בדיעבד הקובעה שם יצא ידי חובתו לדעת הרמ"א.²⁰

ובמצב שאדם חושש לסכנה ואינו יכול לקבוע בחלל המשקוף הפונה לחוץ, לכתחילה עליו להשתדל לחפור חפירה במזוזה הפתח ולהניח שם את המזוזה בהצנע, ויתן שם סימן היכר; אך אם אין הדבר אפשרי – מוטב שיקבענה מאחורי הדלת מאשר שלא יקיים מצות מזוזה כלל. אך לא יכרך על קביעתה, מחמת מחלוקת הפוסקים.²¹

מקום קביעת המזוזה לאחר בדיקתה

שאלה: האם לאחר בדיקת מזוזות יש להחזיר כל מזוזה לאותו פתח בו היא היתה קבועה קודם?

תשובה: ככלל, אין צורך להחזיר את המזוזות דווקא לפתחים בהם היו קודם. אולם מזוזה שהיתה קבועה בפתח החייב בוודאות במזוזה, אין לקבועה בפתח שאינו חייב בוודאות במזוזה. וכן אם היתה במקום החייב במזוזה מדאורייתא אין לקבועה במקום החייב רק מדרבנן. ואם נתערבו המזוזות ועדיין לא קבען

18. ראה מנחות לג, א. טור ושו"ע י"ד סי' רפט ס"ב.

19. לדעת הרמב"ם הלכות מזוזה פ"ה ה"ח ונימוקי יוסף למנחות ה, א בדפי הרי"ף, דיבור המתחיל אחורי, אין לקבועה מאחורי הדלת. וכן פסק השו"ע שם. וכן דעת רוב האחרונים לכתחילה. ולדעת הטור שם מותר. וכן דייק בש"ך שם ס"ק ג מדברי הרמ"א שם.

20. ראה ש"ך שם (אמנם הרבה פוסקי ספרד סוברים, שלפי דעת הבית יוסף קביעה זו פסולה, וגם לדעת הלבוש תלמידו של הרמ"א קביעה זו פסולה).

21. ראה שם. שו"ת ישועות חכמה סימן יא. וראה גם חיי אדם כלל טו סעיף כא. קונטרס המזוזה סימן רפט ס"ק י ובהמצויין בהערות בית ברוך שם. ספר פתחי מזוזות שם ס"ק יט-כ.

לכללות עניין זה – ראה גם ספר קביעת מזוזה כהלכתה פרק יא סעיפים ג-ג ובהערות שם.

שוב – יש להתייעץ עם רב.

נימוקי התשובה:

ככלל, אין צורך להחזיר את המזוזות דווקא לפתחים בהם הן היו קודם.

אולם ישנו כלל ש"מעלין בקודש ואין מורידין"²², שממנו למדו כמה דינים, כמו בהלכות ציצית, שאין להעביר חוטי ציצית מבגד שחיובו חמור לבגד שחיובו קל²³. וכן נאמר בקרשי המשכן, כאשר פירקוהו והקימוהו: "קרש שזכה להינתן בצפון – ינתן בצפון, בדרום – ינתן בדרום" וכו'.²⁴

והוא הדין במזוזה, שמזוזה שהיתה קבועה בפתח החייב בוודאות במזוזה, אין לקבועה בפתח שאינו חייב במזוזה בוודאות²⁵. וכן אם היתה במקום החייב במזוזה מדאורייתא אין לקבועה במקום החייב רק מדרבנן²⁶. וכן יש להחמיר שלא להחליף המזוזות בין חדר מכובד לחדר פחות מכובד²⁷.

באם נתערבו המזוזות הנ"ל אלו באלו, יש מי שכתב לחלק, שבאם כבר קבען בטעות – אין צריך להסירן מחמת הספק; אך אם עדיין לא קבען, מאחר שלכמה דעות דין "מעלין בקודש ואין מורידין" הוא מן התורה²⁸, יקבע רק במקומות החייבים מן התורה, ולשאר הפתחים יקנה מזוזות אחרות. ואת המזוזות שבספק – ימכור לצורך קביעתם בפתחים המחוייבים מן התורה²⁹.

22. ראה ברכות כח, א. מנחות צט, א. ועוד.

23. ראה טור ושו"ע או"ח סימן טו ס"א.

24. ראה ירושלמי שבת פ"ב ה"ג. וראה בהרחבה לענייננו בספר קביעת מזוזה כהלכתה פרק יד הערה 13 ובהמצויין שם.

25. ראה ספר חובת הדר פ"א ס"ט ובהערות שם. וראה גם ספר הליכות שלמה הלכות מזוזה פ"ג דבר הלכה אות לה. אבל ראה שם במילואים ס"ז.

26. ראה פרי מגדים סימן טו אשל אברהם ס"ק ב. משנה ברורה שם ס"ק א. שו"ת קנין תורה בהלכה ח"ב סימן נה. ספר קביעת מזוזה כהלכתה שם.

27. ראה ספר אניה דיונה הלכות מזוזה סימן רצ.

28. ספר מאורות נתן הלכות חנוכה סימן כא אות ט.

29. ראה מאסף לכל המחנות סימן כה. שו"ת מנחת אלעזר סימן כז. ספר שדי חמד, כללים, ערך מעלין בקודש כלל קצד. ועוד.

29. ראה שו"ת קנין תורה בהלכה שם אות ב.

ובמקרה של שאלה בפועל בעניין זה – יש להתייעץ עם רב מורה הוראה.

מזוזה ברכב המיועד גם למגורים

שאלה: רכב מיוחד המיועד גם למגורים ולשינה, האם צריך לקבוע בו מזוזה?

תשובה: יש לקבוע בו מזוזה בלא ברכה. נימוקי התשובה:

חובת המזוזה היא בכל בית דירה, כפי החיוב המקורי בתורה "על מזוזות ביתך"³⁰. ויש לדון האם גם בית דירה נייד ייחשב בית דירה לעניין זה.

ואכן, רוב הפוסקים האחרונים³¹ למדו מדין מזוזה בבית שבספינה, הפטור מן המזוזה³², שחסרוננו הוא לא בכך שהמבנה הוא עראי במהותו ואינו שוכן במקום אחד דרך קבע, אלא בכך שהמגורים בו עראיים ואינם קבועים.

וכמו הסוכה, העשויה לצורך חג הסוכות בלבד, שהיא פטורה מהמזוזה מעיקר הדין בשל הכוונה לגור בה באופן זמני בלבד³³.

לפי סברא זו, יש לחלק בין סוגי האנשים העושים שימוש ברכבים אלו למגורים: אם הם גרים ברכבים אלו באופן עראי או בחופשות וכיוצא בזה בלבד – הם פטורים מן המזוזה; אך אם גרים בהם בקביעות – חייבים הם במזוזה. אך כיוון שהרכב עצמו, אינו עשוי בעיקרו למגורים קבועים, לכן קביעת המזוזה בו תיעשה ללא ברכה³⁴.

מאידך, יש הפוסקים שמגורים אלו נחשבים מגורי קבע ביחס לספינה, ולכן חייבים הם במזוזה ללא ספק³⁵. ומחמת ספק – יש לקבוע מזוזה בלי לברך.

30. דברים ו, ט.

31. ראה שו"ת מנחת יצחק ח"ב סימן פב.

32. ראה רמב"ם הלכות מזוזה פ"ו ה"ט. טור ושו"ע י"ד סימן רפו ס"א.

33. ראה רמב"ם שם.

34. ראה בהרחבה שו"ת מנחת יצחק שם. שו"ת חלקת יעקב ח"ב סימן סב. שו"ת תשובות והנהגות ח"ב סימן תקמב. ועוד.

35. ראה ספר חובת הדר פרק ד הערה טו. ספר ילקוט יוסף הלכות מזוזה ס"א.

קצרים

תשובות הלכתיות קצרות משולחן בית ההוראה

שאלה: האם בתשרי של שנה זו, שנת השמיטה תשפ"ב, ישנם דינים מיוחדים השייכים לשמיטה בקשר לארבעת המינים?

בתשרי תשפ"ב, שהוא תחילת שנת השמיטה, עדיין לא שייכים כל כך דיני קדושת שביעית, כיוון שרוב הגידולים הם מהשנה הקודמת ולא חלה עליהם קדושת השביעית.

אמנם לגבי האתרוג, לדעת הרמב"ם זמן לקיטתו וקטיפתו מן העץ הם הקובעים את דינו לעניין קדושת שביעית. ויש להחמיר כדעה זו¹ (אך גם לשיטה זו, אתרוג זה חייב במעשר).

ועל כן, מי שהאתרוג שלו נקטף מהעץ (הדגש הוא על זמן הקטיפה ולא על זמן הקנייה כפשוטו) לאחר ראש השנה תשפ"ב, עליו לנהוג באתרוג זה כדין פרי הקדוש בקדושת שביעית, ואין לגרום לו הפסד בידיים גם לאחר חג הסוכות. ויש מקום להחמיר ולא להוציא אתרוג זה לחו"ל, ואם הוציא ויש להחזירו.

ולכתחילה יש לנהוג בצורת התשלום כדרך שנוהגים בפירות שביעית. והיינו לקנות את האתרוג בהבלעה אגב דבר נוסף שקונה מהמוכר (כמו לולב, הדס, ערבה או כל דבר אחר), והתשלום יהיה עבור המוצר האחר בלבד, והאתרוג ניתן במתנה.

אם הדבר אינו מתאפשר, ישלם הקונה בהקפה. על-ידי כך המעות שישלם אחר כך, אפילו אחרי זמן קצר, לא יהיו קדושים בקדושת שביעית. וכן הדין אם משלם בצ'ק של הקונה שהתאריך שלו דחוי, או שהוא לפקודת המוכר ומסומן ב'למוטב בלבד', או בכרטיס אשראי.

כמו כן יש לדעת, שהקוטף את ארבעת המינים, ועל דרך זה את הסכך, מהצמח בו הם גדלים לאחר ראש השנה תשפ"ב - יש לו לעשות זאת בשינוי הניכר, כמו כל גיזום הנעשה בשנת השמיטה.

והיינו להשאיר זיז של לפחות 10 ס"מ מהענף אותו גוזז, ועל-ידי כך הגיזום אינו מעודד הצמחה. ויש לגזום רק מה שמשער שנצרך לסכך ולא מעבר לכך.

שאלה: האם מותר לקנות בשנת השמיטה פרחי-נוי אצל כל מוכר, או שיש צורך ב'כשרות' לשם כך?

תשובה: יש לרכוש פרחים רק מחנויות עם תעודת כשרות, שמאשרת שלא נעשו בפרחים עבודות האסורות.

(ישנם כמה חששות ברכישת פרחים בחנויות ללא פיקוח, ומהם: איסור סחורה בפרחים שנזרעו, נשתלו או נזמרו בשביעית, אפילו אם אין בהם ריח, משום איסור ספיחין. בנוסף, לעיתים בפרחים יש קדושת שביעית, ודבר זה מחיל איסור על הסחורה בהם. ומשום כך גם לקונה אסור לקנותם מהמוכר. ועוד).

שאלה: האם מותר להניח בתוך תיק התפילין, את התפילין של-יד על התפילין של-ראש?

תשובה: מן הדין מותר להניח תפילין-של-יד על תפילין-של-ראש, ואין איסור בכך אף-על-פי שקדושת התפילין-של-ראש חמורה יותר מהתפילין-של-יד.

אמנם, אדמו"ר הזקן מציין בהקשר זה, "שאף-על-פי-כן יש שנהגו שלא להניח בכיס אחד זה על גבי זה אלא בשני כיסים זה אצל זה".

ומוסיף אדמו"ר הזקן וכותב, שגם באופן כזה יש לוודא שהתפילין-של-יד יהיה מונח קצת למעלה מהתפילין-של-ראש, באופן שהתפילין-של-יד יהיה סמוך יותר לאדם והוא יפגוש בו תחילה.

ועיקר ההקפדה בזה היא - שהאדם לא יבוא למצב של עובר על המצוה. דהיינו שלא ייטול את התפילין-של-ראש לפני התפילין-של-יד, ויצטרך להניח מידיו את התפילין-של-ראש ולעבור על המצוה, כדי ללבוש תחילה את התפילין-של-יד.

לאור זאת, אם מוכרח להניח בשקית את שני התפילין זה על גבי זה, יש להניח את התפילין-של-יד למעלה מהתפילין-של-ראש ולא להיפך, כדי שלא יעבור על המצוה שהוא דין גמור².

שאלה: אדם שמניח רק תפילין-של-ראש מה עליו לברך?

תשובה: בקצות השולחן פסק³, על-פי פסקי הסידור, שבמצב זה יש לברך את ברכת "על מצות תפילין" בלבד.

שאלה: מדחום המיועד למדוד את חום התבשיל או המאפה, והמוט שלו העשוי ממתכת, נוגע במזון - האם הוא חייב טבילה?

תשובה: כיוון שהמדחום אינו פועל שום פעולה או הכשרה במאכל המתבשל, ומטרתו אינה אלא לסייע לאופה או המבשל שעבודתו תהיה מדויקת יותר - על כן הוא אינו נחשב ככלי אכילה ואינו חייב בטבילה⁴.

2. שו"ע"ר סי' כח בסופו.

3. בדי השולחן סי' ח סק"ע.

4. חוט שני טבילת כלים. חיי הלוי ה', סו ועוד.

1. ראה מנחת יצחק ח"ו סי' קל.

השגת גבול

– יסודות הדין –

מאת הרב נפתלי נוסבוים שליט"א

אב"ד נתיבות חיים ודישר והטוב*

להימנע מלעשות פעולה ברשותו מחמת הספק.

(והוא בסי' קנה ס"ב לגבי מי שהיתה לו חנות מתחת לאוצר חבירו, שלא יעשה בה לא נחתום ולא צבע ולא רפת בקר וכו' מפני שדברים אלו מעלים הבל המפסיד את האוצר; אבל אם הוחזקה החנות מתחילה לתשמישים אלה, ואחר כך רצה בעל העלייה לעשות עלייתו אוצר – בעל העלייה אינו יכול לעכב את בעל החנות מלהמשיך בשימושים אלו.

ואם גילה בעל העלייה דעתו שחפץ לעשות בה אוצר, כגון שהחל בהכנות לכך, וקדם זה ועשה תנור קודם שיכניס בעל העלייה את הפירות לאוצרו – יכול בעל האוצר לעכב עליו. ומקור הדברים בגמרא⁶, שנשאר דבר זה בספק, ואפילו הכי פסקו הרמב"ם והשו"ע שיכול בעל האוצר לעכב עליו).

ליתר ביאור: בגר"א ביאר, שהטעם לכך שהמחבר פוסק לחומרא בנזקי שכנים הוא משום שאיסור נזיקין הוא מן התורה, והוא בגדר ספקא דאורייתא לחומרא; ועל-פי זה קשה, מדוע בעניין פתיחת חנות פסק המחבר להקל לכתחילה?

איסור דאורייתא או דרבנן?

בדברי הפוסקים מצינו מחלוקת האם במצבים שבהם ישנו איסור השגת גבול – זהו איסור דאורייתא או דרבנן.

מדברי הבית יוסף⁷ מבואר, שכל דיני השגת גבול אינם אלא מדרכנן "מפני תיקון העולם" (ולפי זה ביאר שם מדוע מצינו בגמרא שלגבי ת"ח אין דין זה עיי"ש).

אמנם בשו"ת חתם סופר⁸ מבואר, שאיסור זה מקורו הוא מן התורה, והוא בכלל מה שכתוב "שמוע בין אחיכם ושפטם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו", ומפרש בספרי מלשון גר ודר עמו⁹.

ומכל מקום, מסר הכתוב לחכמים לקבוע לפי רוחב בינתם את גדרי האיסור, והם אמרו וחקקו ונעשה דין תורה וגזל דאורייתא. והם אמרו שת"ח יכול

וקי"ל¹⁰ "אין שבת לבהמה", והיינו שאין אדם חייב על מניעת ריווח של ממון חבירו הנגרם על-ידו – בכל זאת במצבים מסוימים אסרו חז"ל לפתוח חנות ליד חנותו של חבירו.

וחז"ל הכלילו דין זה בכלל 'נזקי שכנים'.

בן העיר ובן עיר אחרת

מקור דיני השגת גבול הם בסוגיית הגמרא בבא בתרא². וזו מסקנת הדברים להלכה:

בגמרא מבואר בשם רב הונא בריה דרב יהושע, שבן עיר אחת הרוצה לפתוח חנות בעיר שאינו גר בה – יכול חבירו הגר בעיר לעכב עליו, אלא אם כן גם הוא משלם מס למושל עיר זו שאזי הוא נחשב כתושב העיר ואין חבירו יכול לעכב עליו; ואילו בן מבוי אינו יכול לעכב על חבירו שהוא גם כן בן המבוי מלפתוח חנות באותו מבוי.

ואילו בנוגע לבן מבוי שאינו גר באותו מבוי אבל גר הוא באותה עיר (ובימינו היינו כמו בן שכונה אחת ביחס לבן שכונה אחרת באותה עיר) – בזה נסתפק רב הונא בריה דרב יהושע האם יכול אחד לעכב את חבירו, והדבר נשאר בספק, בתיקו. אך בשולחן ערוך³ נפסק שאינו יכול לעכב עליו.

ונמצא, שנפסק להלכה, שכל אחד מבני העיר יכול לפתוח חנות היכן שרוצה ואף אחד אינו יכול לעכב עליו.

עוד מבואר שם בגמרא, וכן נפסק בשולחן ערוך⁴, שמלמד תשב"ר, ולהרבה פוסקים כן הדין בכל דבר מצוה – אחד אינו יכול למנוע מחבירו אפילו אם הוא מגיע מעיר אחרת, משום שקנאת סופרים תרבה חכמה.

קושיית הנתיבות המשפט

והנה, בנתיבות המשפט⁵ הקשה, מדוע בעניין פתיחת חנות פסק המחבר לקולא מחמת ספק והתיר לבן מבוי אחר לפתוח חנות; ואילו בספק נזקי שכנים מצינו שהחמיר המחבר ופסק שעל המזיק

אחת הסוגיות ההלכתיות המצויות והמעשיות בדיני ממונות היא הסוגיא של השגת גבול. מטרת הלכה זו היא למצוא את הגבול בין מיצוי הזכויות של אדם לפרנס את עצמו בכבוד, ובין הפגיעה בחלקו של חבירו רח"ל.

מאמר זה מתמקד ביסודות ובכללים המרכזיים השייכים לסוגיא בסיסית זו.

כידוע, ישנו איסור מן התורה על האדם להזיק או לאבד ממון חבירו.

והנה, עיקרו של איסור זה הוא כאשר האדם לוקח ממון חבירו ללא רשותו ומאבדו או מזיקו, ובכלל זה גם נזק ואיבוד ממון חבירו הנעשה באופן של 'גרמא' מתוך פעולותיו שלו;

אולם כאשר אדם עושה שימוש בממונו שלו עצמו, בתוך שלו, אלא שעל-ידי שימוש ברכושו נגרם נזק ממוני לחבירו – אין זה בכלל האיסור להזיק.

ומכל מקום, מפני תיקון העולם הגבילו חז"ל גם שימושים כגון אלו בכמה וכמה הגבלות, ואיסור זה הוא הנקרא 'נזקי שכנים', שתוכנו הוא – האיסור לאדם להשתמש בממונו כאשר כתוצאה מהשימוש שלו ייגרם נזק לחבירו.

וכמבואר בגמרא ובשו"ע, שיש חובה על אדם להרחיק כותלו מחלון שכנו, או להרחיק בור מכותל חבירו, שכל הרחקות אלו, וכיו"ב, שאינו משתמש אלא בשלו – הן הגבלות שהגבילו חז"ל את האדם כדי למנוע נזק מחבירו.

ובכלל נזקים אלו הנקראים 'נזקי שכנים', כללו חז"ל גם כן את האיסור לירד ולהשיג גבול חבירו ולפגוע בפרנסתו.

לדוגמה: הפותח חנות בצד חנות חבירו, הרי אף שכוונתו היא לצורך פרנסתו והוא אינו מתכוון לירד לפרנסת חבירו ולהזיקו – בכל זאת ישנם מצבים שבהם חז"ל אסרו זאת.

יתירה מזאת: למרות שמעשה זה אינו נחשב מעשה של נזק לממון חבירו, אלא רק מניעת ריווח בלבד, ומניעת ריווח אינה נחשבת לנזק אלא היא בכלל 'שבת'

1. ראה חו"מ סי' שז ס"ו.

2. דף כא ע"ב.

3. חו"מ סי' קנו ס"ה.

4. שם ס"ו.

5. סי' קנו סוף סק"ב.

6. ב"ב דף כ, ב.

7. חו"מ סי' קנו החלק השלישי.

8. חו"מ סי' עט ד"ה פסיק השם הרביעי.

9. דברים א, טז.

10. ועיין ברא"ם פרשת דברים.

* הנני להגיש מאמר זה עבור הגיליון החשוב "מבית ההוראה", ולכבוד ידידי הדיינים חברי הבית דין צדק לממונות דכפר חב"ד. ויהי רצון מהשי"ת, שיזכו להעמיד משפטי הדת על תילם ולדון דין אמת לאמיתו.

לקבוע ורוכלתו באתרא דלאו דיליה כי ראו שאין בזה הפסד הישוב, ועוד כל ישראל מחוייבין להחזיקו על התורה", ע"ש¹¹.

תלוי מי מוחזק

והנה, לדעת הבית יוסף שהאיסור למעט את פרנסת חבירו מחמת התעסקות האדם בפרנסתו שלו אינו אלא מדרבנן, היה מקום ליישב הקושיא באופן כזה: כאשר מדובר בנוזקי שכנים, שהאיסור הוא מן התורה, כפי שכתב הגר"א, יש להחמיר ככל ספק מן התורה לחומרא;

מה-שאיין כן כאשר הספק הוא באיסור מיעוט פרנסת חבירו שאינו אלא מדרבנן – הדין שהוא שספיקו לקולא, ככל ספק דרבנן לקולא.

אך כל זה נכון לדעת הבית יוסף. אולם לדעת החתם סופר שגם מיעוט פרנסת חבירו איסורו מן התורה – הקושיא בעינה עומדת.

ובחתם סופר עצמו כתב ליישב דבר זה, ונקודת הדברים היא:

הכלל הוא, שפוסקים לקולא למוחזק. לכן, לגבי השגת גבול של בני המבוי, כיון ששניהם הם בני העיר המשלמים מס למלך ומקבלים ממנו זכות לקבוע חנות בכל מקום שירצו – הרי שניהם נחשבים מוחזקים בזכות זו בעיר כולה, ועל כן לא יכול אחד מהם לעכב את חבירו הנחשב כמוחזק;

מה-שאיין כן במי שעשה הכנה לעשות מביתו אוצר, ושכנו רוצה לעשות תחתיו נחתום ולהפסיד בידים את אוצרו של זה, הרי אפילו שהוא רק כיבד וריבץ ועשה הכנה בלבד לאוצר, מכל מקום הרי הוא כמוחזק, ויכול לעכב את בעל החנות.

מוחזקות בימינו

והנה, לפי דברי החתם סופר, יש להסתפק בזמנינו האם שייך לומר גם כן שכל בני העיר מוחזקים לפתוח חנות מכל סוג שהוא בכל חלקי העיר.

דיש צד לומר, שכל זמן שעדיין לא קנה ולא שכר שום שטח כדי לפתוח בו חנות בפועל, וגם לא קיבל זכות מיוחדת לפתוח חנות כמו שהיה מצוי בזמנם שקיבלו זכות זו מאת מושל העיר אחר תשלום המס – אם כן אין כאן שום 'מוחזקות' בעניין החנות;

אך יש צד לומר, שגם בזמנינו, כיוון שביד כל אדם לפתוח חנות בביתו בלא רשות מיוחדת, אם כן כאשר קנה או שכר מקום על מנת לפתוח חנות – הרי הוא קונה את כל הזכויות של המוכר או המשכיר, ובכלל זה גם את הזכות שהיה רשאי לפתוח חנות בשטחו. ואם כן, הרי הוא 'מוחזק' גם בזכות זו.

וצריך ברור בעניין זה.

11. כעין דבר זה מצינו בהלכות חול המועד ואכ"מ.

מה מיוחד בצידת הדגים?

והנה בסוגיית הגמרא שם מובא הדין הבא: "מרחיקים מצודת הדג מן הדג כמלא ריצת הדג". והיינו שצייד שנתן עיניו בדג ופרס את מצודתו כדי לצודו, מרחיקים שאר הציידים את מצודתם ממנו (ומכך רוצה הגמרא להוכיח כמאן דאמר שבן מבוי יכול לעכב את חבירו מלפתוח חנות).

ודוחה הגמ' את ההוכחה: "שאני דגים דיהבי סייארא". ופירש"י, ששונה דין הדגים האמור, מפני שכבר נותנין עיניהם לרוץ אחר המזונות הנמצאים בתוך המצודה, וכבר בטוח בעל המצודה שילכדנו, וכיון שכן הוה ליה כמי שכבר הגיע הדג לידו, וחבירו הפורס מצודה נוספת מזיקו (בשונה מפותח חנות ליד חנות חבירו, שאינו נחשב כאילו כבר זכה הראשון בקונים).

אמנם לפי הר"י מיגאש כוונת הגמרא היא אחרת: דרך הדגים ששולחים שלוחין לראות אם יש שם מצודה, ועל-ידי מצודתו של זה – הם בורחים לגמרי מאותו מקום, ונמצא פוסק לגמרי לחיותו (בשונה מפותח חנות, שאפשר שמקצת אנשים ילכו אליו ומקצת אנשים ילכו אליו ואינו פוסק חיותו לגמרי).

פוסק פרנסתו לגמרי

מדברי הראשונים הללו, הוציאו האחרונים כמה חידושי דינים להלכה:

א) מדברי הר"י מיגאש עולה, שהפותח חנות באופן שפוסק לגמרי את פרנסת חבירו, יכול חבירו לעכב עליו, כמו שמצינו בדין מצודת הדג שיכול לעכב עליו.

וההגדרה פוסק פרנסתו לגמרי היא – כאשר פתיחת חנות זו היא הגורמת לכך שכבר לא משתלם לחבירו להחזיק את החנות, מפני שהוא מפסיד מהקרן או אפילו שאינו מרוויח כלום; אבל כל שיש לו ריווח מועט – אינו בגדר פוסק אלא בגדר ממעט.

ב) מדברי רש"י עולה, שאם בא אחד בדברים עם קונה לקנות דבר מה וסיכם עמו על כך, אסור לחבירו ליכנס עמו בדברים כדי לשדלו לקנות אצלו במקום אצל הראשון. שכיוון שכבר סמך הראשון עליו ובטוח הוא שיקנה אצלו – אסור להוציאו מידי, וכפי שזה במצודת הדג.

וואף אם לא בא עמו בדברים ממש לקנות אצלו כעת, אלא שיש ביניהם קשרי מסחר מאז ומקדם וסומך עליו שבדאי יקנה אצלו, אפשר שלפי דעת רש"י גם כן אסור, כיוון שגם בזה בטוח שיקנה אצלו וסומך דעתו עליו. ודבר זה נקרא בפי הפוסקים 'מערופיא'¹².

12. בשו"ע סי' קנו ס"ה הביא הרמ"א מחלוקת בנידון זה. ועיי"ש בגר"א סקכ"ח, שתלה הפלוגתא

תועלת לצרכן

ברמ"א¹³ מבואר, שאף שבני העיר יכולים לעכב על בן עיר אחרת לפתוח חנות בעירם, מכל מקום דבר זה הוא דווקא כאשר אין הפסד ללקוחות מכך;

אבל אם לקונים יש תועלת מכך שהוא יפתח חנות בעירם, כגון: שהמוכר החדש מוכר בזול יותר או שסחורתו טובה יותר – אין בעל חנות מאנשי העיר יכול למחות כנגד פתיחת החנות.

ומכל מקום, כתבו האחרונים שההזולה צריכה להיות משמעותית ולא מינימאלית.

האם יש הבדל בין שומר מצוות או לא?

בשו"ע יורה דעה¹⁴ נפסק, שמומר לתיאבון אע"פ שאין אנו מצווין להחיותו, מכל מקום מותר להחיותו; אבל מומר להכעיס – אסור להחיותו. ומכל מקום, נראה שנידון¹⁵ אינו קשור להגדרות האמורות אלא מיעוט פרנסתו הוי בגדר 'מזיק' ודבר זה אסור אפילו במומר להכעיס.

ובכל אופן נידון זה אינו שייך כלל ליהודים שאינם שומרי מצוות בימינו, שהרי מקובל בשם גדולי ישראל, שבזמנינו יהודים אלה הם בגדר 'תינוקות שנשבו' ואין כוונתם כלל להכעיס ובוודאי שאסור להזיקם.

נזכיר לציין מה שמוכר בשו"ת הרמ"א¹⁶, שגם גויים מצווים שלא לירד לאומנות חבריהם מפני שבני נח הצטוו על הדינין. ומכאן ראה לכאורה לדברי החתם סופר שאיסור זה הוא מן התורה, ואזי ניתן לומר שזה נכלל בכלל 'דינין'; אולם לשיטת הבית יוסף שהאיסור הוא מדרבנן – אפשר שלא אסור חז"ל אלא על ישראל ולא על עכו"ם].

...

ולסיום נושא זה, חשוב לציין את דברי השו"ע הרב בסוף הלכות השגת גבול¹⁷:

"ומידת חסידות שלא לירד לתוך אומנות חבירו שנאמר: 'ואת אשת רעהו לא טימא' ופירשו חכמים זה שלא ירד לתוך אומנות חבירו".

וברמב"ם¹⁸ כתב: "משאו ומתנו של ת"ח באמת ואמונה וכו', ולא ירד לתוך אומנות חבירו וכו' ואדם שעושה כל המעשים האלו וכיוצא בהן עליו הכתוב אומר: 'ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר כך אתפאר'".

במחלוקת הראשונים הנ"ל.

13. סי' קנו ס"ז.

14. סי' רנא.

15. סי' י.

16. סעיף יג.

17. הלכות דעות פ"ה ה"ג.

השמחה היתירה של חג הסוכות

מאת הרב בנימין כהן שליט"א
מורה צדק בבית ההוראה

אתה מוצא שבפסח התבואה נידונית, ואין אדם יודע אם עושה השנה תבואה אם לא, לפיכך אין כתוב שם שמחה. וכן אתה מוצא שאין כתוב בעצרת אלא שמחה אחת, דכתיב 'ועשית חג שבועות לה' אלוקיך ושמחת אתה וביתך'.

"ולמה כתוב בה שמחה אחת? מפני שהתבואה נכנסת בפנים. ומה טעם אין כתוב שם שתי שמחות? לפי שפירות האילן נידונין. אבל בחג הסוכות כתיב שלוש שמחות משום שנטלו הנפשות חרות ביום הכיפורים ועוד שהתבואה ופירות האילן בפנים."

משמעותם הפשוטה של הדברים היא, שבפסח, זמן האביב, התבואה נידונית ואין אדם יודע מה יהיה מצב התבואה השנה, לפיכך אין כתוב שם שמחה. בהגיע שבועות שהוא חג הקציר והתבואה כבר בשלה וקצורה, אז מתחילה השמחה, אבל מאחר שהתבואה עדיין אינה אסופה השמחה אינה שלימה.

ואילו בסוכות, שהוא "חג האסיף" – "באספך את מעשיך מן השדה", והתבואות נאספות ומובאות לגרנות ולבתים, מתעוררת השמחה בשלימותה.

שלימותה של השמחה

הרבי מבאר¹³ את משמעות עניין זה בפנימיות, ועל-פי זה תוכן הדברים הוא נצחי ושייך לכל יהודי, בכל מצב ובכל זמן. שלושה שלבים אלה רומזים לעניינה של התבואה ברוחניות. וכידוע, שהתורה נקראת בשם תבואה ולחם, ו"מאי פירות – מצוות".

וכמם שבצמיחת התבואה בגשמיות יש שלוש נקודות זמן שונות של התפתחות – האביב, הקציר והאסיף, כן הוא בצמיחת התבואה הרוחנית:

חג המצות – זמן יציאת מצרים, מציין את שלב הצמיחה, שהיא נקודה ההתחלה והיסוד של עבודת ה' – עניין האמונה ("וירא ישראל ויאמינו", והמצות נקראות בזוהר "מיכלא דמהימנותא"). האמונה מצד אחד היא יסוד עבודת ה',

ובאחת השיחות ביאר הרבי¹⁴ ש"זהו יסוד הנוהג שראינו אצל כ"ק מו"ח אדמו"ר, שהי' נזהר לשחות יין בכל יום מימי היו"ט, אפילו בחול המועד, וכמ"ש בשו"ע ש'כבוד ועונג... אין נוהגות בחולו של מועד', אבל חיוב השמחה ישנו בכל ימי החג, גם בימי חוה"מ, ולכן, השמחה ביין בזמן הזה (שהיא במקום השמחה בבשר שלמים בזמן שביהמ"ק הי' קיים) היא בכל שבעת ימי החג מן התורה."

ובשם הגר"ח מבריסק מובא ביאור בזה, ד"תרי חיובי שמחה: חדא, שמחה דבשר קרבנות. ועוד, שמחה בדברים של חול, והיינו יין ובגדי צבעונים. ובזמן שאין בית המקדש קיים דליכא שמחה דקרבנות, בכל זאת נשאר דין שמחה דשתיית יין, ואין זה דין שמחה בקרבנות¹⁵.

שלוש שמחות

והנה הדין האמור, הוא דין כללי בכל ימים טובים. אך בחג הסוכות מצינו דגש מיוחד בעניין השמחה. בהקשר זה מובא בפסיקתא¹⁶:

"אבל בחג (סוכות) לפי שנטלו הנפשות דימוס (אישור חנינת חיים) שלהם ביום הכיפורים... ועוד שהתבואה ופירות האילן בפנים, לפיכך כתיב שם שלש שמחות, שנאמר: 'ושמחת בחגיך'¹⁷, 'ושמחתם לפני יי' אלוקיכם'¹⁸, ו'היית אך שמח'¹⁹."

וכעין זה מובא בילקוט שמעוני²⁰:

"בחג אתה מוצא שלוש שמחות. כתיב: 'ושמחת בחגיך', ו'היית אך שמח', 'ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים', אבל בפסח אין אתה מוצא שכתוב בו אפילו שמחה אחת, מדוע?

ושמחת בחגיך והיית אך שמח"²¹, ולמדו בגמרא: "חייב אדם לשמח את בניו ובני ביתו ברגל, אנשים בראוי להם – ביין; נשים – בבגדי צבעונים... בזמן שבית המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר [קרבן שלמים]... עכשיו שאין בית המקדש קיים אין שמחה אלא ביין"²².

ונחלקו הראשונים, האם חיוב שמחת יו"ט בזמן שאין בית המקדש קיים ואין קורבן שלמים הוא מדאורייתא או מדרבנן:

לדעת התוספות²³, שמחת יו"ט בזמן הזה אינה אלא מדרבנן. היות שה"שמחה" מדאורייתא באה לידוי ביטוי דווקא בשלמי שמחה, ובימינו אין קורבן שלמים, ממילא החיוב אינו מדאורייתא אלא מדרבנן בלבד.

לעומת זאת, לדעת הרמב"ם חיוב שמחה ביום טוב הוא מדאורייתא: "שבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג עם שאר ימים טובים כולם אסורים בהספד ותענית. וחייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב הוא ובניו ואשתו ובניו ובניו וכל הנלוים עליו שנאמר ושמחת בחגיך וגו'."

"אף על פי שהשמחה האמורה כאן היא קרבן שלמים כמו שאנו מבארין בהלכות חגיגה – יש בכלל אותה שמחה לשמות הוא ובניו ובניו ביתו כל אחד כראוי לו"²⁴.

שני חיובי שמחה

להלכה פסק רבינו הזקן בשו"ע שלו: "כל שבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג, וכן ביו"ט של עצרת חייב אדם להיות שמח וטוב לב הוא ובניו ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים אליו. ושמחה זו היא מצות עשה מן התורה: שנאמר: ושמחת בחגיך אתה ובנך ובתך וגו'²⁵."

1. דברים טז, יד.

2. פסחים קט.

3. מועד קטן יד, ב ד"ה עשה דחיד.

4. רמב"ם הלכות שבייתת יום טוב, פ"ו הי"ז.

5. שו"ע י"ד ס' תקטס ס"ו. וראה בשו"ת שאגת אריה ס' סה שהביא ראיות רבות לדחות את דברי התוס', וכך היא הגישה המקובלת להלכה

ולמעשה בידי כל האחרונים – ראה שו"ת יביע אומר י"ד ח"ד ס' כה.

6. תורת מנחם חכ"ד עמ' 75.

7. ספר הזיכרון מבקשי תורה, יו"ט, ס' ג.

8. פסיקתא דרב כהנא, דברים, טז.

9. דברים טז, יד.

10. ויקרא כג, מ.

11. דברים טז, טו.

12. ילקוט שמעוני אמור רמז תרנד.

13. לקוטי שיחות חכ"ט עמ' 232.

אבל מצד שני היא עצמה אינה המימוש בפועל של עבודת ה' ועדיין אין כאן "תבואה בשלה". ומי שמסתפק באמונה בלבד יכול להגיע למצב דומה למתואר בחז"ל אודות "גנבא אפום מחתרתא רחמניא קריא".

השלב הבא בצמיחת ה"תבואה" הרוחנית הוא בחג השבועות: במתן תורה ישראל קיבלו על עצמם את התורה באמירת "נעשה ונשמע", אבל עם זאת, זוהי קבלה במחשבה ובדיבור (יש "קצירה" של התבואה) – אבל לא במעשה בפועל ועדיין חסרה אסיפת ה"תבואה" לרשותו של האדם עצמו כביכול.

ועד כדי כך, שכאשר משה ירד מן ההר עם הלוחות נאלץ לשברם. כי עיקר תכלית העניין הוא – להביא את המחשבה והדיבור בתורה ומצוות לידי פועל בחיי היום-יום.

וזהו מהותו של חג הסוכות: כאשר אחרי מתן תורה מתרגלים את קיום התורה והמצוות הלכה למעשה בפועל, ובפרט אחרי קבלת הלוחות השניים, שהיא המחילה והכפרה על העניינים הבלתי-רצויים שנעשו – או אז נשלם העניין של "באספק את מעשיך מן השדה" אל תוך ביתך. היהודי מגיע לשלב בו הוא משלב את התורה והמצוות בתוך חייו שלו, בתוך עולם המעשה, בחיי היום-יום.

חיוב הלכתי

ייחודיות השמחה שבחג הסוכות באה לידי ביטוי בהלכה.

וכפי שכותב הרמב"ם¹⁴: "אף על פי שכל המועדות מצוה לשמוח בהן, בחג הסוכות הייתה שם במקדש שמחה יתרה, שנאמר: 'ושמחתם לפני ה' אלוהיכם, שבעת ימים'.

"מצוה להרבות בשמחה זו. ולא היו עושין אותה עמי הארץ וכל מי שירצה, אלא גדולי חכמי ישראל וראשי הישיבות והסנהדרין והחסידים והזקנים ואנשי מעשה, הם שהיו מרקדין ומספקין ומנגנין ומשמחין במקדש בימי חג הסוכות. אבל כל העם, האנשים והנשים, כולם באים לראות, ולשמע.

"שהשמחה שישמח אדם בעשיית המצוות ובאהבת האל-שציווה בהם, עבודה גדולה היא. וכל המונע עצמו משמחה זו, ראוי להיפרע ממנו, שנאמר: 'תחת אשר לא עבדת את ה' אלוהיך, בשמחה ובטוב לבב'".

והדברים מבוססים על המבואר במשנה ובגמרא במסכת סוכה¹⁵, בעניין השמחה הגדולה שהייתה מתקיימת בימי חג הסוכות בבית המקדש – 'שמחת בית השואבה'.

ובאחת השיחות מבאר הרבי, ש"מזה שענין שמחת בית השואבה הובא להלכה ברמב"ם... כמו כל ציווי התורה, משמע, שאין זה מנהג בלבד, אלא גם חיוב וציווי¹⁶.

"ושאבתם מים בששון"

מדברי הראשונים עולה, שהשמחה המיוחדת של 'בית השואבה' נשענת על שני יסודות¹⁷:

א) על מצוות השמחה היתירה המאפיינת את חג הסוכות כאמור. ב) על המצווה המיוחדת של ניסוך המים, שהיתה מתקיימת בחג הסוכות בלבד: בעוד שבכל השנה, יחד עם כל הקרבנות היו מנסכים על גבי המזבח יין, הרי שבחג הסוכות בקרבן תמיד של שחר, נוספה מצווה מיוחדת – לנסך יחד עם היין גם מים.

לשם כך היו ממלאים שני כלים, האחד ביין והשני במים שהובאו ממעין השילוח, והיו יוצקים את שני הכלים יחד אל תוך ה'שיתין'.

ושאיבת המים הללו קשורה לשמחה מיוחדת, וכמו שנאמר¹⁸ "ושאבתם מים בששון".

[באחת השיחות¹⁹, הביא הרבי את הדעה בירושלמי²⁰ שהכתוב המיוחד שנאמר בקשר לשמחה בחג הסוכות קשור ללולב – "שמחת לולב". ומעניינת ההוראה למעשה שהוציא הרבי מכך: השמחה המיוחדת של חג הסוכות קשורה בעיקר עם אלו ש"תורתם אומנותם", הסוג בכני ישראל הנרמז בלולב].

מצוות היום בשמחה

והנה בשיחות הק' של הרבי מבואר, שאע"פ שהעניין של "שמחת בית השואבה" כפשוטו התקיים בבית המקדש, וכמסופר באריכות בגמרא במסכת סוכה כיצד התקיימה חגיגה זו, שהייתה קשורה עם שאיבת המים שהייתה בשמחה גדולה ביותר, עד שאמרו חז"ל על כך "מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו".

ויתירה מזו: אף מצינו בראשונים שמקשרים שמחה זו עם הפסוק "ושמחתם לפני הוי' אלקיכם שבעת ימים", ו"לפני הוי' אלקיכם" הוא בית המקדש;

"מכל מקום, רואים שמנהג ישראל – ו'מנהג ישראל תורה הוא' – לערוך שמחת בית השואבה גם בחוץ לארץ ואפילו מחרב בית המקדש²¹.

וידוע שהרבי הדגיש מאוד ריבוי פעמים במשך השנים את גודל העניין להשתתף בשמחת בית השואבה ולהגביר את השמחה בה, אנשים נשים וטף, ועד שהתבטא באחת השיחות: "מלבד הזמנים הקבועים לתפלה, סעודת החג והכנסת אורחים וכו' – יש לנצל כל הזמן לשמוח בשמחת בית השואבה, ובלשון כ"ק מו"ח אדמו"ר: מצות היום בשמחה²².

ובמשנה ברורה כתב²³: "חסידים ואנשי מעשה עושים לזכר שמחת בית השואבה להיות נעורים בלילות של חול המועד סוכות ולהרבות בזמירות ושבחים ומרבים נרות בסוכה בלילות אלו. גם בהרבה בתי מדרשות נהגו להרבות בנרות בתפילת ערבית דחול המועד בחג הזה".

התיעוד של האור החיים הק'

בט"ו באלול תק"ב, עלה לירושלים רבי חיים בן עטר, בעל 'אור החיים' הק'. פחות משנה הספיק לחיות בירושלים, אך באגרת ששלח מירושלים לאיטליה בט"ו בחשוון תק"ג, הוא מתאר את הקורות אותו בתקופה האחרונה, ובין היתר הוא כותב: "ובחול המועד עשינו שמחת בית השואבה, והייתי אני המדליק לילה אחת, ועשינו שמחה גדולה²⁴.

ומחמת גודל עניינה של שמחה זו, מצינו פוסקים שאמרו שגם אבל ר"ל חייב להשתתף בשמחה זו. לדוגמה: הרב רפאל מיוחס בספרו 'פרי האדמה' (יצא לאור בשנת תקי"ז) כותב²⁵, כי המנהג בירושלים שאף אבל על אביו ואמו תוך י"ב חודש משתתף בשמחה זו.

הוא מספר בספרו, כי הוא עצמו ואחיו היו שם בהיותם באבלות י"ב חודש, וגדולי הדור הכריחו אותם להשתתף בריקודים שלא ישמט משם ויראה כאבילות בפרהסיא. ובספר 'שער המפקד'²⁶, האוסף את מנהגי העיר ירושלים הביא אף הוא מנהג זה של חיוב השתתפות בשמחה גם לאבילים.

אמנם לפי דעות אחרות, האבל לא ישתתף בריקודים ומחולות עצמם, אלא באמירת שיר המעלות וכיוצא בדברי התשבחות זכר לשמחת בית השואבה²⁷. והגאון ר"י פרקש שליט"א כתב²⁸, שמותר גם לרקוד, אך אם יש כלי זמר שמנגנים – אין לו להשתתף בכך.

22. תורת מנחם הנוטעויות תשמ"ח ח"א עמ' 187.

23. משנה ברורה סי' תרסא סק"ב.

24. 'אגרות ארץ ישראל' עמ' 269.

25. הל' לולב פי"ח הי"ג.

26. שער המפקד מאת הרב רפאל אהרן בן שמעון.

יצא לאור בשנת תרס"ח, ח"א עמ' קמד.

27. גשר החיים פכ"ג סי' ג אות ז.

28. ראה חול המועד כהלכתו (הוספות לפ"ב סי' מב) בשם הגר"ש וואזנר זצ"ל.

16. תורת מנחם שם, עמ' 79.

17. ראה לקוטי שיחות ח"ז עמ' 267 ואילך. ושם נתבאר, שהן שתי שיטות שונות, עיי"ש.

18. ישעיה יב, ג.

19. תורת מנחם שם עמ' 75.

20. פ"ג הלכה יא.

21. תורת מנחם חכ"ד עמ' 68.

14. הלכות לולב פ"ח יב-יד.

15. דף נא, א – נג, א.

ניצוצות של 'תשובה עילאה'

התוועדות חסידית

עם הרב יקותיאל גרין שליט"א

משפיע בכפר חב"ד

ומחבר סדרת הספרים 'משכיל לאיתן'

זה בהכרח שיהיה בגדר "בינוני של תניא". (בשעתו זכיתי לבלות שעות רבות עם ר' מענדל, אשר הוראת הרבי אלי לכתוב ביאור על ספר התניא הייתה יקרה בעיניו, ובשל כך הואיל להקדיש לי הרבה מזמנו לטובת ליבון העניינים והבנתם. לר' מענדל, כידוע, הייתה חביבות מיוחדת ביותר בלימוד התניא והיה בקי בו באותיותיו).

כך שמבחינה לימודית-עיונית, יש לעסוק תחילה ולעלות במעלות התשובה המבוארות ב"אגרת התשובה", כהצעת הרבי, ורק אחר כך, לעבור לשני חלקי התניא הראשונים, שבהם מבוארת עבודת ה' נעלית יותר.

התשובה – מערכת רחבה

אדמו"ר הזקן מבאר, שעבודת התשובה לאחר שהאדם חטא, היא "מערכת שלימה" – עבודה מקפת, שכוללת בתוכה כמה שלבים.

בתחילה מה שעל האדם לעשות כשברצונו לחזור למוטב לאחר שחטא, הוא, לקיים את "מצות התשובה מן התורה", שעניינה הוא מה שהאדם מקבל על עצמו שלא לחטוא יותר – "לב לב ישוב עוד לכסלה". החלטה זו בלב שלם ובקבלה גמורה, הופכת את האדם ל"צדיק גמור".

(אין הכוונה ל"צדיק" בדרגת התניא ואפילו לא ל"בינוני" של התניא. וכידוע, שבחלקו הראשון של התניא, אדמו"ר הזקן מגדיר את המושגים "צדיק" ו"בינוני" על יסוד עולמו

הרב יקותיאל גרין שליט"א, מרבני ומשפיעי כפר חב"ד, זכה בעשרות השנים האחרונות להפיץ תורה בקנה-מידה שאינו מצוי כלל. הן בחלק ההלכה – בסדרת ספריו החשובים בהלכות ברכות הנהנין, והן בפנימיות התורה – בסדרת ספרי 'משכיל לאיתן', המבארים את חלקי התניא השונים, ושלל מאמרי חסידות יסודיים נוספים.

לכבוד גיליון 'מבית ההוראה' של חודש תשרי תשפ"ב, הרב גרין משתף את הקוראים בנקודות סיכום כלליות אודות עבודת התשובה כפי שהיא מבוארת באגרת התשובה, תוך כדי שהוא משלב בדברים סיפורים וזיכרונות מחיי חסידי אמת מהדור הקודם.

"אגרת התשובה" מופיעה בספר התניא, התורה-שבכתב של תורת חסידות חב"ד, כחלק השלישי של הספר (לאחר חלק ראשון – "ספר של בינונים" וחלק שני – "שער היחוד והאמונה"). ובכל זאת, הרבי כותב בכמה מאגרותיו שהסדר הנכון ללימוד התניא, הוא לפתוח בלימוד "אגרת התשובה"; לאחר מכן ללמוד את "שער היחוד והאמונה" ורק אז לגשת ללימוד "ספר של בינונים". ומוכן מאליו, שדבר זה קשור גם לסדר העבודה הפנימית של האדם על-פי תורת החסידות.

בהקשר זה, שמעתי מהמשפיע הנודע הרה"ח ר' מענדל פוטרפאס זצ"ל שאמר, שגם אחרי עיסוקו של האדם בעבודת התשובה המבוארת באגרת התשובה במילואה – עדיין אין

הפנימי-הנפשי של האדם: האם הוא מואס ברע בתכלית או לא? האם הוא הרג את הרע בתענית או לא? ואילו ב"אגרת התשובה", מדובר על הרובד המעשי – ההחלטה לא לעשות (יותר עבירות בפועל).

שלימות התשובה

כשלב נוסף בתהליך התשובה, יש לראות את "שלימות מצוות התשובה", הבאה לידי ביטוי בחרטה על החטא, הווידוי ובקשת המחילה.

ובהמשך לכך, כדי להיות מרוצה וחביב כמו קודם שחטא, צריך לעלות שלב נוסף בסולם התשובה:

בזמן שבית המקדש היה קיים, היו מביאים לשם כך קרבן, שעניינו הוא, להיות דורון עבור המלך לאחר ריצוי הפרקליט. ומשחרב בית המקדש, קבעו תענית במקום קרבן כדרך לריצוי. הצום – "מיעוט חלבי ודמי" – פועל את הריצוי, שהאדם יהיה מרוצה וחביב כמו קודם החטא.

ובימינו, שהדורות חלושים ועל כל עבירה יש ריבוי תעניות עד שדרך זו של תענית כתחליף לריצוי של הקרבן אינה אפשרית עבור בני אדם, העצה לזה היא לתת צדקה כנגד התעניות – "חטאך בצדקה פרוק".

תשובה על-פי פנימיות התורה

השליבים האמורים שייכים למצוות התשובה על פי נגלה תורה. אמנם ב"אגרת התשובה" מוסיף אדמו"ר הזקן מישור נוסף בעולם התשובה – תשובה על-פי פנימיות התורה.

בכתבי האריז"ל מבואר, שכאשר אדם חוטא, ל"ע, הוא נוטל חיות אלוקית מצד הקדושה שבנפשו ומעביר אותה לצד הקליפה רח"ל. וכמבואר בהרחבה ב"אגרת התשובה", שבנשמת היהודי מאירים ארבעת האותיות של שם הוי"ה, וכאשר הוא חוטא, החיות האלויות שבאות ה' תתאה יורדת אל הקליפות והסטרא אחרא.

והנה, כאשר אדם מקבל על עצמו שלא לחטוא עוד, זה טוב. כאשר הוא מתחרט מעומק ליבו ומתוודה על חטאו ומבקש מחילה, זה טוב מאוד. וכאשר הוא נותן צדקה כנגד התעניות בבחינת קורבן לריצוי אחרי החטא – זה מצוין. אכן האדם לא ייענש אחרי תהליך זה של תשובה על חטאיו, והוא אף מרוצה וחביב כמו קודם החטא.

אבל סוף כל סוף, הבעיה של הורדת החיות לקליפות שנוצרה עם החטא – עדיין קיימת.

עולה אם כן השאלה: כיצד יכול האדם לתקן מעוות זה של הורדת החיות האלויות שבנפשו בגלות בקליפה, ולעלות חזרה את האור האלוותי של ה' תתאה שעבר לרשות הקליפה בעקבות החטאים?

לשם כך נועד מישור נוסף של תשובה – מבנה שלם שמטרתו להוציא את האור האלוותי מכוחות הטומאה.

וזהו פירוש עמוק יותר של המושג תשובה – תשוב ה'. שהאות ה' של שם הוי"ה, המסמלת את האור האלוותי שבנפש האלוותית שעבר לצד הקליפה בעקבות החטא, תשוב למקומה בצד הקדושה.

ואכן, ב"אגרת התשובה" מבאר אדמו"ר הזקן את השליבים בעבודה הרוחנית הנקראת "תשובה תתאה", שעל-ידה האדם יכול להחזיר את האור האלוותי של נפשו לצד הקדושה, כאמור.

"תשובה עילאה" הנדרשת מכל אחד

יש רמה גבוהה יותר של תשובה, הנקראת "תשובה עילאה", שבה האדם מתעלה ומתחבר לשורש הנשמה כמו שהיא למעלה. על-ידי תשובה נעלית זו, ביכולתו לתקן את אשר פגם ולהגיע למצבו כמו קודם החטא ממש – גם כאשר מדובר

בעבירות חמורות ביותר, כעבירות הפוגעות ב"מוחין", כמו איסורי עריות.

לאמיתו של דבר, גם ב"תשובה עילאה" יש כמה מדרגות זו למעלה מזו.

ועל-פי המבואר בהרחבה בתורת חב"ד, ה"תשובה עילאה" שבה מתעלה נשמתו של האדם למצבה כפי שהיתה לפני ירידתה לעולם הזה, חייבת להיות אצל כל יהודי, גם מי שלא חטא מעולם.

עבודה נעלית זו באה לידי ביטוי בדרך כלל בלימוד תורה מתוך אהבה ויראה שכליים, הבא לאחר תפילה רצינית, כמבואר בפרטיות ב"אגרת התשובה".

אסורה מכאן להתקרב לשם

אחת התלונות המשמעותיות של ה"מתנגדים" לתנועת החסידות בתקופתה הראשונה הייתה, כנגד הדגש של החסידות על היוקר של האנשים הפשוטים, שבקושי יודעים ללמוד ואת עיקר זמנם משקיעים באמירת תהילים "בלבד"; ויחד עם זאת החסידות כביכול "משפילה" את תלמידי החכמים והגאונים, בכך שהיא אומרת שכל יהודי צריך לעשות תשובה, גם תלמיד חכם, גם גאון בתורה וגם צדיק.

ה"מתנגדים" לא יכולים היו לסבול את צמד האמירות העקרוניות הללו של החסידות.

בעת "ויכוח מינסק" המפורסם, השיב רבינו הזקן על טענה זו, באמצעות תורה שאמר על הפסוק "ויאמר משה אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה מדוע לא יבער הסנה".

ההתגלות האלוותית הראשונה למשה רבינו הייתה דווקא באמצעות מחזה של "סנה", שהינו שיח ללא פירות, הבורר באש, והאש לא מכלה את השיח.

הסנה מסמל את האנשים הפשוטים שלכאורה אין בהם את הפירות הטובים של לומדי התורה, אך למרות זאת האש האלוותית מתגלה דווקא בלבט אש מתוך הסנה: באש הבוררת בלב האנשים הפשוטים באהבה והתקשרות לאלויות, כאשר הם עוסקים באמירת פסוקי התהלים מתוך התלהבות – ההתלהבות אינה מצליחה להרוות את הצימאון שלהם אל הקב"ה.

לעומת זאת תלמידי החכמים נמשלו בגמרא לעצי פרי המועילים לעולם. אך כאשר אצלם בוערת האש של האהבה וההתקשרות לאלויות – הם מרוויים את צימאון נפשם על ידי העיון והלימוד בתורה. אם כן מבחינה זו, עומדים התלמידי חכמים במעלה פחותה מהאנשים הפשוטים, היות והאהבה וההתקשרות שלהם לאלויות היא מוגבלת.

וכאשר משה רבינו ראה את המחזה הזה, אומרת התורה שהוא אמר אל לבו: "אסורה נא ואראה", ומפרש רש"י: "אסורה נא – אסורה מכאן להתקרב לשם". כאשר ראה משה את מעלת האנשים הפשוטים על תלמידי החכמים, התעורר והגיע לדרגה של תשובה. ומהי 'תשובתו' של משה? "אסורה מכאן להתקרב לשם" – לא להסתפק במעמדו ומצבו הנוכחי, אלא תמיד להתעלות בעילוי אחר עילוי. וזאת על-ידי העבודה שהיא בבחינת "תשובה עילאה".

ה'למעלה מן הטבע' הוא הטבע

בשנת תקכ"ח, לימד הרב המגיד ממזריטש את החבראי קדישא: "ושבת עד הוי' אלקיך" – תשובה עניינה היא עד שתרגיש ש"הוי"ה" הוא "אלוקיך". עבודת התשובה, תשובה עילאה, היא להצליח לחיות בתודעה ובהרגשה כזאת ש"הוי"ה" הוא אלוהינו. שהקב"ה הוא החיים שלנו, הוא כל המהות שלנו. שעל כל צעד ושעל נרגיש ש"הלמעלה מהטבע" הוא הטבע שלנו.

אדמו"ר הזקן סיפר זאת פעם לנכדו אדמו"ר הצמח צדק בעת "יחידות", והוסיף, שרבי זושא מאניפולי אמר על תורה זו של

סבתא הבחינה בכל זה, וכאשר סבא הגיע הביתה היא גערה בו: "בשביל מה להעיר לו? וכי אינך זוכר ואינך מכיר את האנשים הללו?", אך סבא ענה לה בתמימות האופיינית לו: "הוא שכח שהיום שבת, הרי היום שבת!". זו דרגה גבוהה של תמימות. סבא לא יכול היה להבין איך ניתן לעשות היפך רצון ה'. הקבלן פשוט לא יודע שהיום שבת וצריך להסב את תשומת לבו לכך.

הנידודים בישיבות

אבי ע"ה גדל בבית של חסידי צ'ורטקוב. כאשר הוא היה בגיל בר מצווה, בתחילת תרפ"ח, בגלל התנאים הקשים של הקומוניזם וכו', החסידות הזאת לא שרדה, וסבא שלח את אבי ללמוד בישיבת חב"ד בקייב, שם ניהל רב בית הכנסת הרה"ח ר' בנימין גורודצקי, שהיה אז עוד בחור, את הישיבה והתלמוד תורה.

אבא למד שם עם ר' ישראל ליפאויצ'ער (אביו של רש"ב ש"י לוינ מנהל הספריה של הרבי) ור' מרדכי ליפשיץ (לימים השוחט ממסקבה).

לאחר שהתגלה ה'חדר' המחתרתי, עברה הישיבה לוויטעבסק, תחת השפעתו של החסיד המפורסם ר' איצ'ה מתמיד הי"ד.

כעבור זמן, אבי יחד עם סבי הצליחו להשתחרר ממסך הברזל והגיעו לוורשה. זמן קצר לאחר מכן, באלול תרצ"ג, סבי הצליח להשיג כרטיסים לנסיעה באניה, שאמורה הייתה להפליג לארץ הקודש בחול המועד סוכות.

סבא אמר לאבי: בתשרי הרבי הריי"צ מליובאוויטש יהיה כאן, ולכן אנחנו נסע רק אחרי שנקבל את הברכה מהרבי. ואכן, בחודש תשרי תרצ"ד הם היו במחיצת הרבי הריי"צ וזכו להיכנס ל'יחידות'.

אוצר הטוב לנו תפתח

אבי סיפר, שראה אז את הרבי בארבע הזדמנויות: ב'יחידות', בהתוועדות, בתפילות וברחוב:

על התפילות של הימים הנוראים התבטא אבא ואמר, ש"הקירות רעדו". כאשר ראה את הרבי ברחוב, כך סיפר, נפלה עליו אימה וחרדה כפשוטו ממראהו הנשגב של הרבי (למרות שבכלל הרבי הריי"צ היה לבבי ביותר).

ב'יחידות', נתן הרבי לסבי כמה שליחויות של מסירת פרישת שלום לכמה וכמה אישים, ביניהם הרב אהרונסון רבה של תל אביב, שהיה מגזע חסידי חב"ד. ואילו מאבא ביקש הרבי שיספר לו כל מה שעבר עליו בחייו מאז שזוכר את עצמו (על אבא לא עברה ילדות קלה. הוא התייתם בילדותו, ואחר כך נדד בישיבות המחתרניות, בתנאים לא תנאים. זה לא היה חיים ש'ליקקו בהם דבש', כאימרת העולם...).

דרך אגב, לימים כאשר אבא כבר התגורר ברמת גן, היו כמה בחורים – ביניהם, הרה"ח ר' זאב זלמנוב ע"ה – שהיו מתכנסים במיוחד כל שבוע מכל קצוות גוש דן כדי ללמוד יחד חסידות. והרבי הריי"צ שלח להם איגרת מיוחדת בא ביטא בפניהם את גודל שמחתו מקביעות זו.

זה דבר מופלא! עד כמה חשוב היה לרבי הריי"צ שכמה בחורים מגוש דן יושבים וקובעים עיתים יחד ללימוד חסידות. מההתוועדות, אבא זכר נקודה שנחרתה בזיכרונו במיוחד (כאשר לוקחים בחשבון את מצבו וגלגוליו וכו', אפשר גם להבין מדוע הוא זכר במיוחד אמירה זו של הרבי...).

הרבי דיבר אז על נוסח התפילה ביום הכיפורים: "אוצר הטוב לנו תפתח". דייק הרבי שיש לומר: "אוצר הטוב לנו – תפתח". הרי כל אוצר של הקב"ה הוא טוב, אבל אנו מבקשים שזה יהיה טוב לנו.

והי רצון, שהשנה הבאה עלינו לטובה אכן תהיה שנת אוצר הטוב לנו – תפתח.

הרב המגיד שהיא קשה לביצוע לאדם במעלתו, ולכן הוא חילק את העניין לחמישה שלבים, כל שלב כנגד אות בראשי התיבות של מילת "תשובה":

ת – "תמים תהיה עם אלוך". לעבוד את ה' באמונה פנימית וברצינות.

ש – "שוית ה' לנגדי תמיד". להתבונן בנוכחות התמידית של הקב"ה בחיינו.

ו – "ואהבת לרעך כמוך". לעבוד על אהבת ישראל.

ב – "בכל דרכיך דעהו".

(מעניין לציין, שבמכתב הראשון שזכיתי לקבל מהרבי בהיותי נער כבן שבע עשרה, כתב הרבי ללמוד את העניין של "בכל דרכיך דעהו" מהמקורות ההלכתיים, והוסיף: "והוא כלל גדול בתורה").

ה – "הצנע לכת עם ה' אלוך". בלי בליטות, בלי רעש. וכפי שסיפרו על ר' יואל ע"ה, שבמשך עשרות שנים נסע ללמוד חסידות בבור-פארק, בלי לפרסם, בלי לעשות מזה רעש, ב"הצנע לכת".

פשוט להתרומם

דרך אגב, ר' יואל סיפר פעם על סבי, החסיד הנודע רבי חיים משה אלפרוביץ' צ"ל, סיפור חשוב בנושא זה:

פעם ישבו כמה חסידים – ביניהם גם ר' חיים משה – בהתוועדות, ושוחחו אודות העניין של 'בליטות'. דיברו על כך שאדם צריך לעשות את האמת כי כך הוא אוהב, ולא בגלל שאנשים רואים אותו.

באמצע הדברים, ר' חיים משה התערב בעניין ואמר: "נראה לי שהעצה הנכונה היא – פשוט להתרומם מעט". הוא הסביר, שהחיסרון בבליטות אינו בכך שמישהו אחר רואה את האדם עושה את העניין, אלא שאצלו, אצל העושה, העניין בולט. הוא מרגיש את עצמו, הוא מרגיש שהעניין יוצר בו מעלה.

אם כן "הצנע לכת" זה לא ללכת להתפלל באריכות במקום שאף אחד לא רואה – כי אם הבעיה היא שהמתפלל עצמו בולט ומרגיש בעל-מעלה מכך שהוא מתפלל באריכות, מה יעזור שהוא יתפלל בבית אחר? אדרבה, עכשיו הוא גם יחזיק מעצמו שהוא גם זהיר ב'בליטות'... העצה היחידה היא: להתרומם. שהאדם יהיה מונח בעניין לגופו ויפסיק להיות 'מונח' בעצמו.

עבודה של חיים שלמים

כאמור לעיל, עבודת התשובה היא מערכת שלימה של חיים, של שינוי חיים. של התבוננות ולימוד.

אני זוכר היטב את כפר חב"ד בשנים הקדמוניות, עוד בבית הכנסת הישן. מי שהיה נכנס בשבת או אפילו בסתם יום של חול, היה רואה חסידים מתפללים באריכות, בדביקות, יושבים ומתבוננים בחסידות, טליתותיהם על פניהם. אלו יהודים שעבדו על עצמם בבחינת "תשובה עילאה". עמלו להתבונן באלוהות, לנטוע בקרבם אהבת ה' ויראת ה'.

יהודי כמו הסבא, ר' חיים משה, היה אדם נעלה מאוד. ראו עליו איך אדם יכול לחיות כל חייו בתודעה של "תשובה עילאה". בכל סעודת שבת היה נוהג לחזור בעל-פה פרק תניא, והייתה נראית רצינות ותמימות; אהבה לקב"ה.

אני זוכר, שפעם בהיותי ילד הגר בשכונת גרין שברמת יצחק, באחת השבתות כשסבא וסבתא התארחו אצלנו בסעודת השבת בצהריים, חזרנו מבית הכנסת בשבת ונכנסנו הביתה. כולנו הופתענו לראות שסבא נעלם.

מה אירע? השכן בבית ממול היה קבלן בנין, והוא ניצל את יום השבת לבנות את ביתו. כאשר סבא ראה זאת, הוא ניגש אליו ואמר לו בעדינות: "שבת היום!". ואכן אותו יהודי נכנס לביתו וחדל לפי שעה ממלאכתו.

קצרים

תשובות הלכתיות קצרות משולחן בית ההוראה

שאלה: האם יש חשש איסור 'יחוד' במעלית?

תשובה: מעלית שעלולה לעצור בכל קומה - נחשבת כפתח פתוח למקום שמצויים עוברים ושבים ואין בה משום 'יחוד'⁵. אך דבר זה נכון רק במקומות ובשעות שבני אדם מצויים שם, אבל במקומות/קומות/שעות שאין רגילים בני אדם להימצא שם - היתר זה אינו קיים⁶.

כמו כן במעליות רבות, כאשר לוחצים על הכפתור של הקומה העליונה, היא עולה עד למעלה ואינה נפתחת בכל קומה.

ומכל מקום, בדרך כלל אף בבניינים רבי קומות בדרך כלל אין קיים איסור 'יחוד', כיוון שאיסור זה הוא רק כאשר נמצאים במצב האסור משום 'יחוד' לכל הפחות משך זמן של 35 שניות, ולדעת רוב הפוסקים מדובר בשיעור של דקה ואף יותר מכך⁷.

והמציאות היא, שבמעליות הסטנדרטיות בימינו כמעט לא מצוי שיעור זמן שכזה, אף שייתכן מצב יוצא מן הכלל, שבו השהייה במעלית היא כמשך הזמן האסור לשיטות המחמירות⁸.

(מעלית רגילה נעה במהירות של 1 מטר לשנייה; במבנים גבוהים המהירות יכולה להגיע ל 2.5 מטר לשנייה, ולעיתים אף ל 4 מטר לשנייה; ויש מעליות הנעות במהירות של 9 מטר לשנייה).

לאור זאת, בכדי להגיע למשך זמן של 35 שניות, שהוא שיעור זמן האיסור לדעות המחמירות ביותר, צריך לעלות במעלית סטנדרטית כ- 12 קומות לפחות ללא פתיחת הדלתות, ובמעלית של 2.5 מטר לשנייה 30 קומות!).

עוד יש לציין, שבמעלית שיש בה חלונות או דלתות שקופות וכיו"ב, מלכתחילה לא קיים חשש 'יחוד', כאשר יש אנשים במקום.

אולם גם באופנים שמעיקר הדין אין איסור 'יחוד', מ"מ משום דרכי צניעות יש מקום להימנע מכך למרות שאין זה איסור גמור⁹. והכול לפי המצב והעניין.

שאלה: מה מברכים על פלחי לימון הנאכלים להנאה?

תשובה: בקצות השולחן כתב¹⁰, שפלחי לימון חמוצים מאוד, אין לברך עליהם כלל; אך אם הם במצב שהאדם נהנה באכילה זו - יברך "שהכל".

שאלה: האם יש עניין להדליק נרות בבית במוצאי שבת, ואם כן כמה?

תשובה: בשולחן ערוך מובא, שנוהגים להרבות בנרות במוצאי שבת יותר משאר לילות, בכדי ללוות את השבת ביציאתה, כדרך שמלווים את המלך ביציאתו מן העיר.

(ומטעם זה נוהגים גם לעשות סעודת מלווה מלכה במוצאי שבת בכל מיני סידור הנהוגים בעריכת השולחן לסעודה גמורה, בכדי ללוות את השבת ביציאתה בדרך כבוד¹¹).

מנהג הדלקת הנרות נהוג גם ברבים ממשפחות אנ"ש, אם כי יש שצינו שכלל הידוע לא נהג הרבי במנהג זה¹².

מספר הנרות שמדליקים לא נתבאר בשו"ע, ורבים נוהגים להדליק שני נרות.

גם זמן ההדלקה לא נתבאר בשו"ע, ויש קהילות שנהגו להדליקם עוד קודם ההבדלה¹³.

ונהגו שיהיו נרות דולקים בשעת סעודת מלווה מלכה¹⁴. ומצאו רמז לכך מהכתוב שנאמר על דוד המלך "ערכת נר למשיחי"¹⁵. ויש שנהגו להדליק ארבעה נרות לסעודת מלווה מלכה¹⁶.

שאלה: האם יש עניין לטבול את ראשי אצבעות הידיים ביין ההבדלה שנשפך לקערה ולגעת מעל גבי העיניים ובאחורי הצוואר?

תשובה: נתינת יין משיירי ההבדלה על העיניים, הוא ממנהגי ישראל הידועים, וכך ראו שנוהג הרבי.

יש קהילות בישראל שנהגו לתת מיין זה גם על עצם הלז שבראש עמוד השדרה, כיון שממנו תהיה בניית הגוף בתחיית המתים. בהקשר זה יש לציין, מה שמובא בספרים, שעצם זו נהנית רק מסעודת מלווה מלכה¹⁷.

5. ראה משנה הלכות ח"ד סי' קפז. ציץ אליעזר ח"ו סי' מ ועוד פוסקים חשובים.

6. מלבושי מרדכי יחוד פכ"ג.

7. כך פסק בספר דבר הלכה סי' יא. וראה שם סי' טו הערה א. אך בשו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' צד אות ח כתב, שהוא משך זמן של 5 דקות. והגר"ש א' בקונטרס יחוד סי' ל כתב שהוא דקה אחת.

8. מלבושי מרדכי שם.

9. כמה מהפוסקים כתבו שההיתרים הנ"ל הם רק בשעת הדחק. וראה להורות נתן ח"א סי' נז. נטעי גבריאל פ"ב הערה ג ועוד.

10. סי' מט, טז.

11. שו"ע ר סי' ש, ב. משנ"ב ש, ס"ק ג.

12. ראה התקשרות גליון שלא עמ' 15.

13. פסקי תשובות סי' רצו הערה 54.

14. מחצית השקל סי' ער"ד ס"ק ב ד"ה לעולם יסדר.

15. ספר על פי התורה ח"א עמ' מב הערה 43.

16. קונטרס אמרי א"ש להרה"ק רבי שמואל אברהם ממעוזב זצוק"ל בשם הבעש"ט הק'.

17. ראה לקו"ש ח"ב עמ' 550 הע' 9.

מותר לאדם לעלות על טיסה אם על-ידי כך ימנע מקיום מצווה במקום נחיתתו?

מאת הרב ישראל הלפרין שליט"א
מו"צ ודיין בבית דין צדק כפר חב"ד

ולרדוף עד שיעשה אותם כגון תפילין וסוכה ולולב ושופר.

(בשונה מהמצוות שאינם חובה "אלא דומין לרשות, כגון מזוזה ומעקה, שאין אדם חייב לשכון בבית החייב במזוזה כדי שיעשה מזוזה, וכן אינו חייב לבנות בית כדי לעשות מעקה").⁶

ועל כן, בהגיע מועד קיום מצווה מסוימת והאדם מצטער ומתקשה לקיימה, לדוגמה: כאשר מגיע יו"ט ראשון של סוכות, כל אדם צריך לטרוח לבנות סוכה ולשבת בה, ולהשיג ד' מינים ולברך עליהם. וגם אם הוא גר רחוק מהסוכה או מהמקום בו נמצאים הד' מינים, הוא לא נפטר מהמצווה מחמת זאת.⁷

אך נידון דידן עוסק בשאלה האם חיוב זה של האדם להשתדל בקיום המצווה חל על האדם עוד לפני הגעת זמן המצווה, או שמא תחילת חיוב זה הוא רק בהגיע זמן קיומה של המצווה.

בנושא זה, מצינו בחז"ל ראיות לכאן ולכאן: בכמה מצוות נתבאר שיש אופנים שניתן להפקיע עצמו מחיובם לפני שהגיע מועד החיוב⁸; ובכמה מצוות מבואר שאסור להפקיע עצמו מהן אפילו קודם זמן המצווה.⁹ וכבר

6. אך בלקוטי שיחות ח"י עמ' 278, מעורר הרבי להשתדל בכל מיני השתדלות להאיר את העולם בקיום מצוות, כולל אותם המצוות שעליהן כתב הרמב"ם שאין האדם מחוייב להתחייב בהם, עיי"ש.

7. אלא אם כן מדובר בחשש סכנה – ראה (לגבי תפילה במנין) משנ"ב סי' צ, ס"ק נא. ממג"א. שו"ת שבט הלוי (ח, יט). וראה באבני נזר יו"ד סי' שכא, שאף אם יהיה ח"ו בעל מום ע"י קיום המצווה, אינו מחוייב לקיימה.

8. כגון תרומות ומעשרות שאמרו חז"ל "מערים אדם על תבואתו ומכניסה לביתו במוץ שלה קודם מירוח, כדי שתהא בהמתו אוכלת ופטורה מן המעשר" (והוא הדין אכילת ארעי לאדם). יו"ד סי' שלא, פד. [אע"פ שלכתחילה אין לעשות כן לצורך האדם, ראה ש"ך ביו"ד שם ס"ק קיד]. וראה גם לגבי בכור – שו"ע יו"ד סי' שכו.

9. כגון כיבוד ת"ח, שאסור להעצים עיניו מפני תלמיד חכם כדי שלא יצטרך לקום בפניו, גם

או שמא הדבר מותר, כיוון שיציאתו לדרך נעשית טרם זמן חובת קיום המצווה, ובהגיע זמנה הרי הוא במצב של 'אנוס'?

צד נוסף בשאלה זו – האם יש הבדל בסיבות הנסיעה: יש המוכרחים לטוס מחמת צורך רפואי רח"ל; יש אשר פרנסתם תלויה מעבר לים וממרחק יביאו לחמם; יש הנוסעים לרבי או לשליחות שהם נסיעות לצורך מצווה; ויש הנוסעים לשם טיול בלבד.³

ונשאלת השאלה: האם ההבדל בסיבות הנסיעה משליך על השאלה האם היא מותרת במצב זה?

חובת ההשתדלות לקיים מצווה

הנחת-יסוד ברורה היא, שעל כל יהודי מוטלת חובה להשתדל לקיים כל מצות עשה, אפילו אם הדבר כרוך בטרחה או צער.⁴

וכמו שכתב הרמב"ם⁵ לגבי המצוות החיוביות: שכל אדם חייב לקיימן, שחובת ההשתדלות היא להשתדל

3. בנסיעה לטיול בלבד יש שאלה הלכתית האם היא מותרת משום איסור יציאה לחו"ל, ואכ"מ. והדיון בפנים הוא רק בקשר לשאלה השייכת לביטול מצוות עשה כתוצאה מנסיעה זו.

4. לגבי סוכה אמרו חז"ל שהמצטער פטור מן הסוכה, וכך גם לגבי תפילין. אך במצוות אלו יש טעם מיוחד לכך, משא"כ בשאר מצוות, אפילו מצוות דרבנן שחייב לקיימן גם אם הוא מצטער. וראה לגבי מצוות ד' כוסות בשו"ע"ר תעב, כא. וראה בכ"ז בשדי חמד מע' מ כלל רכ.

(ומ"ש אדה"ז בהלכות ת"ת פ"ג בקו"א ס"ק א ד"ה ולרבי ישמעאל שבמצוות עשה האדם פטור מ"לחיות בצער ולפזר ממונו אפילו למצות שהן חובה, לכאורה הכוונה שאין חובה לפזר כל ממונו, ואין חובה לחיות ח"י צער קבועים כל ימיו. ואכמ"ל בראיות לכך).

5. הלכות ברכות יא, ב.

המצב השורר כיום ברחבי העולם, גורם למדינות רבות להטיל הגבלות על הכניסה והיציאה מהמדינה, לעיתים אף להטיל סגרים על תושביהם, ובמקומות מסוימים ישנה חובת בידוד על הנוסעים הנכנסים למדינה.

כתוצאה מכך, ישנם מצבים בהם עצם הנסיעה מונעת מהאדם לקיים מצוות שונות, דאורייתא או דרבנן, שלצורך קיומן הוא צריך ללכת בחופשיות, ואינו יכול לקיימם בהיותו סגור בבידוד בבית או במקום מוגדר ומיועד לכך.

במאמר זה, נעסוק בשאלה מהותית זו – האם מותר לאדם להכניס עצמו בידועין למצב זה שבו לא יהיה ביכולתו לקיים מצוות עשה דאורייתא או דרבנן כתיקונה, כגון, שבמקום הבידוד לא יהיו לו ד' מינים כשרים, או לא תהיה לו סוכה?

ומה הדין במקרה שהאדם אכן יוכל להשיג ד' מינים, אבל הם לא יהיו מהודרים? ומה לגבי מניעת התפילה בציבור שהיא מדרבנן לדעת רוב הפוסקים?¹

ויסוד השאלה הוא – האם אסור לאדם לגרום לעצמו בידועין להיכנס למצב של 'אנוס' הפטור מקיום המצווה² ובכך לבטל את קיום המצווה כתוצאה ממעשיו;

1. ראה שו"ע רבנו סי' צ ס"ז. ושם נתבאר, שלמרות זאת, היא גדולה ממצות עשה של תורה הואיל ומקדשים בה את ה' ברבים. ולדעת הרמב"ן (כפי הבנת הפרמ"ג סי' תצ משנ"ז ס"ק ב) חיוב תפילה בציבור ביו"ט הוא מן התורה.

2. כאשר אדם נמצא במקום מסוים ונאלץ להיות בבידוד מחמת גורמי הבריאות של אותה המדינה, ברור שהוא אנוס ופטור מן המצוות. השאלה היא, האם מותר לו להכניס עצמו בידועין למצב זה.

עסקו בסוגיא זו כמה פוסקים¹⁰, וביארו באופנים שונים את ההבדל בין המצוות השונות.

כמו כן מצינו מחלוקת בפוסקים לגבי שאר המצוות שלא נתפרש דינם בפירוש בחז"ל¹¹, האם חל על האדם חיוב לרדוף אחרי קיומן עוד לפני שהגיע זמן חיובם או לא. וכן לאידך גיסא: האם מותר לו להפקיע עצמו מקיומם עוד טרם הגעת זמנן¹².

כניסה למדבר ג' ימים קודם שבת

והנה, בריב"ש מצינו התייחסות לשאלה דומה:

האם מותר ליהודים ההולכים בשיירה בגמלים במדבר הגדול, כאשר הכל יודעים, שהם צריכים לחלל שבת בפרהסיא ולהמשיך לרכוב עם השיירה, המונהגת בידי גויים, גם בשבת מפני הסכנה, כאשר הליכה זו היא לצורך פרנסתם?

הריב"ש השיב על כך¹³, שאם יצאו לדרך בשלשה ימים הראשונים של השבוע – יהיה מותר להם להמשיך בדרכם גם בשבת, כיוון ששהייתם במדבר לבדם היא סכנה ועל כן מותר להם לחלל שבת מפני פקוח נפש. אך אין לצאת לכתחילה לדרך זו בשלושת הימים הבאים של השבוע (רביעי-שישי).

וטעם ההבדל בין ימים הראשונים של השבוע לימים האחרונים שבו הוא:

בימים האחרונים של השבוע, שהם "קמי שבתא", ניכרת שייכותם לשבת הבאה, ונראה הדבר כמי שנכנסו בכוונה למצב כזה בו הם יאלצו לדחות את השבת מחמת פיקוח נפש, ולכן אסור הדבר. אך בשלושת הימים הראשונים של השבוע, אין ניכרת שייכותם לשבת הבאה, ואין נראה הדבר כמתכוונים לדחות את השבת.

[הריב"ש נשען בדבריו על פירושו של הבעל המאור בדברי הגמרא¹⁴: "אין מפליגין בספינה פחות מג' ימים קודם

השבת כו' ולדבר מצוה יוצאין אפילו בפחות משלשה ימים קודם השבת"].

ביאור אדמו"ר הצמח צדק

באחת מתשובותיו, אדמו"ר הצמח צדק¹⁵ מוסיף מילות ביאור וחידוד בסברת הריב"ש:

"כיון שבשעה שעושה החלול שבת – בהיתר הוא עושה, משום פקוח נפש, א"כ אף שמכניס את עצמו בידים" למצב זה של פיקוח נפש במדבר, אעפ"כ "מותר הדבר, כשמכניס את עצמו בג' ימים הראשונים שבשבוע, ולצורך דבר מצוה אפילו בערב שבת. וכן פסק בתשב"ץ"¹⁶.

מדברים אלו נראה ברור, שלפי הריב"ש והתשב"ץ, אין על האדם איסור להכניס עצמו מראש למצב שלא יוכל לקיים שמירת שבת, אם בשעה שעושה זאת הוא עדיין לפני זמנה של מצות שבת.

כדומה לזה הוא לשון אדמו"ר הזקן¹⁷: "מותר לו ליכנס בתוכה [בספינה], קודם ג' ימים [לפני השבת] שהרי עכשיו הוא נכנס בהיתר, וכשיגיע השבת ויצטרך לעשות מלאכה מפני פיקוח נפש מותר הוא, ואין כאן חילול". וכן דייקו בפירוש כמה מהאחרונים בדעת הריב"ש¹⁸.

נסיעה מוכרחת ושאינה מוכרחת

והנה, בתשובה האמורה, אדמו"ר הצמח צדק מקשה על שיטת הריב"ש מדברי הגמרא במנחות¹⁹ שבעידנא דריתחא, תובעים מן האדם גם על מה שבטל מצות עשה אף-על-פי שלא היה מחויב בה.

ועל-פי זה, כיצד התיר הריב"ש לעשות תחבולות ("טצדקי") להיפטר משמירת השבת על-ידי שמכניס עצמו למצב שיהיה מחויב לדחות את השבת מחמת פיקוח נפש, הלא עושים על כך בעידנא דריתחא?²⁰

ומדברים אלו ניתן ללמוד, שגם לדעה שאין איסור בהפקעת עצמו מקיום המצווה לפני זמן חיובה, מכל מקום, עדיין יש להימנע מדבר זה מחמת עצם היות האדם מחפש טצדקי להיפטר מקיום מצווה.

15. בשו"ת יו"ד סי' צב.

16. חלק א סי' כא.

17. סי' רמח, סי' ה.

18. ראה שבט הלוי ח"ב, רה ועוד.

19. מנחות מא, א.

20. יש לציין שבהמשך התשובה שם, יש לימוד זכות גדול שלא ייענשו מי שבזמנינו לע"ע אינם לובשים ציצית, וע"ש שמבאר הסיבה שבזמנינו שונה הדבר מימי חז"ל (אף שבדאי מצוה מן המובחר גם בזמנינו להביא עצמו לידי חיוב מצוה זו, ואף בלילה אנו נוהרים ללבוש בגד ד' כנפות מהודר).

ומתרץ אדמו"ר הצמח צדק, שהקפידא עליה מדובר בגמרא מנחות, היא רק כאשר עושה תחבולות להיפטר ממצוות עשה בלי כל הכרח לעשות כן; אבל במקרה שבו עסק הריב"ש, מדובר באדם שמוכרח לצאת למדבר לצורך פרנסתו וחיי נפשו. במצב זה, לא שיך להגדיר את היוצא למדבר ויצטרך לחלל שבת מחמת פיקוח נפש כעושה טצדקי ותחבולות להיפטר מחיוב תורה. לכן התיר הריב"ש לצאת לדרך בג' ימים הראשונים של השבוע, ואף בעידנא דריתחא ח"ו לא ייענש על כך.

מכל זאת עולה, שנסיעה שהיא מוכרחת, בין לצורך רפואי רח"ל ובין לצורכי פרנסה, מותרת אף אם כתוצאה מכך הוא יגיע למצב בו הוא נפטר מקיום מצווה, ואין בכך סרך וחשש של המבואר בגמרא אודות המביא עצמו לידי פטור ממצווה.

ונראה לומר, שגם הנוסע לצורך מצווה לא גרע מנסיעה לצורך פרנסה, וגם נסיעה כזו אינה בכלל העושה טצדקי להיפטר מקיום מצוות עשה.

ואדרבה: היוצא לקיום מצווה עדיף על היוצא לסחורה, וכמבואר בגמרא (הנ"ל בפירוש בעל המאור) שלצורך מצוה מותר להפליג בספינה אפילו בערב שבת, מה-שאין-כן המפליג לסחורה מותר רק כאשר יוצא מעירו בג' ימים הראשונים של השבוע²¹.

ולפי זה, מותר לנסוע לצורך פרנסה או רפואה, ל"שליחות", לרבי ולכל דבר מצווה, כמו להתפלל על קברי צדיקים²² – אף אם יכנס לכידוד עקב כך ויבטל מקיום מצווה.

הכרעת אדמו"ר הזקן

והנה, דינו של הריב"ש הובא להלכה בדברי המחבר בשו"ע²³. אך רבים מהאחרונים²⁴ חלקו עליו ואסרו להכניס

21. הרמ"א בסי' רמח, ד כתב ש"אף אדם הולך לסחורה או לראות פני חבירו חשוב הכל דבר מצווה" ולדבריו מותר לצאת לסחורה אף בג' ימים הסמוכים לשבת. אך אדה"ז ועוד פסקו שאין זה חשוב דבר מצווה (אך בקו"א שם סי' ח כתב, שאין בנו כח למחות במי שיוצא לסחורה בערב שבת ויבטל שבת בספינה בגלל כך, "הואיל והרמ"א כתב כן").

22. שהיא כדבר מצווה כמבואר בספרי גדולי הפוסקים. כמבואר בברכי יוסף, הו"ד בשערי תשובה או"ח סי' תקסח, בשם ספר פרי הארץ, שמוותר הדבר אדעתא לחזור. וכ"כ בשדי חמד מערכת ארץ ישראל אות א. והביא שם בשם ספר שדה הארץ ג, אבה"ע סי' יא שכתב, דאיכא מצווה להשתטח על קברי הצדיקים להגן עלינו כמש"כ בכלב בן יפונה וכו' ומיהו דוקא כשאנו מתבטל באותן ימים מעבודת ה'.

23. או"ח סי' רמח.

24. עי' בתשובות הרדב"ז ח"ד סי' ע"ז: "ובעיקר ההוראה נ"ל כי רבים חולקים על רז"ה כו". והביאו המג"א סי' רמח, סק"י. וכ"כ בכנה"ג בשם הר"י בן לב. והו"ד במשנ"ב סקכ"ו.

עצמו ביום חול למצב שבודאי יהיה צריך לחלל שבת אחר כך מחמת פיקוח נפש. לדבריהם, אם בודאי יצטרכו לחלל שבת מחמת פיקוח נפש, אסור לצאת מביתו אפילו בתחילת השבוע.

ואדמו"ר הזקן²⁵ הביא את שתי הדעות, ומסיק: "יש להחמיר" כדברי האוסרים, "רק שאין למחות ביד המקילים, כי יש להם על מי שיסמוכו". וכן כתב רבנו הצמח צדק: "ורמ"א והא"ר פסקו כהריב"ש, ומדברי אדמו"ר נראה שיש להחמיר". אך כתב שם, שנראה מדברי אדמו"ר הזקן שאיסור זה הוא מדרבנן בלבד²⁶.

ולפי זה, אין היתר לאדם להכניס עצמו ביום חול למצב בו כתוצאה ממעשיו, יהיה אחר כך צורך לחלל שבת מפני פיקוח נפש²⁷.

אך כל זאת הוא במקרה שיציאתו לדרך בוודאות תגרום לו לביטול מצווה; אך במקרה שאין ודאות שבמקום הבידוד יתבטל מקיום מצווה, גם לדעת אדמו"ר הזקן אין חובה להחמיר בדבר.

יתירה מכך: כתב אדמו"ר הזקן שם, שגם אם הוא קרוב לודאי שיצטרך לחלל השבת מחמת פיקוח נפש, מכל מקום, כשיוצא יותר מג' ימים קודם השבת לדבר הרשות או לדבר מצוה אפילו תוך ג' ימים לשבת – הדבר מותר אף למחמירים וחולקים על הריב"ש וסייעתו.

מהות החיוב של מצוות התלויות בזמן

בהשקפה ראשונה נראה, שמחלוקת זו היא מחלוקת יסודית בנוגע למהות חיוב המצוות שקיומן תלוי בזמן מסוים:

לפי שיטת הריב"ש וסייעתו, חיוב מצוות אלה מתחיל רק בעת זמן קיומן, ועל כן אין איסור לאדם לגרום לו פטור ממצוות אלו לפני זמן חיובן (ורק משום 'ניראות' יש בכך איסור דרבנן ג' ימים קודם השבת);

ואילו לפי שיטת החולקים עליו, חיוב מצוות אלה קיים גם לפני הגעת זמןן, ועל כן בכל עת אסור לאדם לעשות פעולה, שתימנע את קיומן.

ועל פי זה, בנידון דידן, לפי דעת אדמו"ר הזקן שכתב להחמיר כשיטת המחמירים, לכאורה יהיה אסור לנסוע אפילו לדבר מצוה, אם בעקבות כך יכנס

25. שם סי"ג.

26. הצמח צדק מוכיח מדברים אלו, שגם החולקים על הריב"ש סוברים שהאיסור הוא מדרבנן בלבד, עיי"ש. וראה בשו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' לו אות ד מה שדן בדברי הצמח צדק הללו. והשווה עם המבואר לקמן בסוף הפסקא 'שני נידונים'.

27. ראה בעניין זה ושייכותו לנידון בשו"ת מהר"י שטייף סי' קס. וראה עוד בשו"ת מערכת יום הכיפורים סי' א אות י. לקו"ש ח"ט עמ' 73 הערה 55.

לבידוד ויבטל מקיום מצוה.

(אך ראה בהערה מה שיש לדון מצד דין עוסק במצוה פטור מן המצוה²⁸).

שיטה ממוצעת

והנה, בחידושי הרי"ם²⁹ חידש דין חדש בסוגיא זו:

חיוב קיום מצוות המועדים, חל במשך השלושים יום שקודם לחג, ואם מפקיע עצמו בתוך זמן זה הוא נחשב מבטל מצוות עשה, אבל קודם שלושים יום – אין עליו גדר מבטל מצווה.

ובנוגע לשבת – חיוב זה הוא ג' ימים קודם השבת. ועל פי זה ביאר מה שמותר להפליג או לצאת בשיירה לפני ג' ימים הסמוכים לשבת, אף שעל-ידי כך יהיה אנוס בזמן המצווה ולא יוכל לקיימה, מפני שתוך ג' ימים לשבת "כבר מוטל עליו חיוב שמירת השבת", ולכן אסור לצאת לדרך; מה-שאינן-כן לפני ג' ימים הסמוכים לשבת "אין עליו חיוב כלל" ויכול להפליג.

שיטה זו של החידושי הרי"ם, היא כעין שיטה ממוצעת בין הסוברים שאין חיוב כלל לפני הגעת זמן קיום המצווה; לבין הסוברים שהחיוב הוא תמיד על האדם, ורק שזמן קיומו הוא בזמן שקבעה תורה.

ולפי שיטתו, אם יוצא ממקומו לפני שלושים יום קודם לחג, אין כל איסור אף שיודע מראש שעל-ידי כך יתבטל מקיום מצוות החג; ורק שלושים יום קודם החג חל עליו איסור להפקיע עצמו ממצוות החג.

חיוב תמידי

אמנם בלקוטי שיחות³⁰, הריב" דן באריכות בגדר חיוב האדם להשתדל לקיים מצווה בזמנה כראוי. וז"ל שם³¹: "מובן לכאורה שחיוב ההכנה מתחיל לפני זמן קיום המצווה, כדי שבכאור זמנה יוכל לקיימה כתיקונה. ולהעיר דהחיוב

28. לגבי חיוב סוכה, נפסקה הלכה ש"מי שהולך לדבר מצוה... והגיע לשוב בעוד שלא עשה מצותו – אינו צריך לטרוח ולעשות סוכה, ואפילו יש שם סוכה בנויה, אם אינה מזומנת לפניו אינו צריך לטרוח ולחזור אחריה, ומותר לו לאכול ולישן בבית, שכל זמן שאינו בביתו והוא טרוד במחשבת המצוה ובתיקוניה הרי זה נקרא עוסק במצוה" – לשון שו"ת תרמ, יח.

ועל-פי זה, כשהנסיעה היא לדבר מצוה – מותר לנסוע אף אם יכנס עקב כך לבידוד ויבטל ממצוות סוכה, כל זמן שהוא טרוד במחשבת המצווה ותיקוניה.

ונראה שהדבר תלוי בגדרי דין זה דהעוסק במצוה פטור מן המצווה, וגם אין כל המצוות שוות בזה. ראה כמה כללים בזה בשו"ת מערכת הע' כלל מה. ואכמ"ל.

29. על שו"ע הלכות פסח סי' תכט.

30. חל"ה עמ' 61 ואילך. וראה ביאור הדברים ביתר הרחבה בלקו"ש חל"ב עמ' 130.

31. עמ' 65-66.

לקיים כל התורה כולה הוא חיוב תמידי וגם מצוות שעצם קיומן צ"ל בזמן מסויים, מ"מ החיוב שיתקיימו בזמן הוא תמידי³².

מדברים אלו עולה, שהחיוב על האדם לקיים המצווה הוא תמידי, ולא רק בהגיע מועד קיום המצווה³³, והוא בשונה משיטת הריב"ש ודעימיה.

יתירה מזו, מהדגשת תיבת "החיוב", קצת משמע שזו חובה מן התורה, ולפי זה המפקיע עצמו מחיוב זה עובר על בטול מ"ע דאורייתא, אף שההפקעה היא קודם זמן קיום המצווה.

ובדוגמת המבואר שם, ש"מי שנתעצל להשיג ד' מינים קודם החג ולכן לא הי' יכול לקיים מצות נטילתם בזמנה נחשב כמבטל מ"ע". הרי שגם פעולה המבטלת את אפשרות קיום המצווה בזמנה, אף אם היא נעשית בשב ואל תעשה לפני זמן קיום המצווה בפועל – נחשבת כמבטל מ"ע.

ואם כן, כ"ש שהעושה פעולה אקטיבית, בקום ועשה, שבגללה יפסיד את קיום המצווה בזמנה – הרי הוא כמבטל מ"ע.

שני נידונים

והנה, מדברי הריב"ש ביחיה שם מבואר להדיא, שאין לקשר בין מחלוקת הפוסקים האמורה בעניין היציאה למדבר לפני השבת לבין הדיון בנוגע לזמן חלות חיוב המצוות התלויות בזמן. וז"ל הריב"ש שם³³:

"יש לחלק, דהתם הרי מה שיעשה בשבת הוא בהיתר כיון שפקו"ג דוחה שבת, ואין האיסור בפחות מג' ימים רק מפני שנראה כמתכוון לדחות את השבת". ודבר זה שונה לחלוטין מ"מי שנתעצל להשיג ד' מינים קודם החג, ולכן לא הי' יכול לקיים מצות נטילתם בזמנה", שבזה הרי הוא "נחשב כמבטל מצות עשה"³⁴ מחמת החיוב המוטל עליו גם קודם החג.

כלומר: ניתן לומר, שכו"ע מסכימים שחיוב מצוות התלויות בזמן הוא תמידי מדאורייתא ולכן מוטל על האדם, עוד קודם זמן המצווה, לוודא שיוכל לקיימה;

ומכל מקום, ניתן להתיר את היציאה למדבר לפני שבת, כיוון שבמעשה זה הוא אינו מבטל כעת את מצוות שבת, שהרי כאשר תגיע השבת הוא יהיה במצב של פיקוח נפש ובמצב זה, פעולות החלילול הם היתר גמור עבורו. וכמודגש גם בלשון הצמח צדק שהובאה לעיל: "כיון שבשעה שעושה החלול שבת – בהיתר הוא עושה".

32. וראה כעין זה בקובץ שיעורים ח"ב סי' ל-לא. וראה גם בפרדס יוסף (ח"ב בהערות על הספר מאדמו"ר מביאן צוק"ל).

33. בהערה 33.

34. כלשון הריב"ש שם עמ' 66.

במצוה עוברת יש חיוב יותר, וצריך להוציא עד חומש (20%) מנכסיו.⁴⁰

ומי שחייו דחוקים רח"ל, יש סוברים שאינו חייב להוציא אפילו שיעור של 10% מנכסיו, מפני שגם שיעור זה של עשרה אחוז מנכסיו הם בשבילו כהון רב.⁴⁶

ולעניין הידור מצוה נתבאר בשו"ע⁴⁷, שיש חיוב מדרבנן על אדם להוסיף עבור קיום המצוה בהידור עד שליש.

לסיכום:

• אדם שנוסע ואינו יודע בוודאות שיתחייב בבידוד שימנע ממנו מצווה – מותר לו לנסוע.

• אם יודע בוודאות שיהיה חייב בבידוד בגלל טיסתו זו וימנע מחמת זה ממצוות עשה של תורה – אין לו לטוס, כיוון שהוא מפקיע מעצמו את האפשרות לקיים מצווה.

• גם אם זה רק קרוב לודאי שיתבטל מקיום מצות עשה בגלל כך – אין לו לנסוע.

• אם אינו מפקיע עצמו מכל המצוה אלא רק מפרטים מסויימים שלה, אין זה נחשב הפקעה ממצוה. ועל כן, אם בגלל הנסיעה יכול לקיים את המצוה רק בדיעבד ולא בהידור – מותר לו לנסוע.

• אם הנסיעה היא לצורך מצוה, והמצווה שממנה ימנע בעקבות נסיעתו היא מצוות סוכה – מותר לו לנסוע מדין עוסק במצוה פטור מן המצוה.

• יש חיוב לשלם עד לפחות עשר אחוז מנכסיו כדי שלא יבטל מצוות עשה דאורייתא. ומי שחייו דחוקים, והוצאה כזו כבידה עליו מאוד, יש מקום להקל בזה.

• על הידור מצוה אמרו חז"ל שיש חיוב להוסיף סכום של עד תוספת שליש על מחיר המצוה ללא ההידור.

• לאור זאת, כאשר יש אפשרות לקנות כרטיס טיסה יקר יותר (עד גובה הסכומים הנ"ל), ועל-ידי כך יוכל לקיים המצווה כתיקונה – חייב לעשות כן.

אנוס, הרי החיוב עדיין חל עליו ואין לו להביא עצמו⁴⁰ למצב כזה שמחמת אנוס אינו יכול לקיים את החיוב המוטל עליו. [כאשר הנסיעה היא לטיול בלבד ובעקבותיה יתבטל מקיום מצוה, בוודאי שהדבר אסור ומכמה טעמים, ולו מצד זה שעושה טצדקי להיפטר ממצווה שלא לצורך.

ובשו"ת שבט הלוי⁴¹ כתב, שאסור לצאת לטיול או למקום נופש אם יודע שלא יהיה לו מנין לתפילות במקום ההוא, אא"כ זה לצורך רפואה].

בהקשר זה ראוי לציין, שאם בגלל נסיעתו יהיו לו ד' מינים (לדוגמה) במקום שיגיע אליו, אך הם לא יהיו מהודרים כלל אלא כשרים בדיעבד – יש לומר שאין זה בגדר איסור מפקיע עצמו מקיום המצוה. וכפי שכתב בשו"ת רב פעלים⁴², שאם אינו מפקיע עצמו מכל המצוה אין זה נקרא הפקעה. ומלתא דמסתברא הוא.

הוצאת ממון

דיון בפני עצמו הוא לגבי מצבים שהנסיעה מותרת, אך יש לו שני מועדי טיסה, ויש הפרש מחיר ביניהם, ובמועד של הכרטיס היקר יתאפשר לו לקיים המצווה כתיקונה. האם מחוייב הוא לקנות בגלל כך כרטיס יקר יותר? ואם צריך, האם זו חובה או הידור? ומה לגבי הצורך או החובה להוספת ממון לצורך הידור מצווה?

שאלות אלו קשורות לשאלה עד כמה אדם חייב להוציא ממון בכדי לקיים מצוות עשה ולקיים הידור מצוה:

הרמ"א כתב⁴³, שאין חיוב להוציא יותר מחומש (20%) מנכסיו אפילו עבור מצוה עוברת. ובמג"א⁴⁴ ובמשנ"ב⁴⁵ הביאו דברי הבית יוסף בשם רבינו ירוחם שכתב: "ומכל מקום חייב להוציא על כל פנים עישור נכסיו (10%) לזה. ובביאור הלכה שם הוסיף: "ואולי

40. ואם כנים הדברים ומדובר באיסור דאורייתא, אזי לכאורה האיסור קיים גם במקרה ש"קרוב לודאי" יתבטל מהמצוה. שהרי לפי דברי הצמח צדק בתשובה שם, כאשר מדובר באיסור תורה, הדבר אסור גם ב"קרוב לודאי", ע"ש. אך בספק שקול יש מקום לומר שאין זה נחשב מפקיע עצמו מאיסור תורה.

41. ח"ו סי' כא.

וע"פ מ"ש בשו"ע (ז, צ), אפילו קודם עמוד השחר אסור לצאת לדבר הרשות מעיר שמתפללים בה עשרה, ללכת למקום שלא יהיה לו מנין.

42. ח"א יו"ד סי' ה.

43. רמ"א או"ח סי' תרנו ויו"ד סי' קנז. ויש גם בפרטי חיוב זה פרטים רבים בפוסקים ואכ"מ.

44. ס"ק ז.

45. ס"ק ח. וביאור הלכה ד"ה יותר.

(וכל הבעיה במקרה זה אינה אלא של 'ניראות' – אם יוצא סמוך לשבת ואין בכך צורך מצווה, נראה שמכוון להישמט מקיומם מצווה; משא"כ אם יוצא לצורך מצווה או שיוצא קודם ג' ימים הסמוכים לשבת.

ועל-פי זה מובן היטב מדוע גם לשיטת האוסרים במקרה זה, האיסור אינו אלא מדרבנן, כדברי הצמח צדק שהובאו לעיל, וכפי שעולה ברור מדברי אדמו"ר הזקן שם³⁵).

כניסה למקום שאין בו לולב או סוכה

והנה, בנידון שאלתינו – האם מותר לנסוע לחו"ל בידיעה שבמקום נחיתתו יהיה סגור ולא יוכל להגיע לסוכה או לד' מינים – יש מקום לדמות זאת ליוצא למדבר, שהרי גם בנידון דידן על-ידי הגיעו למקום החדש נשתנה מצבו והוא אנוס מלצאת אל הסוכה ואנוס פטור מן המצוות³⁶.

ולפי זה, כאשר יוצא לצורך מצווה או פרנסה – מותר יהיה לנסוע גם אם יודע מראש שעל-ידי כך יחויב בבידוד וימנע ממצוות עשה.

אך יש לומר, שאין זה דומה ליוצא למדבר קודם השבת.

דהנה, בשו"ת אבני נזר³⁷ [שצויין בהערה שבשיחת הרבי הנ"ל³⁸], מבואר שישנו הבדל בין היוצא למדבר, שבעת היותו במדבר הרי הוא מותר על-פי תורה לגמרי בפעולות הנעשות לפיקוח נפש ואין עליו חיוב כלל, לבין מקרה שבו פעולת האדם מכניסה אותו למצב של אנוס, שאף שהוא פטור מן המצווה, הרי האדם עצמו נשאר מחויב במצווה, אלא שהוא פטור מהעונש על אי-קיומה³⁹.

ועל כן אין לאדם להביא עצמו למצב שבו יהיה הוא בגדר אנוס בזמן קיום המצווה.

ועל-פי זה, בנידון דידן שבו האדם מסייע עצמו ביודעין ממקום שיש לו סוכה וד' מינים למקום שהם אינם קיימים, הרי אף שבעת היותו במקום הבידוד הוא

35. ראה לשון רבינו בסי"ג, שכאשר "אין שם ודאי גמור... הקילו חכמים קודם ג' ימים או לדבר מצוה אפילו בתוך ג' ימים אבל כשהוא ודאי גמור שיצטרך לחללו לא הקילו כלל בשום ענין".

36. וכשם שביוצא למדבר האדם משנה את מקומו, והשינוי במצבו (היותו במצב של פיקוח נפש) המשנה את דינו הוא תוצאה בלבד ממעשיו ועל כן אין זה אסור, כך גם משנה מקומו ובעקבות כך נכנס לבידוד, השינוי במצבו ההלכתי, שהוא אנוס, הוא תוצאה בלבד של פעולתו.

37. או"ח סי' שכא.

38. הערה 33.

39. ובלשון האבני נזר שם: "במטמא עצמו קודם הפסח, הרי כשמגיע פסח אף שאנוס הוא ורחמנא פטרי' מעונש, מכל מקום לא עשה כדין שמחויב לעשות פסח ותתחלה שבועת הר סיני".

46. ראה מג"א שם בשם הרש"ל ביש"ש. ויש סוברים שגם מי שחייו דחוקים בפרנסתו חייב להוציא סך הנ"ל עבור מצוה. ראה ביאור הלכה ד"ה אפילו. שמוכיח כן מהנמוק"י והרמ"ה, ע"ש.

47. שו"ע סי' תרנו.

הלוואה תמורת הלוואה

מאת הרב אליהו קירשנבום שליט"א
דיין בבית דין צדק כפר חב"ד

ואיסור זה חל גם על המלווה וגם על הלווה.⁶

במה נחסר הלווה?

ב. סברות המחלוקת הקיצונית בין שתי הדעות בנוגע להלוואה זהה שנותן השני לראשון, הן כדלהלן:

לדעה הראשונה, כיוון ששתי ההלוואות זהות לגמרי זו לזו, הן בסכום ההלוואה והן במשך זמנה, אם כן בפועל אין שום תוספת שמקבל המלווה מידי הלווה. כל אחד קיבל בדיוק מה שקיבל חברו ובמצב כזה לא שייך לומר שישנו איסור ריבית. ובלשון המרדכי: "דלא אשכחן דליהווי רבית... אלא היכא דאיכא נשך ותרבית... אבל כה"ג אינו נותן לו משלו כלום אלא מעות הלוה וחוזר לבסוף ליטול אותן". והוי כעושה לחבירו פעולה כלשהי בתנאי שחבירו יעשה לו פעולה זהה בדיוק לאחר זמן.

כלומר, הלווה הרי מחזיר את הקרן של הלוואה הראשונה, ואחר כך מלווה שוב סכום דומה בדיוק להלוואה הראשונה ומקבל את הקרן חזרה. אם כן במה נחסר הלווה? איזה "נשך" יש כאן? כמו כן אצל המלווה אין כאן כל "מרבית", שהרי הוא לא קיבל מאומה יותר מהקרן שנתן ללווה. ועל כן אין סיבה לאסור דבר זה.

[מה-שאין-כן כאשר ההלוואה השנייה גדולה יותר מההלוואה הראשונה (או בסכום ההלוואה או במשך זמנה), הרי הלווה הראשון מחזיר למלווה הראשון תוספת הנאה על מה שקיבל, והוי "נשך" עם "מרבית"]⁸.

ריבית דאורייתא בלא "נשך" ו"מרבית". הכיצד?

ג. אמנם הדעה השניה סוברת, שעל-אף שבסופו של דבר, במאזן הכולל, אף אחד מהצדדים לא נחסר ואף אחד מהם לא קיבל תוספת, מכל מקום, עצם העובדה שההלוואה הראשונה נעשית בתנאי לקבל עבורה משהו בתמורה – היא

בגיליון הקודם עסקנו, באיסור ריבית הקיים בעשיית מלאכה לזולת על מנת לקבל בתמורה מלאכה קשה ממנה בעתיד. בהמשך לדיון זה, עסקו הפוסקים בנידון המסתעף מסוגיא זו והוא – הלוואה תמורת קבלת הלוואה זהה בעתיד.

בעניין זה, יש בפוסקים שתי דעות קיצוניות: יש אומרים שהדבר מותר לכתחילה; ויש אומרים שהדבר אסור, ובדברי רבנו הזקן מבואר, שלפי דעה זו האיסור הוא מדאורייתא!

במאמר זה נעסוק בכמה פרטים השייכים לנידון זה, וגם למשמעותו האקטואלית בימינו.

א. האומר לחבירו: "הלווני מאתיים ש' לחודש ימים ואני אחזור ואלווה לך בעתיד מאתיים ש' לחודש ימים – אותו הסכום ולאותו משך זמן: יש מהראשונים¹ שהתירו זאת לכתחילה. אך יש מן הראשונים² הסבורים שיש בזה איסור רבית.

ורבנו הזקן³ אף מוסיף וכותב, שלפי דעה זו, אם קובעים תנאי זה בשעת ההלוואה (או בשעה שמרחיב לו את זמן הפירעון לתאריך ארוך יותר) – "הרי זו ריבית של תורה"⁴.

ועל כן, פסק רבנו שיש להחמיר בדין זה, בהתאם לכלל שבאיסור תורה – "הלך אחר המחמיר".

אמנם אם אומר לחבירו: הלווני מאתיים ש' לחודש, ובעתיד אני אלווה לך שלוש מאות ש' לחודש, והיינו שהשני ילווה אחר כך סכום גדול יותר; או שאומר לו: הלווני מאתיים ש' לחודש ימים ואני אלווה לך בעתיד סך מאתיים ש' לחודש וחצי, והיינו שהשני ילווה למשך זמן ארוך יותר – הדבר אסור לכולי עלמא⁵.

1. דעת המהר"ם מרוטנבורג, הובא במרדכי ב"מ סימן שמ. וכ"כ הרמ"א בסימן קס"ט בשם י"א. ובקונטרס הרבית לבעל הסמ"ע כתב, שנראה שדעת הרמ"א להכריע לקולא, שהרי הביא דעת המקילים באחרונה.

2. מרדכי שם בשם מצאתי. שו"ת הרא"ש כלל קח סי' טז. דעה הראשונה ברמ"א שם.

3. שו"ע סעיף ו.

4. במנחת יצחק ח"ז סי' טו נטה להוכיח מדברי כמה פוסקים, שגם האוסרים סוברים שהוא איסור דרבנן בלבד. ובמחכ"ת, אישתמטתיה דברי רבנו הזקן המפורשים בעניין זה.

5. רמ"א שם. שו"ע"ר שם.

6. הרמ"א נקט בלשונו בסעיף ט את האיסור על המלווה, אולם רבינו הזקן כתב את האיסור על הלווה (וכ"ש שישנו איסור גם על המלווה).

7. עצם זה שסכום כסף גדול יותר לא יהיה זמין אצלו למשך זמן ההלוואה הוי "נשך". וכך גם לגבי התארכות משך זמן ההלוואה.

8. עצם זה שסכום כסף גדול יותר יהיה זמין אצלו למשך זמן ההלוואה הוי "מרבית". וכך גם לגבי התארכות משך זמן ההלוואה.

היא היוצרת הלוואה בריבית.

ובלשון רבינו הזקן (על-פי דברי המרדכי): "הלוואה אינה דומה למלאכה שנוטלים עליה שכר, ומה לי פורע במעות ומה לי פורע במלאכה, כל שהיא שוה לראשונה; מה שאין כן הלוואה, כל שנוטל שכר עליה, אפילו בהלוואה שוה לה – הרי זו רבית של תורה אם פסק עמו כן בשעת הלוואה או בשעה שהרויח לו זמן".

כלומר: כאשר מדובר במלאכה תמורת מלאכה, שמקובל ומותר על-פי תורה שהמלאכה הראשונה תחייב שכר תמורתה, אם כן כאשר אדם מתנה על קבלת תמורה אין בכך שום איסור⁹;

מה-שאין-כן בהלוואה, שהתורה דורשת שעצם מציאותה תהיה ללא קבלת תמורה, הרי עצם ההתניה על מחויבות כלשהי נוספת של הלווה כלפי המלווה מעבר להחזרת סכום הלוואה המדויק – היא עצמה אומרת שמדובר בהלוואה לשם קבלת תמורה, והוא הוא איסור התורה להלוות בריבית.

ועל כן, גם אם בסופו של דבר, במאזן הכולל, המלווה הראשון והמלווה השני קיבלו זה מזה את אותו סכום כסף לאותו משך זמן – הדבר יהיה אסור¹⁰.

האם היתר עיסקא יועיל?

והנה, לפי הבנה זו, ההלוואה הראשונה אסורה בגלל שהיא ניתנת עבור קבלת שכר שנקצב עבורה; ואילו ההלוואה השנייה אסורה משום שהיא הרבית, השכר, עבור ההלוואה הראשונה.

ועל-פי זה, אם ההלוואה הראשונה תינתן בהיתר עיסקא ואת מתן ההלוואה השנייה יתנו כחלק מסך ההתפשרות הניתן מאת הלווה עבור הפטור מהשבועה – לכאורה שתי ההלוואות יהיו מותרות: הראשונה מפני שהיא עיסקא והתנאי שנתבקש בתמורה הוא חלק מסך ההתפשרות כנגד הביטוי אודות הרווח או ההפסד; ואילו השנייה מותרת מפני שהיא אינה ריבית עבור ההלוואה הראשונה אלא פיצוי על ההתפשרות.

אך יש לומר לאורך גיסא: לדעת האוסרים, ההלוואה השנייה נאסרה לא רק בהיותה ריבית להלוואה הראשונה, אלא מעצם היותה בגדר שכר ופיצוי. כיוון שהם התנו מראש על שתי הלוואות זו כנגד זו – עצם ההתניה הופכת את שתי ההלוואות להלוואות תמורת שכר: הראשונה היא הלוואה הגוררת שכר עבורה; והשנייה, היותה בגדר מתן שכר ופיצוי על הפטור משבועה, הרי זה מגדיר אותה כדבר שיש לו תמורה, והיא אינה הלוואה חנימית כרצון התורה אלא הלוואה תמורת שכר¹¹.

שהרי אם ב' ניתן כשכר עבור א', זאת אומרת שא' נחשב גם

הוא לתמורה עבור ב', וק"ל¹².

ולפי הבנה זו, היתר עיסקא בהלוואה הראשונה, אף שהוא יועיל להתיר את ההלוואה הראשונה, הוא לכאורה לא יועיל להתיר את ההלוואה השנייה. שהרי הבעיה היא בעצם מתן הלוואה השנייה כפיצוי ושכר על הפטור מהשבועה, והפטור נחשב כתמורה להלוואה.

ורק אם ייכתב בשטר ההיתר עיסקא הראשון שהמקבל מתחייב בעתיד להשקיע עיסקא אצל הנותן כשכר התפשרות עבור העיסקא הראשונה, וגם הנתינה השנייה תינתן בדרך עיסקא – ניתן לכאורה להתיר זאת¹³.

הלוואה חוזרת ללא תנאי

ה. במקרה שהמלווה הראשון לא התנה בעת ההלוואה על כך שהלווה יחזור וילווה לו בעתיד, אולם הלווה מרצונו חש צורך לחזור ולהלוות למלווה מהעבר כנגד מה שהלווה ועושה זאת רק בגלל ההלוואה שקיבל בשעתו – מעיקר הדין הדבר מותר.

שכיוון שדבר זה לכל היותר אינו אלא ריבית מאוחרת שהיא איסור דרבנן¹⁴, וכיוון שיש אומרים שבהלוואה זוהי (הן בסכום הלוואה והן במשך זמנה) – אין בכך איסור ריבית כלל כנ"ל, על כן "בשל סופרים הלך אחר המיקל", כלשון רבינו הזקן¹⁵. אך סיים וכתב שם, ש"המחמיר תבוא עליו ברכה"¹⁶.

קבלת הלוואה מהבנק תמורת הפקדה לחשבון

ו. והנה, מציאות זו של הלוואה תמורת הלוואה מצויה מאוד בתנאי פתיחת חשבון בבנקים. לעיתים בנק יוצא במבצע שאם יפקידו אצלו סכום מסוים או יעבירו אליו משכורת לחשבון, יוכל המפקיד לקבל הלוואה ללא ריבית או הלוואה בתנאים נוחים מהרגיל, ובדרך כלל הלוואות אלה הם בסכום גדול יותר מסכום ההפקדה. וכיו"ב תנאים ומבצעים נוספים שקיימים בבנקים.

דבר זה אסור לכולי עלמא. שהרי ההפקדה בבנק נחשבת כהלוואה לבנק לכל דבר ועניין, ותמורתה מבטיח הבנק הלוואה בסכום גדול יותר, ולדעת רבינו הזקן דבר זה אסור מדאורייתא כאמור לעיל.

אמנם לפי האמור לעיל סעיף ד, שאם הנתינה הראשונה תהיה בהיתר עיסקא וייכתב בו שהתחייבות המקבל לתת בעתיד כסף לנותן היא כחלק מסך ההתפשרות והיא עצמה ניתנת גם כן בתורת עיסקא – יש לומר שבבנקים כך היא המציאות בדרך ממילא.

דהנה, ההיתר עיסקא של הבנקים הרי הוא כחלק מתקנון הבנק, ועל כן הוא חל "אוטומטית" כלפי כל עיסקא הנעשית עם הבנק. אם כן נמצא, ששתי הפעולות – הן הפקדת הכסף של הלקוח בבנק והן התחייבות הבנק לתת ללקוח "הלוואה" בעתיד – הן בגדר עיסקא, כמפורט בתקנון הבנק¹⁷.

12. ועל דרך שמור לי ואשמור לך, ששניהם נעשו שומרי שכר זה לזה – ב"מ פא.א.

13. אך ראה להלן הערה 17 שיש שפקפקו בזה.

כמו כן יש לדון בזה האם אין זו הערמה ניכרת, שהרי מדובר בתמורה זוהי ממש. ולהעיר מדברי חז"ל בב"מ מ, ב: "זבון וזבין תגרא איקרי?".

14. כדברי אדמו"ר הזקן בסעיף ו.

15. שם.

16. שם.

17. יש פוסקים שסברו, שגם בעיסקא תמורת עיסקא הדבר אסור משום הפלגא מלווה שבעיסקא. אך ראה במנחת יצחק שם, שכל שניתן לומר "שגמילת הטובה שעשה לו הוא לא על ההלוואה" אלא זה שייך לפלגא פיקדון – "אין משום ריבית".

ומכל מקום בהמשך העניין שם כתב, שטוב יותר להתיר דבר זה באמצעות

9. והאיסור קיים רק אם המלאכה השנייה, התמורה, תהיה יותר מהראשונה.

10. ליתר ביאור: אף שבמאזן הכולל אף אחד לא נחסר ואף אחד לא קיבל יותר מחבירו – וליכא לא "נשך" ולא "תרבית" לכאורה, מכל מקום, כאשר דנים על כל הלוואה בפני עצמה – ההתניה לתת הלוואה בתמורת לקבלת הלוואה, היא תוספת הניתנת למלווה מעבר לסכום ההלוואה.

וכשם שאם ראובן ילווה לשמעון 100 על מנת לקבל חזרה 150, ואחר כך יחזור שמעון וילווה לראובן 100 על מנת לקבל חזרה 150 לכולי עלמא שתי ההלוואות יהיו אסורות מדאורייתא, אף שבמאזן הכולל, בסופו של התהליך – אף אחד לא קיבל יותר מחבירו, כך גם בנידון דידן.

ואולי הדעה המתירה סוברת, שכיוון ששתי ההלוואות זהות, אם כן הוי כעושה מצווה שבין אדם לחבירו, בתנאי שחבירו יחזור ויעשה עבורו מצווה דומה, שאין בכך כל איסור. וכך גם בנידו"ד, ואין להחשיב תנאי זה כשכר.

ובשפה מתמטית: לדעה האוסרת הרי זה כמו $1 = 0$; ואילו לדעת המתירה הרי זה $0 = 0$.

11. על פי זה יומתק, מה שאדמו"ר הזקן נקט בלשונו את האיסור כלפי הלווה (בשונה מלשון הרמ"א), בדוחה מגדיר הוא היטב שבין הראשון ובין השני בעצם התנאי הרי הם מגדירים את שתי ההלוואות כהלוואות עם תמורה.

הלוואה לגמ"ח

ז. מקרה נוסף שבו מתעוררת שאלה זו הוא – מה שמצוי בגמ"חים הקובעים שאדם המפקיד סכום מסוים למשך זמן מסוים בגמ"ח, מקבל זכות להלוואה בעתיד. מצב זה הרי הוא ממש דין של "הלוני ואלוך" והדבר אסור.

והנה, יש פוסקים שהתירו זאת משום צורך מצווה¹⁸, שהרי הגמ"ח שהוא מטרת מצווה מרוויח מכך¹⁹. אך כאמור לעיל לדעת אדמו"ר הזקן, כאשר מתנים על הלוואה כנגד הלוואה הרי זו ריבית דאורייתא, ולא ניתן להתיר מדין "צורך מצווה" המתיר רק ריבית דרבנן.

אמנם, אם תקנון הגמ"ח קובע, שכאשר אחד החברים זקוק להלוואה והקופה ריקה החברים הנוספים אינם חייבים להשיג כסף בכדי להלוות לזקוק לכך כעת – ניתן להתיר זאת, כיוון שאין כאן התחייבות גמורה להלוואה חוזרת.

כמו כן אם מדובר על נתינת תרומה מוחלטת לטובת הגמ"ח באופן שהנותן אינו מקבל את כספו חזרה ובתמורה לכך הוא מקבל זכות לקבלת גמ"ח בעתיד – אין זו אלא ריבית מוקדמת שהיא מדרבנן²⁰, ולצורך מצווה הדבר מותר.

קבוצות מפקידים שונות

ח. עצה נוספת נתנו בפוסקים²¹ לדבר זה: לחלק את המפקידים לקבוצות נפרדות, כאשר כל קבוצה מנהלת קופה בפני עצמה. כל מפקיד מקבוצה א' מכניס את הפקדתו לצורך הלוואה רק לאנשים מקבוצה ה', והחברים שבקבוצה ה' אינם מלווים אחר כך למפקידים מקבוצה ה' אלא רק למפקידים מקבוצה ה'ג'. וחברי קבוצה ה' לווים רק מההפקדות שהופקדו בקופת

היתר עיסקא הנקרא "כולו פיקדון". תוכן העניין בקצרה: במקום שהכסף הניתן למקבל יוגדר כפלגא מלווה ופלגא פיקדון כתקנה המקורית, כל הכסף ניתן כפיקדון, והמקבל הוא שליח להתעסק בכספי הנותן. וכמדומה שכן נהוג ברוב הבנקים.

אך ראה במנחת שלמה סי' כז אות ד, שפקק בכתובת סעיף זה בהיתרי עיסקא של הבנקים.

18. ראה שו"ע יו"ד סי' קס ס"ח ובהגהת הרמ"א. וראה שו"ע או"ח סי' רמב ס"ט.

19. והיינו כאשר הגמ"ח שייך לציבור ואינו כסף של אדם פרטי שיכול למשוך את כספו בכל עת.

20. ראה שו"ע שם סעיף ז.

21. ראה ריבית הלכה למעשה פ"ב סעיפים לח-ט.

חברי קבוצה ה'ג'. וכן הלאה.

באופן זה, ההלוואה השניה אינה מגיעה מהלווה למלווה שלו, אלא מאדם אחר ואין בכך שום איסור.

אך כדי שדבר זה אכן יתפוס, אין למנהלי הגמ"ח לקחת אחריות אישית על החזרת הכסף (כדי שלא יחשבו לווים בעצמם), אלא כאלו שתפקידם לעשות מאמץ להרבות עוד ועוד קבוצות שיפקידו כספים, ולהלוותם לאנשים הגונים ולגבותם חזרה על מנת שכל מפקיד יוכל לקבל הלוואה כשיצטרך לכך.

לסיכום:

• אסור לאדם לומר לחבירו: "הלווני מאתיים ₪ לחודש, ובעתיד אני אלווה לך שלוש מאות ₪ לחודש, והיינו שהשני ילווה אחר כך סכום גדול יותר.

• כמו כן אין לו לומר: הלווני מאתיים ₪ לחודש ימים ואני אלווה לך בעתיד סך מאתיים ₪ לחודש וחצי, והיינו שהשני ילווה למשך זמן ארוך יותר.

• יתירה מזו: לדעת רבנו הזקן, אף אין לומר לחבירו: "הלווני מאתיים ₪ לחודש ימים ואני אחזור ואלווה לך בעתיד מאתיים ₪ לחודש ימים. והיינו שהשני ילווה לו הלוואה זהה. וייתכן שהדבר אסור מן תורה.

• אם ההלוואה הראשונה תינתן על-פי היתר עיסקא שלפיו המקבל מתחייב בעתיד להשקיע אצל הנותן כשכר התפשרות עבור העיסקא הראשונה, וגם נתינה זו השניה תהיה בדרך עיסקא – לכאורה ניתן להתיר זאת.

• מציאות זו קיימת בבנקים המאפשרים לקחת הלוואה תמורת הפקדה בחשבון הבנק. אך בדרך כלל ישנו היתר עיסקא בבנק, ועל-פיו ניתן להתיר זאת.

• מציאות זו קיימת גם בגמ"ח הנותן זכות לקבלת הלוואה לאנשים המלווים לו.

במצב זה, הדרך הקלה ביותר להתיר את הדבר, היא ע"י שייכתב בתקנון הגמ"ח, שכאשר אחד החברים זקוק להלוואה והקופה ריקה – החברים הנוספים אינם חייבים להלוות לו.

עובדין דחול תוכנו של האיסור ומתי הוא קיים

מאת הרב חיים פרוס שליט"א
מורה צדק בבית ההוראה

מאור החשמל, מתקני קירור וחימום וכיו"ב.³ יתירה מזו: המאירי⁴ כותב, שטעם האיסור לקבוע סעודה בערב שבת הוא מפני שמי שעושה כן "דרך מנהג קבוע להיות אכילתו כבשאר הימים, אף על פי שאוכל מעט בליל שבת מטעם קידוש במקום סעודה, מכל מקום זלזול שבת הוא וקללת חכמים תלויה על צוארו" (ורק "במי שנזדמן לו כן במקרה מצד אי זה צורך" הדבר מותר).

דוגמה נוספת לדבר שנאסר מחמת זלזול שבת, מצינו בדברי המחבר⁵ לגבי אדם ששהה להתפלל מנחה בערב שבת עד שהקהל שבבית הכנסת כבר קיבלו עליהם את השבת. ולמרות שהוא עדיין לא קיבל על עצמו את השבת ועדיין ומותר לו להתפלל מנחה, מכל מקום, אין לו להתפלל מנחה באותו בית כנסת, אפילו שנותר עוד זמן רב עד לשקיעה.

הטעם לכך הוא, משום שלאחר שהקהל קידשו את היום, אין לו לעשותו חול אצלם, אלא עליו לצאת חוץ לבית הכנסת ולהתפלל שם תפילת מנחה של חול.

ויש שביארו את הדברים⁶, שטעם האיסור הוא מפני זלזול שבת בפני הקהל שכבר קיבל את השבת.

עובדין דחול

להלן כמה דוגמאות לדברים שהוזכרו בפוסקים לאיסור, כאשר הנימוק הוא משום עובדין דחול וזלזול שבת:

בשו"ע אדמו"ר הזקן סימן שו' נפסק, שאסור למדוד שום מדידה בשבת, בין ביד ובין בחבל, והטעם הוא – מפני שהוא מעשה חול וזלזול שבת. בעניין זה מצאנו חיבור בין עובדין דחול לבין זלזול שבת.

כלומר, יש מעשים שנאסרו משום שתוכן המעשה הוא מעשה חול, ועל כן, אף שאין בו סרך מלאכה, מכל מקום אין לעשות מעשה שתוכנו הוא חול ביום קדוש, כיוון שעצם עשייה זו יש בה משום זלזול ליום הקדוש, לשבת או ליו"ט.

כעין דבר זה מצאנו בספר קצות השולחן⁸, לגבי בגדי תינוקות שהורטבו בשבת, שמותר להניחם בצד ליבשם, אבל אין לשוטחם על החבל. והאריך לבאר, שהטעם לדבר זה הוא משום עובדין דחול. זהו מעשה חולין ואין לעשותו בשבת.

בספרי הפוסקים מצאנו כמה וכמה דברים שנאסרו לעשותם בשבת וביו"ט כאשר הנימוק הוא משום 'עובדין דחול', או משום 'זילותא דשבת' או משום 'טירחה בשבת'.

במאמר דלהלן, נעמוד על מהותם של גדרים אלה, האם הם שייכים זה לזה, ומה הן הפעולות שנאסרו מחמתם.

זלזול שבת

להלן כמה דוגמאות שהובאו בפוסקים לפעולות שנאסרו מחמת 'זלזול שבת':

בשו"ע אורח חיים סימן רנב' מובאת מחלוקת המחבר והרמ"א בנוגע לנתינת חיטים לתוך ריחיים של מים, הטוחנים את החיטים מעצמם:

לדעת המחבר מותר לעשות זאת לפני שבת אף שהמלאכה תמשיך ותיעשה במהלך השבת; ואילו לדעת הרמ"א בכל פעולה שיש בה השמעת קול, אפילו שהמלאכה נעשית מאיליה – היא אסורה. והטעם הוא, מפני זלזול שבת, שיאמרו שבשבת התחיל המלאכה.

מהלכה זו למדים לגבי הפעלת מכונת כביסה ביום שישי באופן שתסיים את עבודתה בשבת, שדבר זה תלוי במחלוקת המחבר והרמ"א האמורה, כיוון שמכונת כביסה משמיעה קול.

בדורות האחרונים עם המצאת המכונות האלקטרוניות, ולאחרונה אף המכונות הממוחשבות המשוכללות, שחלקן אף פועלות בשקט – כתבו גדולי הפוסקים שאיסור גמור הוא לתכנת את פעולת המכונות מערב שבת כדי שיעבדו בשבת.

וזאת אפילו שהעבודה נעשית ללא כל מגע יד אדם וללא שום רעש כאמור. ואין זה דומה למקרה הקודם בו לשיטת המחבר בשו"ע הדבר מותר, כיוון שהיתר גורף כזה נותן מקום להפעלת כל המפעלים ובתי החרושת בשבת, ואין לך זלזול שבת גדול מזה, ששבת תהפוך להיות כיום חול ח"ו.

ואיסור זה קיים, כאשר מטרת ההפעלה היא לצורך מסחר ופרנסה. ודבר זה דומה לדברי הרמב"ן², שכל מקח וממכר הנעשה בקביעות, אף-על-פי שאין בו משום מלאכה האסורה בשבת – מכל מקום אסור הוא מן התורה.

ולא התיירו להפעיל מכשירים מערב שבת על-ידי שעון שבת, אלא כאשר הדבר הוא לצורך השבת, כבודו ועינוגו. כגון,

1. ס"ה ובשו"ע ר סט"ז.
2. ויקרא כג, כד.

3. פסקי תשובות סימן רנב בשם האג"מ ועוד.
4. לגיטין לח, א.
5. בסימן רסג סט"ו.
6. ראה שו"ת שרגא המאיר ח"ו סימן עט.
7. סעיף יח. ועיין גם בסי' שכג ס"א.
8. סימן קטז בדי השלחן ס"ק כ.

חידוש גדול מצאנו בדברי התוס'⁹ שביאר את הטעם מדוע אין לבנות בית ביו"ט – משום עובדין דחול'¹⁰.

הגדרת האיסור

והנה, בספרי האחרונים מצינו אופנים שונים בהגדרת איסור זה של 'עובדין דחול'. הפרי מגדים¹¹ כותב, שהרבה שבותים אסרו חז"ל, ומפרט הסוגים השונים שבהם: מהם משום מלאכה מדרבנן, כמו מלאכה שאינה צריכה לגופה וכדומה, ומהם גזירה שמא יעלה ויתלוש וכדומה, ויש מטעם עובדין דחול, ויש מטעם מראית עין.

מדבריו אלו משמע, ש'עובדין דחול' היא הגדרה בפני עצמה באיסורי דרבנן, והיא אינה מצד היותה בגדר מלאכה דרבנן, או סייג וחשש שמא יעבור על איסור דאורייתא.

אמנם בתפארת ישראל¹² הגדיר באופן אחר קצת¹³ את הגדרתו של איסור 'עובדין דחול'¹⁴, וזה תוכן דבריו:

בעובדין דחול יש שלושה אופנים וכולן נכללין בשם שבות: (א) דברים שאסרו חכמים משום דמיון לאחת מהל"ט מלאכות. וכגון: המזקק ומסנן משקה משמרי נקרא "משמר", שהוא

טוחן¹⁶, ואילו החוטב עצים לחתיכות גדולות, אף שבאופן זה אינו דומה לטוחן, מכל מקום אסרוהו משום עובדין דחול, דכל המסלת סלתא (מבקע עצים דקים להבעיר אש), מחטב תחילה עצים גסים ויבוא על-ידי כך בהמשך גם לבקע עצים דקים שיש בזה טוחן.

(ג) פעולות שאסרו חכמים משום טרחא יתירתא. וכעין ששנינו¹⁷ "מפנין ד' וה' קופות של תבואה ושל קש מפני האורחים, ולא יותר, משום טרחא יתירתא". ועל דרך זה "המביא כדי יין וכדומה לא יביאם בסל או בקופה", משום טרחא¹⁸.

שאלות על דברי התפארת ישראל

אמנם עדיין מצאנו בדברי הפוסקים דוגמאות נוספות לעובדין דחול שאינן מתאימות להגדרות התפארת ישראל המוזכרות לעיל, וכגון¹⁹:

בשו"ע סימן שכג'²⁰ נפסק, שאדם המשאיל מחבירו משקה לא יזכיר מידה, וכמו ליטר יין וכיו"ב. למרות שאין בכך איסור של מקח וממכר, מכל מקום, הדבר אסור משום עובדין דחול. במקרה זה אין שייך לומר טירחא יתרה, וגם לא שייך הטעם שמא יבוא לעבור על איסור דאורייתא, ובכל זאת הדבר אסור משום עובדין דחול.

הבית יוסף²¹ מביא את המשנה²²: "סכין וממששין אבל לא מתעמלין ולא מתגררין". ומפרש, "ולא מתגררין – במגררת דהוי עובדין דחול". ובגמרא שם²³, "תנו רבנן סכין וממששין בבני מעים בשבת ובלבד שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול".

וגם בעניינים אלה לכאורה לא שייכים הטעמים האמורים לעיל בדברי התפארת ישראל²⁴.

בשו"ע אדמו"ר הזקן²⁵ כתב וז"ל: "אין מגרדין בכלי המיוחד לכך כדרך החול. ואם היה לו מגרדת מיוחדת לשבת מותר. ומזה נהגו הבתולות להיות להן כלי משיער חזיר המיוחד לשבת". והוא מדברי המגן אברהם.

ובפרי מגדים ביאר, שהכלי המיוחד לשבת לא היה כדי להסתרק, שהרי דבר זה אסור מפני חשש השרת שיער, אלא זה כלי המיועד להשכבת השערות מעט, ואפילו הכי עושים כלי מיוחד לשבת

כדי שלא יהיה כעובדין דחול.

והנה, גם במקרים אלו לא שייך הטעם של טירחא ולא הטעם שמא יעבור על איסור דאורייתא, ובכל זאת הדבר נאסר מחמת עובדין דחול²⁶.

תולדת מלאכת בורר. ואסרו לזקק משקה מזוקק בסודרין שעושה בהם גומא, משום שנראה כמשמר, והו"ל עובדין דחול, גזירה שמא ישמר¹⁵.

(ב) פעולות שאסרו חכמים שמא על-ידי כך יבוא לעשות מלאכה. וכגון, המבקע עצים דקים להבעיר אש, חייב משום

9. שבת צה, א ד"ה והרודה חלות דבש.

10. שהרי אם מותר לגבן ביו"ט לצורך אוכל נפש, אם כן כשנפל ביתו ביו"ט יהיה מותר לבנותו. דמתוך שהותר בונה לצורך מגבן, יהיה מותר גם לצורך דירה ביו"ט שלא יכנו שמש ושרב? ועל כך מתרץ התוס' שהדבר אסור מדרבנן דהוי עובדא דחול.

11. או"ח אשל אברהם סימן שלט.

12. כלכלת שבת כללי ל"ט מלאכות.

13. ולהעיר מתשובת הרמב"ם (פרק כב הלכה כח) שרק כאשר יש חשש שיעבור איסור תורה אסור מצד עובדין דחול.

14. עיין שו"ת שאלי ציון חלק א-ב סימן יב.

15. ראה שבת קלח, א. רמב"ם הלכות שבת פכ"א סי"ז.

16. שבת עד, ב.

17. שבת קכו, ב.

18. ביצה ל, א.

19. ראה שו"ת שאלי ציון חלק א-ב סימן יב.

20. סעיף א.

21. בסימן שכז.

22. שבת קמז, א.

23. קמז, ב.

24. בתפארת ישראל מבאר, שמדובר שעושה פעולה זו בכוח ויש בזה טירחא.

25. סימן שכז סעיף ג.

26. ועיין בשאלי ציון שם, בנוגע לדוגמאות נוספות.

עובדין דחול הלכה למעשה

להלן כמה וכמה דוגמאות – הלכה למעשה – של פעולות שנאסרו מחמת 'עובדין דחול':

איסור מדידה:

כאשר מכין דיסה לתינוק בשבת ויו"ט וכיו"ב, לא ימדוד מדידה מדויקת משום עובדין דחול. ורק מדידה שהיא לצורך מצוה מותרת.²⁷

בקיעת עצים לחתיכות גדולות:

דבר זה אסור ביו"ט משום עובדין דחול.²⁸

גירוד מאכל במגרדת:

אין לגרד גבינה, ביצה או כבד במגרדת משום עובדין דחול.²⁹

סחיטת פירות:

גם במצבים שמותרת הסחיטה, אין לסחוט על-ידי כלי משום עובדין דחול.³⁰

הכנסת בגדים למכונת כביסה:

יש האוסרים הכנסת בגדים למכונת כביסה משום עובדין דחול.³¹ (בנוסף לאיסור מכין משבת לחול).

יציאה במקל

לרשות הרבים ביו"ט:

"הסומא והזקן אין יוצאים במקל לא לרשות הרבים ולא לכרמלית מפני שהוא דרך חול וזלזול ליו"ט כיון שאפשר לו להלך בלא מקל זה ואינו נוטלו אלא לתקן ולישר פסיעותיו".³²

27. סימן שכ סעיף א.

28. סימן תקא סעיף ב.

29. עיין תפארת ישראל, כללי לט מלאכות מלאכת טווח. שבת כהלכה ח"א פרק ז סעיף סא 5. ח"ב פרק טו הערות וצינונים בשם בילקוט יוסף.

30. שם בשם קצות השולחן.

31. עיין חלקת יעקב אורח סימן קז. ויש המתירים אם דרכו כך בחול – שמירת שבת כהלכתה פרק טו סעיף כה. ילקוט יוסף סימן שכ סעיף כח.

32. שו"ע ס' תקכב ס"א. ועיין סימן שא קונטרס אחרון סק"ז, שהאיסור בעובדין דחול הוא ברשות הרבים לדעת הרש"ל הב"ח והט"ז בסימן תקכב.

ועיין עוד בשו"ת נודע ביהודה מהדורא קמא – אורח חיים סימן יא:

כשהייתי בעיר דרעזין ראיתי שנוהגין להקל ולצאת בשבת בכסא הנקרא פאטשעזא ושטענין אותו נכרים בין ידיהם. ושאלתי לחכמים דשם אמאי לא מיחו כי הוא עובדא דחול והשיבו שכמה רבנים שראו ולא פצו פה ולא מיחו. וגם השיבו טעמים לפי דעתם שאינם מיושרים בעיני וגם הוא נגד הש"ע.

ואמרתי לשאול מאת אדמו"ר הגאון אב"ד נר"ו

אל תיטוש תורת משה

במהלך הדורות, היה מי שרצה להרחיב את עניין ה'זילותא דשבת' ולאסור מחמת זה לעשות 'עירוב' לעיר באמצעות 'צורת הפתח', כיוון שהדבר גורם ל'זילותא דשבת' בעיני ההמון.

בהקשר לדבר זה, כתב בשו"ת משנה הלכות¹ דברים חריפים, והביא בדבריו שכעין זה אירע בתקופת הרא"ש, שמישהו רצה להמציא חומרות ולאסור עשיית עירוב של צורת הפתח, והרא"ש יצא חוצץ נגד רעיון זה והתבטא על כך בצורה חריפה ויוצאת דופן.

וכך כתב הרא"ש בתשובתו: "כבר כתבתי לך על ענין העירוב שנהגו בכל גליות ישראל להתיר מבואותיהם המפולשין בין הכותים בצורת פתח, ואתה אסרת אותו לקהל פריישי. וכתבת לי ראיותיך ואני הודעתך שאין בהם ממש. והזהרתך שתחזור כך ותאמר לקהל שיתקנו מבואותיהם כאשר הורגלו עפ"י גדוליהם.

"והנה, הוגד לי שאתה עומד במרדך ואתה מכשיל את הרבים בחלול שבת. לכן אני גוזר עליך אחר שינתן לך כתב זה בעדים, שתתקן המבואות המפולשין לרשות הרבים של כותים בצורת פתח תוך שבועיים אחר שתראה כתב זה, ואם לא תתקן המבואות כאשר כתבתי – אני מנדה אותך.

"ואם היית בימי הסנהדרין היו ממיתין אותך, כי אתה בא לעקור תלמוד שסידר רב אשי ולחלוק על כל הגדולים שהיו עד היום הזה, אותם שמתו ז"ל ואת אשר המה חיים עד הנה. לכן חזור כך ואל תטוש תורת משה רבינו ע"ה. נאם אשר בן ה"ר יחיאל ז"ל".

דין זקן ממרא

ובהמשך לעניין זה כתב הרא"ש לחכם נוסף²: "הכתב ששלחתי לאותו חסר מוח ואתה ואחר תנוס לו, ואם לא יחזור בו אני מתרה כך ואת כל הקהל שינהגו בו נידוי באותו המשוגע יעקב בר משה וירחיקוהו ויבדילוהו מעדת ישראל.

"כל דבר זה צריך חיזוק שלא יבא כל שוטה חסר דעת לבטל תורת מרע"ה. ואם יעמוד במרדו ולא ינהוג דין מנודה בעצמו, אני גוזר עליו במצות אדונינו המלך יר"ה שיתן אלף זוז למושל העיר. ואני גוזר עליך רבי יעקב שתמסור כתבי זה למושל העיר שיגבה ממנו קנס הנזכר.

"ואם כל זה לא יועיל, גוזרני עליך שתודיעני הכל. ומצוה לנדותו בכל הקהלות ספרד וגם ידונו אותו למות בדין זקן ממרא, כי אנו חייבין למסור נפשותינו על תורת האלקים ולבער עושה הרעה מקרבינו. ואתה שלום וכל אשר לך שלום כנפש דורש שלומך וטובתך, אשר בן ה"ר יחיאל זצ"ל".

הנהגת האריז"ל בנוגע לטלטול בשבת

בשו"ת משנה הלכות⁴ הביא בהקשר זה את הנהגת האריז"ל, "שבשחרית יום שבת ה' מוליך עמו הטלית והחומש מביתו לבית הכנסת וגם ה' מוליכו לבית הטבילה אשר מחוץ לעיר צפת ת"ו אותה הנודעת, ולא ה' מקפיד וחושש לחקור בענין העירוב שנעשה בשיתוף כל מבואות צפת ת"ו או אשר נעשה לבית הטבילה אם היו נעשין כהלכתן או לאו.

"והנה לן האר"י הקדוש בעצמו ה' נושא הטלית והחומש לבית הכנסת בשבת וסמך על עירובין ועשה עירוב בעצמו בכל ערב שבת ג"כ כמבואר בש"ע במג"א.

"על כל פנים לפענ"ד פשוט דהני שאינם רוצים לעשות עירובין משום זילותא דשבת, יש בזה ח"ו צד מינות שאינו מודה בעירוב שכן תקנו לנו חז"ל. וזאת התורה לא תהא מוחלפת, וכמ"ש הרא"ש בתשובה כלל כא".

1. חלק ח סימן קנ.

2. כלל כא סימן ח.

3. שם כלל כא סימן ט.

4. שם.

ומכאן למדים האחרונים⁴⁴ שהוא הדין בכל דבר שיש בו טירחה מרובה אין לפנות בשעת הגשמים וכדומה. ובמשנה ברורה כתב⁴⁵, שאין להורידם גם דרך המדרגות שלנו או להעבירם מהבית לחצר ולהיפך.

הרמת משאות:

יש אוסרים לשאת משאות כבדים כמו מארזי שתיה וכדומה על גבי עגלת קניות כדרך שעושים זאת בימות החול משום עובדין דחול.

אך מותר לשאתם בידיים, גם שני אנשים יחד, כיוון שניכר שהדבר נעשה לצורך הסעודה⁴⁶.

סידור בית הכנסת להתוועדות:

במקומות בהם רגילים בשבת לסדר את בית הכנסת להתוועדות המתקיימת בשבת וכדומה, מותר גם להרים שולחנות כבדים וכיו"ב.

אך מן הנכון לגרור אותם על הריצפה ולא להרים על גבי עגלות, כדי לשנות מימות החול⁴⁷.

שימוש בכלי חיתוך פרוסות:

מותר להשתמש בכלי (המופיע בציור) לחתוך באמצעותו ביצה או ירקות, כאשר החיתוך הוא לפרוסות ולא לרצועות דקות⁴⁸. אך זאת בתנאי שיעשה זאת סמוך לסעודה.

מצוה. כך כתבו הרבה מגדולי הפוסקים והוא משום עובדין דחול³⁸.

רכבת המופעלת על-ידי גויים:

אסור לנסוע ברכבת חשמלית המופעלת על-ידי גויים, גם מטעם עובדין דחול³⁹, בנוסף לאיסורים נוספים שיש בדבר זה.

תקיעת שופר בראש השנה שחל בשבת:

איסור תקיעה זו הוא משום עובדין דחול⁴⁰.

טלטול מזוודה בשבת:

בציץ אליעזר כתב, שאין לטלטל בשבת (מה-שאיין-כן ביו"ט) מזוודה גדולה משום עובדין דחול⁴¹.

פינוי מחסן בשבת:

אסור לפנות מחסן שלם למרות שאין איסור של מוקצה ובוודאי שאין איסור תורה, וזאת מפני שהוא טירחה יתירה⁴² ועובדין דחול⁴³.

פינוי הפצים מחמת הגשם:

בסימן שלח נפסק: "מי שיש לו פירות בראש הגג ורואה מטר שבא, אסור לשלשלם דרך ארובה שבגג מפני שטורח בדבר שאינו לצורך שבת ומעשה חול הוא וזלזול לשבת, אבל מותר לכסותן".

אמנם, אדם זקן או סגי נהור שאינם יכולים בלא זה – מותרים בכך³³.

ובמקומות שיש בהם ערוב מותר גם לסומא וזקן שיכולים להלך בלא מקל³⁴.

הוצאת אדם על כסא לרשות הרבים ביו"ט:

"אסור להוציא (אדם) על הכסא, דהיינו שהוא יושב בקתדרא ובני אדם טוענין אותה, מפני שהוא דרך חול וזלזול ליו"ט. ואם הוא אדם שרבים צריכים אליו ביום טוב לשמוע חכמתו או שהוא הולך לפקח על עסקי רבים – מותר להוציא³⁵."

הרמת משקלות בשבת:

לשיטת רש"י הדבר אסור משום עובדין דחול; ואילו לדעת הרמב"ם והמחבר בשו"ע האיסור הוא רק אם מתכוון להזיז³⁶.

שטיפת שיניים במברשת:

נכון להחמיר לייחד מברשת שיניים מיוחדת לשבת, כדי להינצל מחשש עובדין דחול³⁷.

רכיבה על אופניים:

אין לרכוב על אופניים המיועדים לאנשים גדולים בשבת. ואין לפרוץ גדר בזה. ואפילו כשרוצה ללכת לדבר

להאיר עיני בספקתי ואני אודיע להם. ומחמת שעול הציבור מוטל על אמ"ו אמרתי אולי אין הזמן מופנה לבוא במחיצתו הקודש ע"כ באתי בכתבי השפל לבקש תורה מפיהו. וללמוד אני צריך. הכ"ד תלמידו המבקש האמת ועומד על משמרתו תמיד תהלתו בפי הק' אליעזר זוסמאן גלוגא.

תשובה: אם דרעזין מוקף חומה ויש שם עירוב באופן שאין איסור הוצאה שם בכל העיר מותר לישא בפאטשעזא אפילו למי שאין רבים צריכין לו ודלא כמג"א סי' ש"א בס"ק כ"ז וכן מבואר ברש"ל בהדיא.

33. סימן שא סעיף יג.

34. ראה הערה 32.

35. שם סעיף ג.

36. ילקוט יוסף שבת ח"ב עמוד תנ. ובסימן שא, בדיון התעמלות בשבת.

37. ילקוט יוסף קצוש"ע אורח חיים סימן שכו.

44. עיין בפסקי תשובות סימן שלח סעיף יז.

45. סימן תקכא סק"ה.

46. עיין בפסקי תשובות סימן שגה הערה 37. ומה שאסרו חז"ל לסחוב בקופה אחת כמה כדי יין (סימן שגה ס"ד), כיוון שבזמננו הנוהג היה למזוג מהכדים לתוך כלים, שהם אלה שהובאו לשולחן, ודבר זה נראה כעובדין דחול.

47. לפי המבואר בהלכות יו"ט, סימן תקי סעיף יז, שבתוך הבית מותר לטלטל גם הרבה כדי יין יחד ואין צריך לשנות כלל, ורק במקומות שמצויין רבים כגון ברחובות או במבואות יש לעשות שינוי, אם כן יש מקום לומר שבית הכנסת נחשב כבית והדבר מותר; אך יש מקום לומר שכיוון שרבים מצויים בו, גם יש לעשות בשינוי.

48. עיין שבת כהלכה חלק ב פרק כא סעיף כ פריט דין זה.

38. ילקוט יוסף שבת ח"ה עמוד נו. ועיין שאלו ציון חלק א-ב סימן יב, שמבאר את תוכן ההבדל בין נסיעה באופניים להעברת עגלת ילדים.

39. ילקוט יוסף שבת ח"א סימן רמח.

40. ראה שולחן ערוך אדמו"ר הזקן אורח חיים סימן תקפח: "יום טוב של ראש השנה שחל להיות בשבת אין תוקעין בשופר אף על פי שהתקיעה בשופר אינה מלאכה ואינה אסורה בשבת ויו"ט אלא מדברי סופרים משום עובדין דחול".

41. שו"ת ציץ אליעזר חלק יט סימן יט ד"ה כג. והוכיח כן מדברי הרדב"ז בח"ג סימן תקצב.

42. כמבואר בסימן שלג סעיף א. וראה סימן שז סעיף לו. סימן שלג סעיף ה.

43. בב"ח בסימן שלג הזכיר את הטעם של עובדין דחול.

רשלנות רפואית בראי ההלכה

מאת הרב אברהם מאיר רבינוביץ שליט"א
דיין בבית דין צדק כפר חב"ד

חייב בדיני אדם גם כאשר הדבר נעשה בשוגג,⁶ וכדברי חז"ל⁷ "אדם מועד לעולם בין ער ובין ישן בין באונס⁸ ובין ברצון⁹ – מכל מקום רופא פטור בשוגג. ומקור הדברים הוא מהתוספתא¹⁰, ושם נתבאר, שפטור זה הוא מפני תיקון העולם.

וכפי שביאר התשב"ץ¹¹, שאנשים עם הסמכה רפואית ימנעו מלעסוק ברפואה והצלת חיי אדם, ולכן חכמים פטרו אותם מלשלם בדיני אדם. ויש שהוסיפו וביארו, שכיוון שעשה זאת ברשות ובהסכמתו של החולה – אי-אפשר לחייב על כך, אלא אם כן פשע בפעולתו¹².

והנה, הגדר של "רשות בית דין" בימינו נחשב – הסמכה רפואית של בית ספר לרפואה מוסמך¹³ ורישיון מהממשלה לעסוק ברפואה¹⁴.

עוד כתבו הפוסקים¹⁵, שבימינו התנאי של "לא יהא שם גדול ממנו" אינו מעכב, כיוון שבמקרים רבים חייבים רופא באופן דחוף ואי-אפשר לחכות לרופא הגדול ביותר.

בנוסף, אם יהיה מותר רק לרופא אחד לעסוק ברפואה, הדבר יעלה ממון רב והציבור יינזק מכך¹⁶.

פציינט הגיע לרופא פרטי והתלונן על בעיה רפואית. הרופא אבחן בצורה לא נכונה, והדבר גרם לכך שהמטופל היה צריך לעבור פרוצדורה רפואית קשה יותר, שאף גרמה לו נכות מסוימת – אובדן כושר עבודה של 30%.

המטופל רוצה לפתוח בהליך של תביעה כלפי חברת הביטוח של הרופא, מאחר ולדעתו הוא נפל קרבן לרשלנות רפואית מוכחת ומגיע לו פיצוי כספי משמעותי. הרופא, שהוא אדם דתי, טוען שאין למטופל לעשות זאת, כיוון שטעותו אירעה בשוגג, ועל-פי דין תורה הוא פטור, ועל-ידי תביעה זו בערכאות – יעלה המחיר של הפרמיה השנתית שלו בחברת הביטוח. הדין עם מי?

הפטור המיוחד של הרופא

בשור"ע¹ נפסק: "לא יתעסק ברפואה אלא אם כן הוא בקי, ולא יהא שם גדול ממנו, שאם לא כן, הרי זה שופך דמים. ואם ריפא שלא ברשות בית דין, חייב בתשלומין², אפילו אם הוא בקי. ואם ריפא ברשות בית דין, וטעה והזיק – פטור מדיני אדם וחייב³ בדיני שמים⁴."

בהלכה זו יש חידוש בדיני נזקין: אף שבדרך כלל אדם המזיק

1. יו"ד סימן שלו סעיף א.

2. לגבי סוג התשלומים שיש לחייב על פי תורה, כתב המחבר בשור"ע חו"מ סי' א ס"ב, שגם בזמנינו גובים ריפוי וכן שבת; אולם הרמ"א שם סובר שמעיקר הדין חייב רק נזק, ואילו את שאר התשלומים אין מחייבים באופן מלא בימינו, אלא רק כופין את המזיק לפייס את הניזק בתשלום כלשהו. לפי זה, התביעה כלפי הרופא מצומצמת רק לנזק ולא לחובת ריפוי וביטול עבודתו.

אמנם, בערוך השולחן יו"ד של ס"ב משמע, שחייב הרופא כוללים גם ריפוי, צער, שבת ובושת בנוסף לתשלומי נזק. וראה פתחי חושן נזיקין פ"ב הע' ח.

אך כל זאת הוא בשוגג קרוב למזיד, אבל בשוגג הקרוב לאונס, הרי הוא חייב בנזק בלבד לכולי עלמא – ראה חו"מ סי' תכא ס"י. וראה להלן בהמשך העניין, שבתביעה מול חברות ביטוח הדין שונה.

3. בשור"ע וישב משה ח"ב סי' ח כתב, שזהו רק בקיבל שכר. ואולי משום שסובר שכל החיוב רק מצד שומר שכר ולא מדין מזיק, ועיין הערה 8.

4. בית רענן (לבעל מג"א) על תוספתא ב"ק ו' יד כתב, שהקב"ה יודע כוונתו, ואם לא התכוון להזיק – הוא פטור מלשלם. אך ברש"י קידושין מג, א ד"ה דינא משמע, שרק אם ישלם בפועל ייפטר מדין שמים. ובכנה"ג חו"מ מהדור"ק סי' כח פוסק, שחל עליו חיוב לשלם אלא שאין כופים אותו. ובפתחי תשובה חו"מ סי' כא סק"ה כתב, שאין זה חיוב אלא מודיעים לו שזו הדרך לתיקון העוולה. ולפי האו"ש חיוב זה הוא רק בנזק ולא בשאר ארבעה דברים.

5. חו"מ סי' תכא.

6. בבא קמא כו, א.

7. וברמב"ם הל' חובל ומזיק פ"ו ה"א מבואר, שאף באונס גמור חייב. אך בתוס' (שם כז, א ד"ה ושמואל) כתבו, שרק אונס כעין אבידה אבל אונס גמור כעין גניבה פטור.

8. ובפרט במקרה שמקבל שכר, שלפי פסק השו"ע (חו"מ סי' שו ס"א) אומן שקיבל שכר על עבודתו וקלקל חייב מדין שומר שכר. ולכן, גם אלה שפטורים מדין מזיק (עיין הערה קודמת) יהיו חייבים בקיבול שכר מדין שומר (עיין ברמב"ן הובא בש"מ ב"מ פד, א).

9. גיטין פ"ג ה"ח.

10. ח"ג סי' פב. וראה גם מנחת ביכורים על התוספתא.

11. ראה מחנה אפרים נזקי ממון סימן ה. גם הרמב"ן בספרו תורת האדם עמ' מא ביאר שפטור מפני שעשה ברשות, וגם מפני שמצוה לרפאות. ובשו"ת שואל ומשיב הקשה ע"כ, מדברי הרמב"ם בהלכות רוצח פ"ח ה"ו שפסק, שאדם שהרג בעת קיום מצוה, כמו אב שהכה את בנו, פטור לגמרי גם מגלות וגם מדיני שמים, אם כן מדוע רופא חייב בדיני שמים? ובחזון יחזקאל (ב"ק פ"ט ג) תירץ, שברופא סוף סוף הרי הוא לא ריפא, ועל כן אין כאן מצוה; לעומת זאת האב שעושה מעשה חינוך בכל מקרה, עיי"ש.

12. ראה שו"ת שבט הלוי ח"ד סי' קנא. ושם הביא את הדברי שאול שצריך רשות מפורשת מבית הדין, ודחה את דבריו, עיי"ש.

13. ראה ערוך השולחן סי' שלו ס"ב: "והאידינא צריך להיות מוסמך מהממשלה שיש לו רשות ליתן רפאות לחולאים".

14. ראה ציץ אליעזר בספרו רמת רחל סי' כב.

15. עוד כתב שם, שאולי מחמת הידע הרפואי הידוע כיום לכל רופא מוסמך בימינו, הוא נחשב כרופא הגדול שבזמניהם, עיי"ש.

הגדרת רשלנות רפואית

והנה, בנידון דידן, הרופא לא עשה פעולה בדידים של היזק (כמו במקרה של רופא שעשה ניתוח במקום לא נכון וכיו"ב), אלא רק נתן אבחנה לא נכונה שגרמה למטופל נזק אחר כך.

ונשאלת השאלה – מהי ההגדרה של רשלנות זו?

ובאופן כללי יותר יש לשאול ולדון – איזה מצב מכניס את הרופא להגדרה של רשלנות המחייבת אותו על-פי הלכה? מתי הוא בגדר מזיד ומתי הוא בגדר שוגג?

בשו"ת שבט הלוי¹⁶ הביא את דברי התשב"ץ¹⁷ בעניין זה, ונקודת הדברים היא:

ישנה חלוקה בין רופא ש"עשה הראוי לו", שהוא פטור מכוח תקנת חכמים האמורה הפוטרת את הרופא בנזק בשוגג; לבין רופא ש"עשה יותר מן הראוי לו"¹⁸, שהוא מוגדר כמזיד וחייב.

מדברים אלו עולה, שאין צורך בכוונה להזיק ממש בכדי להיות בגדר מזיד בעניין זה, אלא גם רשלנות וחוסר זהירות מספיקה – נכנסים בכלל הגדרה זו.

ובתשב"ץ¹⁹ ביאר חלוקה נוספת בעניין זה: ישנו הבדל בין פעולה בדידים בגופו של החולה (כמו מנתח העושה פעולה בדידים בגוף המטופל, וכן רופא שיניים וכיו"ב) – שחייב בנזק; ובין הוראת הרופא ליטול תרופה כלשהי, שאם טעה בכך – הוא פטור, כיוון שאין לו אלא מה שעיניו רואות²⁰.

אך בשו"ת שבט הלוי כתב על דבריו אלו, שבימינו, שיש דרכים לברר היטב מה קורה בתוך הגוף (כמו באמצעות צילום רנטגן וכיו"ב), אי-בירור מספיק לפני נתינת המרשם הנכון – תיחשב כמזיד לעניין זה.

ואחד הפוסקים²¹ כתב שלושה חלוקות בעניין:

(א) יש טעות בלתי סבירה שחייב עליה גם בדיני אדם²²;

(ב) יש טעות סבירה, שבה הרופא פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים²³;

(ג) ויש מקרים שהרופא עשה ככל המוטל עליו, והרבה מהרופאים היו עושים את אותו הדבר בדיוק, ובכל זאת נגרם נזק לחולה. במצב זה הוא פטור גם מדיני שמים²⁴.

תביעת הביטוח בבית המשפט

למרות שנתבאר לעיל שיש מקרים רבים שעל-פי הלכה הרופא אינו חייב על תקלות שיצאו מתחת ידו בעת רפואתו, מכל מקום, המציאות בימינו היא, שמערכת המשפט האזרחית מחמירה הרבה יותר עם הרופאים²⁵, ומטילה עליהם אחריות

גדולה יותר²⁶.

ונשאלת השאלה: האם מותר לאדם הפרטי להשתמש באחריות זו שהחוק מטיל על הרופא? בנוסף, תביעות אלו נדונות בערכאות – האם מותר לתבוע שם על דברים אלו?

לדעת הדיין הנודע הגאון הרב מנחם מענדל הכהן שפרן שליט"א²⁷, הרופאים בימינו חייבים בדיני אדם בכל מה שמחייב אותם החוק. זהו סגנון השירות הרפואי הנהוג היום, וכאשר מטופל פונה לקבלת טיפול מהרופא הוא יודע ורוצה שהרופא, והמערכת הרפואית והביטוח שמאחוריו, ייקחו אחריות מלאה על הטיפול בו; וכך גם לאידך גיסא: על דעת כן מטפל הרופא במטופל²⁸.

לכן מותר למטופל שנפגע מרשלנות כלשהי לתבוע את חברת הביטוח של הרופא, ובכלל זה גם סכומים אלה שהם יתירים על מה שהרופא חייב מעיקר הדין, כמו עגמת נפש וכל כיו"ב²⁹.

וכיוון שידוע בוודאות שחברות הביטוח וקופות החולים אינן באות לדון בפני בית דין צדק על-פי תורה, על כן מותר לכתחילה³⁰ להגיש תביעה כנגדן בערכאות אליהן הן מחויבות³¹.

עושה באותן הנסיבות, או הימנעות מבדיקה או פעולה שרופא סביר כן היה עושה באותן נסיבות, או שהרופא לא צפה סיכונים כמו שהיה מצופה מרופא במקצועו. ובאופן כללי, מערכת המשפט מחמירה בדרך כלל יותר מההגדרות שהוגדרו לעיל.

בנוסף, תיתכן רשלנות כזו המוטלת על כלל המערכת הרפואית המטפלת בחולה. ואכ"מ.

26. יש לציין, שבהטלת אחריות על הרופא, ישנם שני צדדים:

מצד אחד, אין ספק שיש מקום להרתעה מפני התנהגות רשלנית של רופא, שעלול במשך הזמן להיחשק ולא לתת את מלוא תשומת הלב והזהירות כלפי מצבו הרפואי של חולה. הן בצורת פעולתו בעת ביצוע פעולה רפואית, הן באבחנה, הן בשליחה לבדיקות, והן בהתייחסות לכללות מצבו הרפואי. ולצערנו מצוי מצב זה של חוסר יחס ראוי לחולה וחלול בבעיות הרפואיות שלו;

ומצד שני, יש להזהר מעודף זהירות וחששנות מצד הרופא, דבר שעלול לגרום לאי-רצון לבצע טיפול או יתר התמגנות שלו שתביא אותו לחשוב על עצמו יותר מאשר על סיפור מצבו של החולה. לדוגמה: המלצה על ביצוע ניתוח קיסרי מעודף חששנות וכיו"ב.

27. ראה עומקא דדינא ג עמ' 66.

28. ולדבריו שם, אם יהיה אסור לשומר מצוות לתבוע את הרופא בכל מקום שניתן למצות עמו את אחריותו כלפי מטופליו, זה עצמו יגרום לרשלנות כלפי שומרי מצוות, ואולי אף לרצון הרופא לעשות בהם ניסויים ללא הסכמתם, שהרי אי-אפשר לתבוע אותו.

29. ועל כן, ניתן לתבוע ריפוי, שבת וכו' אף שמעיקר הדין יש לדון בזה – ראה לעיל הערה 2.

וראה כעין זה גם בתחומין ל עמ' 279-276 שכתב, "קופ"ח כפופה בהתקשרותה עם לקוחותיה לחוקי המדינה ולפסיקת בתי המשפט, והרי זה כאילו התחייבה מפורשות לשלם פיצוי נזיקין כפי פסיקת בית המשפט".

וראה בפתחי חושן (ח"ט ירושה ואישות הע' סה), שהתיר בתאונות דרכים לתבוע חברת ביטוח בערכאות את כל המתחייב לפי דיניהם, וזאת כדי למנוע נזקים בדרכים. וראה בהערה הבאה.

30. הגר"ן גולדברג זצ"ל במאמרו אודות 'חובת חברת ביטוח שלא על פי דין תורה' בשערי צדק ח"ז עמ' 59 כתב, "שבדאי יש לתבוע את חברת הביטוח בדיני ישראל שיפסקו על פי דיניהם... (ו)יש לפסוק ולחייב את חברת הביטוח כפי שמונה בהתחייבות לחייב על פי עד א' ואומדנא ולחייב על שאר דברים שאין המזיק חייב מדין מזיק או קנסות שאין מחייבים בזמן הזה כי אם כשמתחייב מראש". הרי שאף שיש לחייב על פי מה שכתוב בפרמיה אף שזה יותר מכפי ההלכה, מכל מקום לדבריו לכתחילה עדיף לעשות זאת בבית דין צדק.

אך כיוון שהניסיון הוכיח שחברות הביטוח לא מסכימות כלל ללכת לדין תורה, על כן מותר לפנות לכתחילה לבית המשפט.

(עוד יש להעיר, שמדבריו משמע, שמלבד עצם הזכות לתבוע את מה שמגיע למטופל לפי הפרמיה הביטוחית, הרי גם הוכחות הרשלנות יכולה להיקבע לפי כללי הביטוח. ולפי דברי הרב שפרן שליט"א דלעיל, לכאורה ניתן להשתמש עם כל הראיות המקובלות בערכאות בנושא זה).

31. אין צורך להבהיר, שאף שמותר לתבוע את מלוא הזכויות המגיעות למטופל לפי החוק ולפי הפרמיה של הביטוח, מכל מקום, אין שום היתר להוציא ממון במרמה, בהוכחות לא אמיתיות וכיו"ב ח"ו.

16. חלק ד סימן קנא.

17. שם.

18. לדוגמה: רופא שטיפל באיבר לא פגוע ולא היה צריך לגעת שם כלל.

19. שם. הובא בשבט הלוי שם, ובציץ אליעזר ח"ד סי' ג. וראה גם במנחת יצחק ח"ג סי' קד.

20. בספר הלכה ורפואה עמ' רפח כתב, שאולי לשיטת התשב"ץ יש להקל בטעות באבחון משום שאבחון הוא דבר שרופאים עלולים לטעות בו, ואין זו רשלנות המחייבת. אולם ברור הדבר שאם הרופא לא עשה פעולות בסיסיות שרופא רגיל עושה אותן, הרי זו רשלנות, ואולי אף כטעות שאינה סבירה כדלהלן.

21. שו"ת עשה לך רב ח"ג סימן ל.

22. לדוגמה: אם ניתח בסכין לא סטריילית (ראה נשמת אברהם ח"י סי' שלו סק"ז). או שנתן תרופה לא נכונה עקב חוסר תשומת לב (מנחת יצחק ח"ג סי' קד).

23. כעין זה כתב בערוך השולחן יו"ד שלו ס"ב לגבי חובת גלות לרופא, שאם זו טעות סבירה הוא פטור; ורק בטעות לא סבירה חייב גלות.

ולהעיר מהחילוק שישנו בין דין שטעה בדבר משנה שחייב, לבין טעות בשיקול הדעת שפטור. ועיין תשובות והנהגות ח"א תתסח.

24. ראה שו"ת באר משה ח"ד סי' פג אות ז. שו"ת שבט הלוי ח"י סי' רצד. ובהלכה ורפואה ב תשמ"א עמר פז.

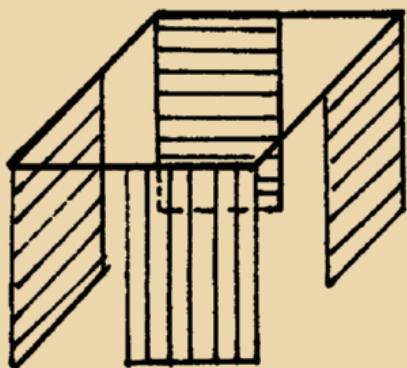
25. מבחינה משפטית 'רשלנות רפואית' הינה מעשה שרופא רגיל לא היה

קצרים

תשובות הלכתיות קצרות משולחן בית ההוראה

**שאלה: סוכה בעלת ד' דפנות, אבל כל זוויותיה פתוחות.
האם היא כשרה?**

תשובה: חובה שיהיו לפחות שתי דפנות מחוברות (או שיהיה ביניהם פחות מג' טפחים - עד 23 ס"מ). ובלא זה - הסוכה פסולה. ולכתחילה רצוי שיהיו שלושה חיבורים בין הדפנות, למנהגינו שמעמידים ד' דפנות. וגם המסתפקים בג' דפנות, רצוי שהן יהיו עם שני חיבורים בשתי הזוויות¹⁸.

שאלה: כאשר מחליפים ערבות בלולב בחול המועד, האם ניתן לשלוף הישנות ולתחוב החדשות, או שצריך לפתוח את הקשר, להכניס הערבות, ואחר כך לקשור מחדש?

תשובה: כתבו הפוסקים¹⁹, שתי סיבות לפתיחת הקשר ולאגוד הכול מחדש עם הערבות החדשות:

(א) על-ידי תחיבתם פנימה עלולים לנשור עלים מהערבות או מההדסים.

(ב) בנוסף, יש מקום לומר שבאופן זה, אין זה לולב אגוד כהלכתו.

בעניין זה חשוב לזכור, שקשירה ממש מותרת רק בחול המועד, ולא ביו"ט, ועל כן אם אגוד את הלולב ביו"ט עצמו, יעשה זאת בצורת עניבה על גבי עניבה, או שיתחוב את ראש הטבעת סיבוב אחר סיבוב מבלי לקשור ובמוצאי היו"ט יש לעשות קשר של ממש²⁰.

18. סי' תרל ס"ה. מג"א ס"ק ז'. משנ"ב כד. באה"ל ד"ה כי בשם הפמ"ג. הציור נלקח מתוך ספר דיני חג הסוכות.

19. משנ"ב תרנד ס"ק ה בשם ביכורי יעקב.

20. שוע"ר תרנא, ו.

ויש מהפוסקים שנימקו זאת³² בכך, שהדבר נחשב כאילו יש חוזה בין הרופא לחולה או בין קופות החולים לרופאים. ולפי זה החיוב אינו מדיני מזיק, אלא מחמת הסכס שנעשה מדעת הרופא³³.

סיכום

- עבודת הרופא היא עבודת קודש חשובה המשפרת למטופלים את איכות חייהם ולעיתים רבות אף מצילה את חייהם.

- יחד עם זאת, טעות קטנה של הרופא, או חוסר שימת-לב או חוסר השקעה שלו - עלולים להרוס את חיי המטופל.

- חז"ל ראו צורך להגן על הרופאים מפני תביעות ופטרו את הרופא על תקלה שיצאה תחת ידו בשוגג, וזאת בכדי שהרופאים יסכימו לעסוק ברפואה.

- אמנם לפי המצב שהתפתח בימינו, שהרופא מבוטח בחברת ביטוח, שהיא חברה בעלת עוצמה כלכלית גדולה וביכולתה לקחת על עצמה התחייבות מלאה כלפי נזקים כלשהם הנעשים למטופלים, הרי שזהו הסטנדרט הרפואי המקובל, ומותר לכל אדם לממש את מלוא זכויותיו המגיעות לו משירותי הרפואה וחברות הביטוח.

- כיוון שגופים אלו מחויבים לדון בערכאות ואינם מופיעים לדון בפני בית דין צדק הדין על-פי דיני התורה, מותר למטופל לכתחילה לתבוע את זכויותיו אלו במקומות שניתן לדון עמם.

- בתביעות אלו מותר גם לתבוע שבת, ריפוי וגם עוגמת נפש וכיו"ב, דברים שמחייבים על פי חוק או לפי הכתוב בפוליסת הביטוח, אף שאינם מחויבים על-פי הלכה.

- אמנם חיובי ריבית למיניהם על עיכובים שונים בתשלומים - אין היתר לקחת גם במקרים אלה.

32. ראה תחומין שם.

33. וכמו שזכר דירה, שהוא מחויב לשלם ביטוח למקרה שריפה או רעידת אדמה, גם אם אין זו אשמת השוכר כלל. ומזה הטעם שייך לתבוע בית מלון או בית ספר על ילד שנפגע גם אם הילד אשם. והיינו מפני שיש כעין הסכמה חוזית שעל דעת כן נפתח המלון או הבית ספר - עיין פתחי חושן שכירות פ"ז ס"ק יז.

פינת ההלכה

דברים

גם כבוד אב וגם תורה לשמה

למרות שהיה בן-יחיד והבית הפך לשומם וריקן בלעדיו, ולמרות תחנוניה של אמו שהיתה קשורה אליו בכל נימי נפשה.

בתקופה הראשונה בישיבה, התהלך איצי כמבלבל. הוא עדיין היה ילד, 'בן-יחיד' על כל המשתמע מכך, עדיין ומפנק מאוד. האכל בבתיהם של בעלי-הבתים אליהם הלכו בני הישיבה לא ערב לחכו, והיה רגיל למעדנים שאמו בשלה. הוא כתב מכתבים ספוגים בדמעות של געגועים להוריו. אמו בכתה פשקראת את המכתבים, וטענה באזני הלל בעלה: "מה עשית? לקחת אפרוח קטן וזרקת אותו מהבית! הוא לא יוכל לעמוד בזה. הישיבה נועדה לבחורים בני 14 ומעלה לא לילדים בני 12".

"הוא יוכל", התעקש הלל. "הוא מפנק גדול. תריסר שנים פנקנו אותו יותר מדי, ולכן קשה לו להתמודד עם קשיי ההסתגלות למקום חדש. הניחי לו ותראי פיצד תוך כמה שבועות הוא מפסיק ללחלח את המכתבים".

הלל היה יהודי פשוט בנפשו של פעם. בבקר היה משכים קום לפני שעלה השחר ולומד גמרא בנגון שקט. מלא אהבה וצמאון לתורה. בנו איצי, היה מתעורר פעמים רבות באותן שעות של לפנות בקר, ונגון הגמרא של אביו החנוני נספג עמק בלבו הרך. לאחר שעתים של למוד, היה הלל הולך להתפלל. הוא לא מהר, ותפלתו היתה כמונה מעות, לאט ובכונה. אחרי התפלה היה אומר את מנת התהלים היומית, ויושב ללמד שעור תורה קבוע נוסף.

רק אחר כך שב הביתה לארוחת בקר חטופה, ומיד היה הולך למכלת ומצליח לפתח עוד לפני שהלקוחות הראשונים הגיעו.

האהבה הגדולה של הלל לתורה הדביקה גם את בנו איצי, שהיה בן יחיד להוריו שנולד להם בהיותם כבני חמשים, בעקבות ברכתו של אחד מצדיקי הדור. בתנאי הרפואה של אותם ימים, אשה כבת חמשים שילדה לאחר שנות עקרות היה נס גלוי, והמארע הכה הדים רבים.

כאשר איצי הגיע לגיל שתים-עשרה, התלמוד תורה המקומי כבר לא נתן מענה הולם לילדים בגילו, ועל פן אביו דחף אותו לנסע לישיבה.

ז א ת

חיל אינו בורח משדה קרב

אבל אמו של איצי לא יכלה לעמד בפני מכתביו הבוכיים של בנה מחמדה. יום אחד ארזה מזודה קטנה, מלאה אותה בתופינים וריקיקים, וקמה ונסעה לישיבה.

איצי, שהיה נראה חור ותשוש, לא ידע את נפשו מרב שמחה, וכרגעים הראשונים הטיפח בהתרגשות יחד עם אמו הנרגשת. בלי לתכנן זאת מראש, נכמרו רחמיה והיא הציעה לו לחזור הביתה יחד אתה. שש ושמוח נחפז איצי לאכסניה שם היו חפציו, ובפנים קורנות עלה יחד אתה על

העגלה.

אבל אמא טענה בחפזה ובהתרגשותה. אך ראה הלל את איצי בבית, קדרו פניו. "איצי מה קרה? למה חזרת הביתה?". "אמא החזירה אותי", נבהל איצי, "חשכתי שגם אתה מסכים".

"בשום אופן לא", שאג הלל. "אתה צריק, חיל הבורת משה הקרב. נסעת לישיבה, תתמודד עם זה, אל תברח לחיקה של אמא כמו תינוק".

ואז קולו של הלל הנמד והוא דבר אל איצי בהתרגשות: "למלמד בעירה שלנו לא תוכל לחזור. אז מה נשאר לך, לרבץ על-יד שפת האגם ולרעות עם הפרות באחו? לשכב על הדשא ולהניח את שתי ידיך מתחת לראשך ולא לעשות כלום?".

"קשה לי בישיבה", פרץ איצי בכבי. "אני יושב שעות ליד הגמרא, ולא מסגל ללמד מרב געגועים הביתה. כל הזמן אני חושב עליכם וגורני נחנק". אבא הביט בו בעיניו החכמות והטובות ואמר לו: "הפרות שהתרגלת לצפות בהן לא יכרחו, וגם התרגולים לא. וכך גם אני ואמא בעזרת ה' נחפה לך בסבלנות. נמתין לבקורים שלך בחגים ונתן לך כתף תומכת בכל עת; אבל אם תבטל את ימך ותבזבז את נעריך – תשאר בור ועם-הארץ ולא תוכל לתקן את המעוות לעולם".

יגעת ומצאת

וכך, בכאב לב ובגעגועים, שב איצי אל הישיבה. אבל הפעם זה היה שונה. הוקל לו לאחר ששמע מאבא שגם הוא ואמא מתגעגעים אליו, אולם הם מוכנים לכל קרבן ובלבד שאיצי ילמד תורה. כעת ידע כי לא רק הוא סובל, גם אבא ואמא; אבל התמורה תהיה כדאית. הוא ילמד בהתמדה ויהיה למדן.

שנה שלמה נאבק עם עצמו. פסע פסיעה אחת קדימה, ושתים אחורה, פעם למד ופעם ככה. רבותיו הניחו לו. הם הבינו לנפשו הסוערת וידעו שהוא עובד על עצמו. שאלו הלטושים הקשים שיפיקו יהלום מבהיק שערכו לא יסלא בפז. והם צדקו.

לאחר שנה, כבר לא נתן היה להפיר את איצי. הוא התהפך מן הקצה אל הקצה. מילידון מפנק המרטיב את הכרית בדמעותיו, הפך לנער מחשל שסמן לעצמו מטרה ודבק בה ללא שיוור.

פתאום, לאחר ששבר את הפנוק ועודפי הרגש, נזכר בנגון המתוק ששמע לפנות בקר מאביו בעת למודו, ואת הכרך הנצת בעיניו כשהבין את התוספות לעמקו. כל זה הבעיר בו בעירה גדולה של אהבת תורה שקדחה בו עד עצמותיו. פתאום הבין שתענוג למוד התורה מגמד את כל התענוגות שבעולם;

שברק של סברה אמתית והספוק של "יגעת ומצאת" – מביא להתרוממות רוח שלא ידע כמוה.

בגיל 13 אבא ואמא באו לישיבה, הביאו לו תפלין וחגגו עמו את יומו הגדול בשמחה ובאשר גדול. הם שמחו לראות את השנוי המברך שחל בו, ולאחר חגיגת בר-המצוה הצנועה נפרדו ממנו לשלום.

שש שנים רצופות עברו עליו בהתמדת הלמוד. הוא לא הפיר שום דבר בעולם חוץ מבית המדרש והגמרא. הוא התמכר ללמוד כמו שכור להבדיל המכור לטפה המרה.

המכתב ששנה את החיים

ואז ביום בהיר אחד הגיע המכתב:

"לאיצי בני החביב והיקר לי מכל. כמה שזה ישמע לך מוזר, אבל אבא ואני רוצים שתחזר הביתה. לצערנו הגדול אבא אבד את מאור עיניו לאחרונה, והוא לא יכול להמשיך ולעבד במכלת. אנחנו מצפים שתבוא במהירות האפשרית, אמא".

נב. אבא בקש ממני להוסיף בשמו את המלים הבאות: "איצי, אתה זוכר שגרשתי אותך מהבית לפני שבע שנים כשחזרת מהישיבה בפעם הראשונה? כעת אני המבקש ממך לחזור. אני צריך אותך כאויר לנשימה. עזרתך דרושה לי על ימין ועל שמאל, אבא".

פיו היה פעור ועיניו לטושות קדימה. 'אבא התעורר! רבוננו של עולם, איזה אסון נורא!'

ותוך כדי כך מטרידה את מוחו השאלה: 'כיצד אעזב את הישיבה? ומה יהיה עם למוד התורה הקדושה?'

המחשבות הקשות התרוצצו במוחו. אבל צריך להחליט מהר. אם אבא מצוה עלי לשוב הביתה, יש לעשות זאת בזריזות. כל יום שעובר על אבא קשה מקודמו.

איצי היה מבלבל והחליט להתיעץ עם רבו, ראש הישיבה. הוא קרא את המכתב שאיצי נתן לו בעיון ובדקדקנות, להבין את הכתוב ואת מה שלא כתוב.

"זה איננו מכתב, אלא זעקת 'הצילו' שקולה מהדהד עד אזני", אמר בצער.

"איצי, בני כמה הם הורריך?", שאל הרב. "כמעט בני שבעים", ענה איצי בירש. "כן, נכון, שכחתי לרגע שנוולדת להם בגיל מבוגר ואתה בן-יחיד", העביר ראש הישיבה יד על מצחו הגבוה.

"ובכן, תחשב על שלושים שנות ערירות שעברו עליהם עד שנוולדת; על כוחות נפש האדירים והקרכה עלאית בותנרם על נוכחותו של הבן יקיר ושליחתו לישיבה; כעת הם צריכים אותך. אתה חייב להשיב להם על כל מה שהשקיעו בך".

"ותורה מה תהא עליה?", הביע איצי את כאבו העז מעצם המחשבה על עזיבת הישיבה. אולם לראש הישיבה היה קו ברור: "אתה חושב שהקב"ה

רוצה שתלמד
מתוך הרוחה;
אבל אולי הוא
מעניין בתורה
שתלמד מתוך
הדחק?

"המשנה אומרת
'אל תאמר
לכשאפנה אשנה
שמה לא תפנה',
ויש שפרשו זאת
כך: אל תחפש את הלמוד
דוקא בתנאי מנוחה, 'לכשאפנה',

מתוך מנוחת הדעת ושלות הנפש כמו שהיו לך שש שנים
בישיבה, 'שמה לא תפנה' – אולי הקב"ה רוצה דוקא את
הלמוד שלך במצב של 'לא תפנה', מתוך יגיעת הגוף
וכבוד אב. אולי זה מה שמטל עליך לעשות ברגע זה. הרי
הוריד זקוקים לך.

"אתה נוסע הביתה, ומבטחני כך שגם אם תעמד עשרים
שנה ליד חבית דגים מלוחים, את התורה לא תנטש לעולם.
גם חנוני יכול לשבת וללמד שעות רבות. מוכרים כמה
שצריך למען הפרנסה, ולומדים בלילות ובכל זמן פנוי".

קצות החשן במכלת

איצי עזב את הישיבה וחזר לביתו בכאב לב נורא. בגלל
עיניו שפסקו מלראות, הלל אביו היה נזקק לחסדיהן של
הבריות, ומאותו יום שאיצי שב הביתה – הוא הפך להיות
לא רק מחליפו של אבא במכלת, אלא גם ובעקרון מקל
ההליכה שלו. הוא שמש אותו בנאמנות ובמסירות שאין
לתאר, ועשה כל שביכולתו להאיר לאבא את חיייו שחשכו
לפתע.

אך כהוראת רבו, איצי נצל כל שעה פנויה ללמוד, והוא
מצא הרבה כאלה. ולא רק בלילות. הגמרא והמפרשים
שקנו כבוד במכלת על שלחן נקי, ובין קונה לקונה היה
מסתער מיד על הספרים. לעתים, היו הקונים צריכים
לעזר אותו מתוך העיון.

יום אחד עברה בעירה כפרתו של אחד הצדיקים המפרסמים
בפולין. הלה פקד על העגלון לעצור ליד
חנות המכלת של הלל. "זורח כאן
אור גדול" קרא
הצדיק

בהשתאות. "איש קדוש
יושב כאן". "זו בסך
הכל חנות מכלת",
הבהיר העגלון
שראה את שקי
הארז והקמח.
הצדיק לא
התוכח. הוא ירד
מן הכרכרה וצעד
אל החנות כמו מגנט
הנשאב לעבר הברזל.

איצי היה שקוע באותה
שעה בהבנת פשט בקצות

החשן מקשה, ולא חש כלל באישיות החשובה שנכנסה
לחנות. הצדיק נגש אליו והמתין בשתיקה עד שאיצי חש
בנוכחותו, והרים את עיניו. "שלום עליכם" הושיט לו
הצדיק את ידו. "אתה הוא בעל החנות?". איצי היה מלא
פליאה מדמותו ההדורה של הצדיק, ולשונו נתקעה בפיו
מעט.

לבסוף הסביר במלים מגמגמות כי הוא ממלא את מקום
אביו שהתעורר לפתע. הצדיק התעניין עוד, עד שהתברר לו
שעזב את למודיו בישיבה לטובת כבוד אב.

"כעת אני מבין את פשר האר הגדול" נענה הצדיק
בהתפעלות. "יש כאן גם כבוד אב וגם תורה לשמה.
אשריך ישראל שחנונים שבך מלאים תורה ומצוות כרמון.
יהי רצון שבזכות מעשיך הטובים ימדד לך הקב"ה במדה
כנגד מדה ויולד לך בן שיאיר את עיני ישראל בתורתו".

מדה כנגד מדה

שנים מספר שמש איצי את הוריו הזקנים, ובכל אותה עת
לא נטש את למודיו כלל. הוא הקים את ביתו ליד בית
הוריו, אותם שמש עד ליומם האחרון במסירות אין קץ.
לשמחתו, אשתו היתה עזר כנגדו ותפסה את מקומו בחנות
בעודה מאפשרת לבעלה ללמוד בשקידה ללא הפרעה. וכך
התברר בסופו של דבר, כי ממצות כבוד אב לא מפסידים
את האפשרות ללמוד תורה ואף להצליח בלמודה. לימים
אף נקרא איצי לעמד בראש אחת הישיבות הגדולות.

ברכתו של אותו צדיק התקיימה במלואה. לאיצי נולד בן
שגם הרפיץ תורה לרבים; ולעת זקנותו ארע דבר פלא
מיחד: ביום מן הימים הוא חלה באותה מחלת עינים בה
חלה אביו, וראיתו אבדה. באותה שעה הוא נזכר בברכתו
של הצדיק: "ימדד לך הקב"ה במדה כנגד מדה".

כעת הבין, כי הצדיק חזה הכל מראש וצידד אותו בטענה
נצחת לימים יבואו. הוא נעמד בקרן זוית והתפלל
מעמק לבו: "רבש"ע, בימי נעורי עזבתי את הישיבה
כדי לסייע לאבא שאבד את מאור עיניו, חנני ה'
והשב לי את מאור עיני בזכות כבוד אב".

באופן מפלא, נמצא רופא שהסכים לקחת ספון
ולנתח את עיניו למרות שמדבר היה במקרה נדיר
ללא כל נסיון, וכנגד כל הסכויים הוא חזר לראות,
ויכול היה להמשיך ללמוד מתוך הספרים¹.

1. מעבד מתוך 'ספור לחג' ח"ב.

מהלכות כבוד הורים

כידוע, כחלק מהחיוב לכבד את ההורים, ישנו האסור לסתור את דבריהם ולהתערב בענייניהם האישיים. להלן כמה הלכות בנושא זה:

• אם ההורים אמרו לבנם לעשות דבר מסוים, מתר לבן להשיב ולומר שהדבר קשה לו, או שזמנו דחוק מאוד, וכדומה.

• אם ההורים רק גלו דעתם שנוח להם מאוד שהבן יעשה דבר מסוים, אך לא צוו אותו על כך בהחלטיות – אם הבן אינו עושה זאת הוא אינו עובר אסור תורה בכך.⁸

• התורה לא הבדילה בין סוגי האנשים שכלפיהם חלה מצוות כבוד הורים.

ועל כן, גם אם לדעת הילדים ההורים טועים, או דעותיהם שגויות כיוון שהם אנשים שאינם משכילים כל כך לפי דעתם, או אף שהדבר גורם להם צער – בכל זאת חייב כבוד ההורים קנים בכל תוקפו, וכך גם האיסור לסתור את דבריהם.

• אסור להסתכל במכתבים, מגרות אישיות, או הודעות שפסלולרי של ההורים, וכל כיוצא בזה.

• כמו כן אין לילדים להתערב בעניינים המעסיקים את ההורים שלא לרוחם.⁹

• אין לישב או לעמד במקום המיוחד לאביו או לאמו. והיננו מקום בו הם יושבים או עומדים בו בקביעות, בין אם זה בבית או בפנסט או מקום העבודה.

• מתר לשבת או לשכב על משטת ההורים או לנהג ברכבם, משום שאינם מקומות של כבוד. אך אם ההורים מקפידים שהילדים לא ישבו או ישנו על משטתם – הדבר אסור.¹⁰

• לשבת במקומם כאשר זה לא בפניהם – יש שהקלו בכך,¹¹ כי האסור אינו אלא מחמת זלזול בכבודם ודבר זה קנים רק בפניהם או כאשר אחרים רואים זאת. ויש שהחמירו¹² גם באופן זה, כיון דבעצם זה שיושב במקומם משנה אותם אליו.

• אם ההורים נתנו לילד רשות, מתר לו לשבת במקומם.¹³

• אסור לסתור את דברי ההורים. כלומר: אסור לומר את דעתו בפני הוריו אם היא שונה מדעתם, בין בענייני השקפה, או ענייני חברה, הנהגה, או ספור דברים, וכל כיו"ב.

• גם אם ההורים מגזימים בספור או בתאור ענין מסוים, והבן יודע שהפרטים אינם נכונים – אסור לבן לסתור דברי האב.¹

• אם הבן אומר דעתו בצורה מכבדת ולא החלטית – הדבר מתר.²

• אם ההורים צוללים להנזק או להצטער אם הבן לא יגלה להם את הטעות שבדבריהם – הדבר מתר.³

לדגמה: אבא שערך לעצמו תחשיב לתשלום, ובקש מבנו שיבדק התחשיב שערך, והבן מצא שיש טעות בתחשיב, יכול לתקנו כדי למנוע את הנזק שעלול להיות לאביו.

אך ישים לב להתנסח בצורה המתחמסת לטעות ולא לאבא, ועל כן לא יאמר "כאן טעית" אלא "כאן יש טעות" וכיו"ב.

• כמו כן אב שמוכיח את בנו על מעשה שעשה מחמת שחושב שעשה שלא כהגון, והילד רוצה להסביר עצמו בכך שפונתו היתה שונה או שהמעשה ארע באופן שונה – יתחמס לגוף הדברים, ולא יסתור את עצם דברי האבא.⁴

• יש אומרים שאסור סתירת דברי ההורים קנים גם שלא בפניהם. אך יש פוסקים רבים הסוברים, שאם אין זה בפניהם – אין בכך אסור.

• כמו כן אם ההורים צוו בפרוש על הבן דבר מסוים, אף מוסיפים לומר שהם רוצים לשמע דעת הבן בענין זה – מתר לבן לומר את דעתו גם אם היא שונה מדעתם.

• כאשר ההורים מצוים לילדם, הבן או הבת, לעשות או שלא לעשות דבר מסוים, והילד מתעלם מבקשתם או מסרב בלשון חצפה, כגון שאומר: "לא רוצה" – הוא עובר בכך על אסור תורה וצריך לבקש מחילה מהוריו על זה.⁵

1. ספר המוסר פ"ה.

2. חוט שני, יו"ט, עמ' ערה.

3. ויברך דוד ג, י.

4. חוט שני שם.

5. פרישה סי' רמב, כ. ש"ך שם סק"ב.

6. ט"ז שם סק"ג. חיי אדם כלל סז, ח. שו"ת רעק"א ח"א סי' סח. ערוה"ש סי"ב.

7. חו"ש שם.

8. חו"ש שם.

9. חוט שני, שם עמ' רעג.

10. שו"ע יו"ד רמ, ב. ערוה"ש שם ס"ט. מורא הורים ב, יט.

11. אור החיים הקדוש בספרו ראשון לציון.

12. לבוש, ט"ז וערוה"ש שם.

13. ראה ערוך השלחן שם.

**מועדי עריכת דיונים
בבית דין צדק לממונות כפר חב"ד:**

ימי ראשון:

בין השעות 12:00-14:30 • 22:00-23:30

ימי שני:

בין השעות 12:00-14:30

ימי רביעי:

בין השעות 22:00-23:30

לתיאום:

077-2277013 שלוחה 2

או באמצעות הדוא"ל: beithoraah@gmail.com

הדיונים מתקיימים במשרד בית החוראה

**בית החוראה כפר חב"ד
נותן מענה הלכתי שוטף לכל דורש**

טלפון: 077-2277013

דוא"ל: beithoraah@gmail.com